

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ НАН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ І ФІЛОСОФІЇ У ДОСЛІДЖЕННЯХ МОЛОДИХ УЧЕНИХ

Збірник тез учасників
конференції молодих учених
11 червня 2019 р.

Київ
2019

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ НАН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ І ФІЛОСОФІЇ У ДОСЛІДЖЕННЯХ МОЛОДИХ УЧЕНИХ

збірник тез учасників
конференції молодих учених
11 червня 2019 р.

Київ
2019

УДК 94(100+477)+1

A-43

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
(протокол №8 від 26 листопада 2019 р.)*

Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених : збірник тез учасників конференції молодих учених / за заг. ред. к.і.н., доцента Солошенко В.В.; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. 242 с.

Відповідальний редактор: к.і.н., Мудрієвська І.І.

У збірнику наукових праць представлені тези учасників конференції молодих учених «Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених», проведеної Державною установою «Інститут всесвітньої історії НАН України», Інститутом філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, Інститутом історії України НАН України у червні 2019 року.

Конференція молодих учених покликана популяризувати історичну та філософську науку, залучити до обговорення актуальних проблем історії та філософії молодих науковців.

UDC 94(100+477)+1

A-43

Actual problems of history and philosophy in researches of young scholars: collection of theses of the participants of the conference of young scholars / under general edition of Candidate of Sciences in History, Associate Professor Soloshenko V.V.; State Institution "The Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine". Kyiv: State Institution "The Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine", 2019. 242 p.

Editor-in-chief: Candidate of Sciences in History, Mudriievska I.I.

In the collection of scientific works there are presented theses of the participants of the conference of young scholars "Actual problems of history and philosophy in researches of young scholars", which was organized by the State Institution "The Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine", H. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine in June 2019.

The conference of young scholars was intended to popularize historical and philosophical science and to engage young researchers to the discussion of the actual problems of the history and philosophy.

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори. Передрук можливий в разі посилання на автора і видання.

The authors are responsible for the accuracy of information, which contains in the published materials. Reprinting is possible with reference to the author and publication.

© Державна установа «Інститут всесвітньої історії
НАН України», 2019

Зміст

ПЕРЕДМОВА	11
СЕКЦІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ	14
Ветринський І.М. Особливості геополітичної практики в умовах глобалізації	14
Мудрієвська І.І. Популяризація історико-культурної спадщини в Об'єднаних Арабських Еміратах	18
Половинська В.В. Особливості родинних зв'язків як складника північної дипломатії Ярослава Мудрого.	23
Пугачова-Лакішник Д.В. Скандинавські держави на початковому етапі «холодної війни»: безпековий аспект	26
Романенко О.В. Особливості формування національної ідентичності Австралії	31
Харлан Г.О. Український чинник у східноєвропейській політиці ФРН (2014-2018)	35
Шимкевич К.О. «Мости» примирення у боснійському суспільстві на початку 2000-х рр.	39
Кравченко М.В. Африканський Союз: основні етапи розвитку та сучасні виклики	44
Бурцева М.В. Вплив імміграційної політики на зміни у демографічному складі населення Канади (1945-2012)	51
Власова А.Ю. Трансформація французького суспільства під впливом діяльності жіночих організацій (1950-1970-ті рр.)	55
Булка О.В. Розвиток та специфіка канадсько-мексиканських відносин у середині 1990-х – на початку 2000-х рр.	59
Гаврилов В.О. Ставлення католицького єпископату до політики антисемітизму націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини напередодні Другої світової війни	64
Данилець В.Л. Питання енергетичної безпеки в політиці адміністрації Р. Ніксона	68

Жога М.В.

Відносини Бразилії з Європейським Союзом: стан та перспективи . . . 72

Іванов Д.І.

Участь Великої Британії у Другій іракській війні в контексті
англо-американських «особливих відносин» 76

Іванцова Є.О.

Білоруська еміграція міжвоєнного періоду та її зв'язки
з еміграцією українською 80

Касаткіна К.А.

Еволюція зовнішньої політики США щодо Куби у 1959-1961 рр. 84

Латенко В.С.

Перша хвиля деколонізації у Субсахарській Африці (1960-1963) 88

Луцак В.В.

Духовні пошуки Г. Уоллеса 91

Пархоменко В.О.

Особистість імама Шаміля у російській історіографії
Кавказької війни 1817-1864 рр. 95

Танцюра К.Г.

Зміни в політичній системі Коста-Ріки після громадянської
війни 1948 р. 98

Танцюра О.Г.

Питання Голокосту на сесіях Кнесету у 1953 р. 102

Чжен В.А.

Вплив традиційних цінностей на зовнішню політику
Китаю періоду «реформ і відкритості» 105

Чуткий П.С.

Співробітництво Пакистану та Китаю у галузі ядерних технологій . . 109

Якуба В.В.

Проблема наративів історичної пам'яті в сучасному
українсько-російському дискурсі як актуальна проблема
всесвітньої історії 114

Руднічук А.А.

Значення інформаційних технологій для дослідження
історії Середньовіччя 118

Кучаравенка Ул.М.

РСФСР і БССР: шлях да адзінай дзяржавы 122

Малецька М.О.

Відеоігри як рефлексія історії 130

СЕКЦІЯ ФІЛОСОФІЇ 135

Медвідь Ф.М., Твердохліб А.І.

Історіософія Пантелеймона Куліша в контексті інтелектуальної
історії України 135

Волковський В.П.

Потенціал українофільського дискурсу XIX століття:
відношення регіональної, європейської та української ідентичності 141

Малімон В.І.

Самотність і відповідальність за глобальні зміни 148

Петік Я.О.

Малюнок-графіті «Ленін на роликах»: емпатичне розуміння
історії Вільгельма Дільтея в контексті постмодернізму 152

Безпрозвання Т.А.

Гроші як філософський феномен та соціальна цінність 154

Бершадська І.А.

Мусульманська реформація в епоху глобалізації 158

Гудима І.О.

Осмилення ролі жінки в авраамістичних традиціях 162

Косинська А.В.

Шляхи конституювання соціальної реальності: від «життєвого
світу» Е. Гуссерля до «практичного мислення» Г. Гарфінкеля 167

Павленко К.М.

Філософія інклюзії в освіті 170

Рогачова М.Ю.

Зміни уявлень про єдність і дуальність через екзистенційні
стани філософа Шрі Ауробіндо Гхоша 175

Хрульова П.О.

Вплив ціннісних орієнтацій та чеснот у суспільстві
на процес демократизації політичного режиму 179

СЕКЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ 184

Малишев О.О.

Скарби української нації на терезах нідерландської Теміди:
рефлексії напередодні апеляційного рішення у справі
про скіфське золото 184

Мицько В.І.

Фінансування земських шкіл наприкінці XIX – на початку XX ст.:
роль дотацій, субсидій та позик в освітньому бюджеті 189

Кашеварова Н.Г.

Україніка у фотоколекціях Федерального
архіву м. Кобленц (Німеччина) 192

Коцур В.В.

Національні меншини незалежної України в зарубіжному
науковому дискурсі 196

Коцур Л.М.

Інструменти Російської Федерації у досягненні
зовнішньополітичних цілей в Україні у 1990-х рр. 201

Сафар'янс Є.В.

Діяльність Ю.В. Костенка на посаді Постійного
представника України при міжнародних організаціях у Відні
на початку 1990-х рр. 205

Черняєв С.О.

Історія створення органів державного управління
освітою в незалежній Україні 209

Науменко В.В., Горькова А.О.

Історичні оборонні споруди XVIII – поч. XX ст. та сучасний
міський ландшафт Києва. 213

Новородовська Н.О., Новородовський В.В.

Русифікація України як один із напрямів мовно-національної
політики у період «застою» 217

Балицька А.В.

Реорганізація системи охорони здоров'я Києва у перші місяці
німецько-радянської війни (червень-вересень 1941 р.) 222

Андріяка Г.О.

Організація надання медичної допомоги військовослужбовцям
російської армії в київських госпіталях Всеросійського
земського союзу в роки Великої війни (1914-1918) 225

Домбровська Я.М.

Становлення та розвиток редакторсько-видавничої справи
в Україні в 1990-х рр. 230

Мазур В.В.

Пенсійне законодавство Російської імперії: український
контекст (друга половина XIX – початок XX ст.) 233

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 238

Content

PREFACE	11
SECTION OF WORLD HISTORY	14
Vietrynskyi I. Features of the Geopolitical Practice in the Case of Globalization	14
Mudriievskia I. Popularization of the Historical and Cultural Heritage in the United Arab Emirates	18
Polovynska V. The Peculiarities of the Family Relations as a Component of Yaroslav the Wise's Northern Diplomacy	23
Puhachova-Lakishyk D. Scandinavian Countries in the Beginning Stage of "The Cold War": the Aspect of Security	26
Romanenko O. The Features of Australian National Identity Formation	31
Kharlan H. The Ukrainian Factor in Eastern European Policy of the Federal Republic of Germany (2014-2018)	35
Shymkevych K. "Bridges" of Reconciliation in Bosnian Society at the Beginning of 2000s	39
Kravchenko M. The African Union: the Main Phases of Development and Modern Challenges	44
Burtseva M. The Impact of Immigration Policy on Changes in Demographic Composition of Canadian Population (1945-2012)	51
Vlasova A. The Transformation of the French Society under the Influence of Women's Organizations Activities (1950s – 1970s)	55
Bulka O. Evolution and Specificity of Canada-Mexico Relations in the Middle 1990s – Early 2000s	59
Havrylov V. Catholic Bishop's Attitude to the Anti-Semitism Policy of The National Socialist German Workers' Party on the Eve of the Second World War	64
Danylets V. Energy Security Issues in the Policy of R. Nixon Administration	68

Zhoha M.	
Brazil's Relations with the European Union: Status and Prospects	72
Ivanov D.	
British Participation in Iraq War in the Context of "Special Relationship"	76
Ivantsova Ye.	
Belarusian Emigration of the Interwar Period and its Connection to the Ukrainian One	80
Kasatkina K.	
The Evolution of the U.S. Foreign Policy Towards Cuba in 1959-1961	84
Latenko V.	
First Wave of Decolonization in Sub Saharan Africa (1960-1963)	88
Lushchak V.	
The Spiritual Quests of H. Wallace	91
Parkhomenko V.	
Personality of Imam Shamil in the Russian Historiography of the Caucasian War 1817-1864	95
Tantsiura K.	
Changes in the Political System of Costa Rica after the 1948 Civil War	98
Tantsiura O.	
Holocaust Question at the Knesset Sessions in 1953	102
Chzhen V.	
The Influence of Traditional Values on the Foreign Policy of China in the Period of "Reform and Openness"	105
Chutkyi P.	
Partnership of Pakistan and China in the Sphere of Nuclear Technology	109
Yakuba V.	
The Problem of Historical Memory's Narratives in Contemporary Ukrainian-Russian Discourse as an Actual Problem of the World History	114
Rudnichuk A.	
Importance of Information Technologies for Medieval History Studies	118
Kucharavenko U.	
The Russian Soviet Federative Socialist Republic and the Belarusian Soviet Socialist Republic: the Way to the One State	122
Maletska M.	
Videogames as Reflection of History	130
 SECTION OF PHILOSOPHY	 135
Medvid F., Tverdokhlib A.	
Panteleimon Kulish's Historiosophy in the Context of Intellectual History of Ukraine	135

Volkovskiy V.	
19th Century Ukrainophilia Discourse Potential: Relation between Local, European and Ukrainian Identities	141
Malimon V.	
Loneliness and Responsibility for the Global Changes	148
Petik Ya.	
Graffiti Painting “Lenin on Rollers”: the Empathic Understanding of the History of Wilhelm Diltey in the Postmodernism Context	152
Bezprozvanna T.	
Money as a Philosophical Phenomenon and the Social Value	154
Bershadska I.	
Muslim Reformation in the Era of Globalization	158
Hudyma I.	
Comprehension of the Woman’s Role in Abrahamic Traditions	162
Kosynska A.	
Constitution of Social Reality: From “Lebenswelt” of E. Husserl to H. Garfinkel’s “Practical Thinking”	167
Pavlenko K.	
Philosophy of Inclusion in the Education	170
Rohachova M.	
Changes of Ideas about the Unity and Duality through Existential States of Shri Aurobindo Ghosh Philosopher	175
Khrulova P.	
Influence of Society’s Values-Based Orientations and Virtues on the Process of Political Regime Democratization	179
SECTION OF HISTORY OF UKRAINE	184
Malyshev O.	
Ukrainian National Treasures in the Balance of Dutch Themis: Reflections on the Eve of the Pronouncement of the Appeal Judgement on the Scythian Gold Case	184
Mylko V.	
Financing of Land Schools in the Late 19th – Early 20th Century: the Role of Grant-in-Aid, Subsidies and Loan	189
Kashevarova N.	
Ucrainica in the Collections of Photographs in the Federal Archive in Koblenz (Germany)	192
Kotsur V.	
National Minorities of Independent Ukraine in the Foreign Scientific Discourse	196
Kotsur L.	
The Russian Federation’s Tools for Foreign Policy Goals’ Achieving in Ukraine in the 1990s	201

Safarians Ye.

Y.V. Kostenko's Activity as the Chief of the Permanent Mission of Ukraine to the International Organizations in Vienna in the Early 1990s	205
---	-----

Cherniaiev O.

History of State Educational Management Bodies' Creating in Independent Ukraine	209
--	-----

Naumenko V., Horkova A.

The Historical Defensive Works of the 18th – Early 20th Centuries and the Modern Urban Landscape of Kyiv	213
---	-----

Novorodovska N., Novorodovskyi V.

Russification of Ukraine as One of the Areas of Linguistic-National Policy During the “Stagnation” Period	217
--	-----

Balytska A.

Reorganization of the Health Care System of Kyiv in the First Months of German-Soviet War (July-September 1941)	222
--	-----

Andriiaka H.

Organization of Medical Care to Servicemen of the Russian Army in Kyiv's Hospitals of All-Russian Zemstvo Union during the Great War (1914-1918)	225
--	-----

Dombrovska Ya.

History of Editorial and Publishing Business' Formation and Development in Ukraine in the 1990s	230
--	-----

Mazur V.

Pension Legislation of the Russian Empire: the Ukrainian Context (Second Half of the 19 th – Beginning of the 20 th Century)	233
---	-----

INFORMATION ABOUT AUTHORS	238
--	------------

ПЕРЕДМОВА

Для сучасного поступу України надзвичайно важливим є розвиток різних галузей вітчизняної науки, зокрема і суспільно-гуманітарної. Запорукою майбутнього вітчизняної науки є залучення молоді до наукових досліджень та пошуків.

У цьому контексті важливою подією стала міжнародна наукова конференція молодих учених «Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених», яка відбулася 11 червня 2019 року в ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Організаторами наукового заходу виступили ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України та Інститут історії України НАН України. Проведення подібних конференцій вже третій рік поспіль стало гарною традицією. Наукова конференція 2019 року відобразила наміри керівництва наукових установ, Рад молодих учених Відділення історії, філософії та права НАН України створити додаткову можливість для апробації результатів наукових досліджень молодих учених, обміну думками, реалізації їхнього наукового потенціалу, тим самим сприяючи розвитку вітчизняної історичної та філософської науки.

За результатами роботи конференції було підготовлено та надруковано збірник тез учасників конференції.

До публікації у збірнику «Актуальні проблеми історії і філософії у дослідженнях молодих учених» долучилися студенти, аспіранти, випускники аспірантури, молоді вчені провідних наукових установ НАН України та викладачі низки вищих навчальних закладів України. Цьогорічний збірник включив більше наукових праць молодих учених і відповідно розширилося коло установ, які вони представляють з різних регіонів України: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН

України, Інститут історії України НАН України, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, Центр пам'яткознавства НАН України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київський університет імені Бориса Грінченка, Київський міжнародний університет, Міжрегіональна академія управління персоналом, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Запорізький національний університет, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, Національний університет «Острозька академія», Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, Музей історії міста Києва, а також Білоруський державний університет.

Представлені у збірнику наукові праці авторів згруповані у три проблемно-тематичні спеціалізовані розділи: всесвітня історія, філософія та історія України; вони мають різні хронологічні рамки і широку географічну репрезентативність. Публікації присвячені дослідженню загальних проблем та прикладних аспектів зовнішньої та внутрішньої політики країн світу на сучасному етапі та в історичному контексті; міжнародних відносин, геополітики, суспільно-політичних проблем, філософії. Значна кількість та розмаїтість фахової проблематики наукових розвідок дозволяють нам навести приклади лише окремих тем досліджень, над якими працюють молоді науковці: геополітична практика в умовах глобалізації, формування національної ідентичності Австралії, історія Африканського Союзу, імміграційна політика Канади, політична система Коста-Ріки, проблема Голокосту, потенціал українофільського дискурсу XIX століття, історіософія Пантелеймона Куліша, гроші як філософський феномен, мусульманська реформація в епоху глобалізації, проблема повернення в Україну скіфського золота з нідерландського Музею Аларда Пірсона, фінансування земських шкіл наприкінці XIX ст. – на початку XX ст., українця у фотоколекціях Федерального архіву м. Кобленц, національні меншини незалежної України в зарубіжному науковому дискурсі, історія створення органів державного управління освітою в незалежній Україні та багато інших.

Проблеми досліджень молодих учених є не лише цікавими, але й актуальними та перспективними, вирішення яких вимагає від молоді наукової спільноти прискіпливої уваги.

Сподіваємося, що напрацювання молодих учених, опубліковані у збірнику наукових праць, матимуть продовження у майбутньому і викличуть інтерес у представників галузі соціо-гуманітаристики, а також у всіх тих, хто цікавиться історією та філософією.

Член кореспондент НАН України,
доктор історичних наук, професор
Директор ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»
Кудряченко А.І.

СЕКЦІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

І.М. Ветринський,

к.політ.н., старший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ОСОБЛИВОСТІ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ПРАКТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Аналізуються функціональний зміст та природа практичної геополітики, її місце та роль в міжнародно-політичних процесах. Розглянуто особливості кореляції практичної геополітики з більш поширеним у політологічному дискурсі поняттям «імперіалізм». Показані особливості трансформації геополітичної практики в умовах глобалізації як етапу історичного розвитку.

Ключові слова: геополітика, імперіалізм, глобалізація.

Features of the Geopolitical Practice in the Case of Globalization

The functional content and the nature of practical geopolitics, its place and role in the international political processes are analyzed. The features of the correlation of the practical geopolitics with more common in political discourse concept of “imperialism” are considered. The peculiarities of geopolitical practice’s transformation in the context of globalization as a stage of historical development are pointed out.

Key words: geopolitics, imperialism, globalization.

Глобалізація принципово змінює цивілізаційну, міжнародно-політичну та політико-географічну структуру: якщо раніше цивілізації розвивалися здебільшого окремо одна від одної, а міжнародно-політична система була фрагментованою (конфлікти в одній частині світу фактично не впливали на інші), то завдяки новітнім засобам комунікації світ поступово перетворюється на єдиний інформаційно-цивілізаційний простір. Те ж саме стосується політичного та економічного життя суспільства – конфлікт десь на Середньому Сході чи в Венесуелі стає відчутним для всього

світу через зростання цін на енергоносії. Держави стають дедалі більше взаємопов'язаними в рамках міжнародної системи.

Разом із тим, прогнозованого Ф. Фукуямою кінця історії наразі не спостерігається. Навпаки, з розпадом біполярної системи утворився певний «вакуум сили» – світ більше не поділений на два блоки – тож все більше гравців намагаються змінити регіональний чи глобальний баланс сил на свою користь: хтось (Німеччина, Японія, Польща) робить це в рамках існуючих міжнародно-правових обмежень, а хтось (РФ, КНР) прагне цей хиткий міжнародний порядок зруйнувати чи принаймні переглянути на свою користь.

Наше головне завдання як істориків чи політологів-міжнародників – це формування певної візії щодо вектору подальшого розвитку нашої держави. Україна протягом своєї історії постійно перебуває на перехресті геополітичних інтересів та процесів, проте здебільшого виступає в ролі об'єкта. Саме тому, дослідження геополітики загалом та геополітичних процесів зокрема, а також аналіз динаміки її трансформацій відповідно до певних історичних епох (бо ніщо не стоїть на місці і світ швидко змінюється, як ми вже згадували на початку) є критично важливим для виживання України та набуття суб'єктності на Великій світовій шахівниці.

Поділ геополітики на «стару» та «нову» є досить поширеним серед дослідників – Володимир Дергачов розрізняє як етапи розвитку геополітики, геоeкономіку та геофілософію [1]; Джерард О'Тоал взагалі заснував новий підхід до дослідження геополітики – «критичну геополітику», що розглядає її практичний, формальний, популярний та структурний складники [2, с. 56].

Геополітика належить до складних для визначення та вельми дискусійних понять, насамперед тому, що охоплює дуже широкий спектр наукових сфер, які складають її предметне поле. Існує кілька визначень геополітики, проте жодне з них не можна вважати вичерпним та самодостатнім. В даній науковій роботі ми не ставимо собі за мету віднайти нове визначення геополітики, скоріше прагнемо розібратися в сутності цього поняття – зрозуміти його природу та виокремити визначальні риси. Сучасні геополітичні розробки нерозривно пов'язані з т.зв. «класичною геополітикою» Ратцеля, Челлена, Мехена та інших батьків-засновників.

Своєю чергою, центральним об'єктом нашої уваги є не стільки розмаїття ідейно-концептуальних втілень геополітичної думки, скільки безпосередня геополітична практика, під якою ми розуміємо специфічну діяльність держави, що спрямована на набуття

та утримання контролю над простором. Практична геополітика існує віддавна та супроводжує фактично всю історію людства від моменту появи перших державних утворень і перших територіальних конфліктів між ними. Звичайно з плином часу змінювалися форми та методи практичної геополітики, проте її мета та базові імперативи залишалися незмінними.

Практична або прикладна геополітика існувала задовго до появи як власне самого терміну, так і класичних геополітичних теорій і концепцій, що були розроблені батьками-засновниками наприкінці XIX – на початку XX століть. Фактично, геополітика як практична діяльність незмінно супроводжує весь період розвитку світової цивілізації, оскільки від появи перших групових поселень, що мали прив'язку до певної території, починаються суперечності та конфлікти з іншими групами за найбільш зручне та вигідне з географічної точки зору місце проживання. Практична геополітика – це конкретна діяльність, спрямована на реалізацію відповідної (геополітичної) стратегії, що здійснюється керівництвом держави, органами зовнішніх відносин, зовнішньополітичними відомствами, дипломатами, армією та флотом. Оскільки наріжним положенням геополітики є набуття й утримання контролю за простором/територіями, то практична геополітика – це діяльність держави, спрямована на досягнення даних цілей.

Відповідно до цілей, завдань та інструментарію практична геополітика на певних історичних етапах фактично є тотожною іншому специфічному різновиду державної політики, а саме – імперіалізму. У світовій науці дослідження імперіалізму не є популярним предметом для політологічних розвідок, хоча, на наш погляд, дане явище заслуговує значно більшої уваги, оскільки воно не втратило актуальності й сьогодні. Найбільш чітко та узагальнено визначення імперіалізму пропонує М. Дойл, що характеризує його як «процес створення (встановлення) та підтримання імперії» [3, с. 19], в той час як О. Мотиль доповнює, що це не просто процес, а певна політика зазначеного спрямування [4, с. 53]. Імперіалізм, як специфічна політика держави, ніколи не був достатньо концептуально забезпечений: протягом історії не існувало жодної стратегії чи доктрини, які б обґрунтовували причини та цілі імперіалізму з аналітичної точки зору, тож саме ця роль дісталася класичній геополітиці кінця XIX – поч. XX ст. Класична геополітика зароджується ще в часи існування і відповідно боротьби імперій за контроль та домінування над простором, зокрема колоніями.

Вона являла собою синтетичне вчення про роль, значення, взаємозалежність та взаємовплив географічних і політичних чинників в процесі досягнення державою домінуючого становища в регіоні чи в глобальному масштабі.

Шляхи геополітики й імперіалізму починають «розходитись» після головного конфлікту колоніальної епохи – Першої світової війни, коли стало зрозуміло, що імперіалістична парадигма у зовнішній політиці держави є неефективною та не має конструктивної перспективи. Будь-яка імперія за своєю природою прагне до глобального поширення, тож одночасне існування кількох імперій неодмінно веде до масштабних зіткнень, що яскраво ілюструють події Другої світової війни, де зіткнулися дві імперські стратегії – німецька та радянська. Імперіалізм, який можна вважати усталеною науковою категорією, протягом століть зазнав змін лише на рівні інструментарію, проте на відміну від нього, геополітична практика є набагато більш динамічною і її трансформація за період існування є набагато глибшою. Одним із провідних чинників трансформації практичної геополітики стала зміна середовища, в якому діють провідні геополітичні актори. В ролі такого середовища виступають насамперед цивілізаційна структура світу та актуальна для конкретної епохи міжнародна система.

В сучасних умовах епохи глобалізації, яка характеризується поглибленням інтеграційних процесів та підвищенням взаємозалежності у відносинах між державами, класична геополітика є анахронізмом. Використання відповідних категорій та підходів як базового орієнтира для побудови зовнішньої політики значно знижує її ефективність. Міжнародні відносини перетворилися на багатовимірну глобальну мережу економічних та соціально-політичних взаємозв'язків між державами, що має тенденцію до постійного поширення й «ущільнення», перетворюючи міжнародну систему на механізм, ускладнений появою нових акторів і відсутністю глобального контролю.

Використані джерела та література:

1. Дергачев В. Геополитика. Учебник для вузов / Институт геополитики профессора Дергачева. URL: <http://dergachev.ru/book-geop-2004/>
2. Ó Tuathail G, 1996. Critical Geopolitics. The Politics of Writing Global Space. London: Routledge, 250 с.
3. Doyle M, 1996. Empires. New York: Cornell University Press, 407с.
4. Мотиль О. Підсумки імперії. Київ: Критика, 2009. 200 с.

І.І. Мудрієвська,
к.і.н., науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В ОБ'ЄДНАНИХ АРАБСЬКИХ ЕМІРАТАХ

Досліджено політику популяризації історико-культурної спадщини, традицій в Об'єднаних Арабських Еміратах. Висвітлено варіанти її реалізації, зокрема, через розвиток музейної справи, проведення народних фестивалів, створення традиційних селищ та організацію інших заходів. Зроблено висновок, що дана політика покликана сприяти зміцненню національної ідентичності та консолідації громадян, особливо молоді ОАЕ.

Ключові слова: *Об'єднані Арабські Емірати, історико-культурна спадщина, музей, традиційне селище, верблюжі перегони, соколине полювання.*

Popularization of the Historical and Cultural Heritage in the United Arab Emirates

The policy of the popularization of the historical and cultural heritage, traditions in the United Arab Emirates is studied. The variants of its realization, in particular, through the museum business' development, folk festivals' conducting, heritage villages' creation, and organization of other events are highlighted. There has been concluded that this policy is intended to promote the strengthening of the national identity and consolidation of citizens, especially young people of the UAE.

Key words: *the United Arab Emirates, historical and cultural heritage, museum, heritage village, camel racing, falconry.*

Важливість вивчення культурних особливостей Об'єднаних Арабських Еміратів, однієї з провідних країн Близького Сходу, обумовлюється потребою глибокого розуміння менталітету, традицій, цінностей місцевого суспільства, що, своєю чергою, сприятиме реалізації оптимального зовнішнього курсу нашої країни у зазначеному регіоні.

Метою дослідження є спроба з'ясувати політику популяризації історико-культурної спадщини, традицій в Об'єднаних Арабських Еміратах.

Створення Об'єднаних Арабських Еміратів (1971 р.), нафтовий бум, який призвів до швидких економічних і соціальних перетворень, поставили на порядок денний перед владними елітами новоствореної країни питання утвердження національної ідентичності, культурних і історичних коренів, з якими народ міг би себе асоціювати. Як наслідок у 1970-ті рр. були зібрані перші етнографічні та археологічні артефакти, які мали свідчити про особливу ідентичність кожного емірату (країна складається з 7 еміратів), тим самим посилюючи національну свідомість населення. Варто зауважити, що ці колекції були зібрані передусім аби сприяти розвитку ідеї однієї однорідної культури, що лежить в основі спільної ідентичності нації [1, с. 37].

У 1990-х рр. з'явилася альтернативна тенденція представництва музеїв в ОАЕ – культурні фестивалі і традиційні (історичні) селища (heritage village), які відтворювали побут і спосіб життя місцевого населення до часів відкриття нафти. Багато з цих сіл та подій були ініційовані і профінансовані місцевими органами влади [1, с. 30].

Важливо відзначити, що різні способи відображення і представлення «традицій» в національних музеях, селищах та фестивалях є частиною всеохопного прагнення національних еліт підвищити обізнаність серед населення про історичну спадщину в публічних дискурсах. Щороку створюються і засновуються нові фестивалі культурної спадщини. Держава також спонсорує різні проекти усної історії, спеціальні радіо- та телевізійні передачі, молодіжні спортивні події і багато ін. Зростає роль археології: окремі артефакти зі стародавніх місць оголошуються національними скарбами, культурні пам'ятки підкреслюють особливості місцевого населення [1, с. 38-39].

Від другої половини 1990-х в ОАЕ почали переслідували мету створення образу автохтонного однорідного народу, який чітко відрізнятиметься від фактичної більшості населення – трудових мігрантів. Різні культурні традиції демографічної більшості населення, мігрантів у минулому і сьогодні та їхній вплив на культури корінних мешканців (продукти харчування, одяг, торговельні зв'язки і т.д.) в національних музеях, фестивалях не представлені [1, с. 39].

Наразі в кожному з еміратів існує значна кількість музеїв, історичних архітектурних споруд – старовинних фортів, палаців шейхів, мечетей, а також спеціальних традиційних селищ. Водночас характерною особливістю країни є поєднання минулого, сучасного і майбутнього у містах – сучасні бізнес-центри, супермаркети, торговельно-розважальні центри, розкішні готелі, центри культури і мистецтв, сучасні парки, пам'ятки архітектури, східні базари.

У 2010 р. урядом ОАЕ було схвалено план соціально-економічного розвитку країни «Бачення ОАЕ 2021». Ця багатоступенева програма має на меті забезпечити громадян ОАЕ найвищими стандартами добробуту. Окрему увагу в «Баченні ОАЕ 2021» приділено збереженню історичної спадщини, традицій, національної ідентичності у часи зростання мультикультуралізму [2].

Уряд ОАЕ докладає значних зусиль не лише для збереження, а й для поширення інформації про культурну та історичну спадщину. Зокрема, це реалізовується через проведення спеціальних щорічних фестивалів (Qasr Al Hosn Festival, Sheikh Zayed Heritage Festival, Sultan bin Zayed Heritage Festival та ін.), які допомагають молодому поколінню побачити і оцінити історичні традиції наживо; створення установ, які проводять дослідження і долучаються до збереження і популяризації традицій, культури, об'єктів історичної спадщини (Emirates Heritage Club, Juma Al Majid Center for Culture and Heritage, Association for the Revival of Traditional Heritage, Documents and Research Centre); організацію традиційних селищ (heritage village); створення і підтримання музеїв; будівництва і підтримання мечетей. В кожному еміраті є щонайменше одне традиційне селище, яке включає у себе традиційні будинки, школи, базари та інші об'єкти давніх часів. Найбільш популярними є традиційні селища в Абу-Дабі і Дубаї. Важливим є факт надихання молоді в напрямку усвідомлення потреби підтримання зв'язку між минулим країни та її сучасним розвитком [3; 4].

Міністерство культури та розвитку знань ОАЕ підтримує діяльність культурних центрів країни, які є у кожному еміраті. Центри включають низку об'єктів – бібліотеки, виставкові зали, театри, тренінгові кімнати тощо. Міністерство через діяльність цих центрів, реалізацію різних культурних програм та заходів прагне підтримати талановиту молодь, зміцнивши її культурну обізнаність та національну ідентичність, посилити розвиток інтелектуальної і творчої громади [4].

Клуб історичної спадщини ОАЕ відіграє ключову роль у популяризації історичної спадщини та традицій в суспільстві. Клуб історичної спадщини засновано у 1997 р. шейхом Заїдом бін Султаном Аль Нахайяном, першим президентом ОАЕ, як незалежний орган державної влади, підзвітний урядові Абу-Дабі. Головою клубу є президент ОАЕ. Головними напрямками роботи установи є передавання цінностей народних традицій і пам'яті про культурну спадщину, поширення культурної обізнаності та посилення почуття патріотизму серед молодих поколінь в ОАЕ; організація різних масових заходів у суспільстві з цього приводу; підтримка наукових досліджень на вказану тематику, організація спеціальних лекцій, присвячених літературі ОАЕ; організація тематичних виставок, семінарів, конференцій. Варто зауважити, що особливий акцент у роботі клубу спрямований саме на молодь, активне залучення її до різних заходів. Важливо також те, що деякі із цих заходів здобули популярність серед туристів, що сприяє розвитку туризму в країні [5].

Поряд із сучасними видами спорту – регбі, футбол, теніс, гольф, Формула-1 та розвагами (катання на сноуборді по піску, ралі на джипах в пустелі) в ОАЕ не втрачають популярності знамениті верблюжі перегони – частина традиційного культурно-історичного спадку країни, кінні перегони, соколине полювання. Верблюди – це один із символів країни і частина місцевої культури. Для підтримання традиції в країні почали щорічно проводити Фестиваль верблюдів в еміраті Абу-Дабі (Al Dhafra Festival), який ще відомий як «найбільший показ способу життя бедуїнів». Програма свята (триває понад 10 днів), на яку збираються тисячі гостей, включає верблюжі перегони, кінні перегони, соколине полювання, показ традиційних ремесел, і, що найважливіше, – конкурс краси для верблюдів різних порід [6].

Соколине полювання – традиційний вид спорту, який і досі користується великою популярністю, хоча й має давню історію, будучи складовою способом життя в пустелі. ОАЕ визначили збереження та представлення соколиного полювання як культурної та спортивної спадщини, яка нерозривно пов'язана з розвитком ідентичності ОАЕ. Соколинні лови регулюється законом ОАЕ. В країні існує низка клубів та організацій, які займаються збереженням і презентацією соколиного полювання. Слід зазначити, що соколинні лови в ОАЕ є національним символом країни від часу її формування, а сокіл – представлений на її прапорі. Уряд ОАЕ організовує

різні заходи та конференції для пропаганди соколиного полювання, зокрема International Hunting i Equestrian Exhibition (ADIHEX), що проводяться щорічно в еміраті Абу-Дабі. Адміністрація Абу-Дабі доклала значних зусиль для реєстрації соколиних ловів у переліку нематеріальної культурної спадщини (дійсної людської спадщини – living human heritage) ЮНЕСКО [7, с. 283-287].

Таким чином, слід зазначити, що в ОАЕ з боку держави приділена значна увага збереженню та популяризації історико-культурної спадщини, традицій країни. Дана політика реалізовується, зокрема, через розвиток музейної справи, організацію та проведення народних фестивалів, створення традиційних селищ тощо. Одним із головних складників цієї політики є збереження та передача молодій генерації знань і уявлень про спільне минуле суспільства, як основу самоідентифікації. Потреба зміцнення національної ідентичності, збереження культурних традицій, етнічної самобутності викликана тим, що корінні мешканці країни складають 15% від усього населення ОАЕ, переважну більшість решти – трудові мігранти, які є представниками близько 200 національностей.

Використані джерела та література:

1. Prager L. Displaying Origins: Heritage Museums, Cultural Festivals, and National Imageries in the UAE. *Horizons in Humanities and Social Sciences: An International Refereed Journal*. 2015. 1(1). P. 22-46.
2. UAE Vision 2021. URL: <https://www.vision2021.ae/en>
3. Arab and Islamic heritage. URL: <https://government.ae/en/about-the-uae/culture/arab-and-islamic-heritage>
4. UAE. Ministry of Culture and Knowledge Development. URL: mckd.gov.ae/sites/MCYCDVar/en-us/pages/home.aspx#
5. Emirates Heritage Club. URL: www.torath.ae/
6. Everything you need to know about the Al Dhafra Festival. *The National*. URL: <https://www.thenational.ae/lifestyle/everything-you-need-to-know-about-the-al-dhafra-festival-1.802711>
7. Wakefield S. Falconry as Heritage in the United Arab Emirates. *World Archaeology*. 2012. Vol. 44(2). P. 280-290.

В.В. Половинська,
к.і.н., доцент
Київський міжнародний університет

ОСОБЛИВОСТІ РОДИННИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЯК СКЛАДНИКА ПІВНІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Початковою причиною проскандинавського зовнішньополітичного курсу Ярослава Мудрого видається створення антипольської коаліції у процесі боротьби за великокнязівський престол. Одружившись зі шведською принцесою Інґігерд, Ярослав Володимирович поріднився з скандинавською елітою і, природньо, зажадав бачити скандинавськими правителями своїх родичів та союзників (свояка Олава Святого, зятя Харальда Суворого, вихованця Магнуса Доброго).

Ключові слова: Русь, Скандинавія, шлюбна дипломатія, проскандинавський зовнішньополітичний курс Ярослава Володимировича, «тесть Європи» Ярослав Мудрий.

The Peculiarities of the Family Relations as a Component of Yaroslav the Wise's Northern Diplomacy

The initial reason for Yaroslav the Wise's pro-Scandinavian foreign policy course was the creation of an anti-Polish coalition in the process of fighting for the Grand Duke's throne. Having married the Swedish princess Ingigerd, Jaroslav Volodymyrovych became a relative of the Scandinavian elite and naturally wished his relatives and allies (brother-in-law Olaf Haraldsson, son-in-law Harald Hardrada, foster-child Magnus the Good) to become Scandinavian rulers.

Key words: Rus, Scandinavia, matrimonial diplomacy, Yaroslav Vladimirovich's pro-Scandinavian foreign policy, "father-in-law of Europe" Yaroslav the Wise.

«Тесть Європи», великий князь Ярослав Володимирович Мудрий став і тестем короля (конунга) Норвегії Харальда III Суворого, одруживши з ним свою доньку Єлизавету (Еллісів). Цей шлюб завдяки перекладам російських поетів (Н.А. Львова, І.Ф. Богдановича, К.Н. Батюшкова) XVIII – XIX ст. «Пісні норвезького витязя Гаральда Хороброго» (створеної, вочевидь, у XIII ст.) перетворився на роман-

тичну легенду, однак, за іронічним зауваженням Д.М. Шарипкіна, складена Харальдом пісня знадобилася йому в багатьох «Гардах» для залицання за численними дівчатами. У сагах описано історію викрадення Харальдом візантійської принцеси Марії, ще однієї «дівчини у Гардах», адже «Гарди», «Гардаріки» і «Хольмгард» в сагах здебільшого не стільки реальні, скільки епіко-географічні позначення; а в «Книзі з Плоского острова» говориться навіть, що кохану Харальда, гардську діву, звали не Єлизавета і не Марія, а «Сількісів, дочка Хакі». Дослідники зазначили, що згадана Сількісів – персонаж не історичний, а казковий [1, с. 71]. Реалістичніше припустити, що, одружуючись з Єлизаветою Ярославною, Харальд прагнув у такий спосіб заручитися підтримкою її батька у боротьбі за престол. (До речі, фігура Харальда Хардреди є показовою в ролі «містка» між епічною віхою та новим, «династичним», етапом русько-скандинавських відносин. Він вирушає з Києва «туди, де араби з норманами бій ведуть на землі і на морі», до Візантії. Ця пора його діяльності, що повністю належить ще епосі вікінгів, висвітлена в скандинавських джерелах з широким використанням східноєвропейських, руських епічних мотивів, що входили до загального дружинного фонду.)

Матір'ю Єлизавети була шведська принцеса Інгігерд. Саме її родинні й особисті зв'язки стали у пригоді князю. Одруження на Інгігерд, доньці Олава Шведського, могло мати різні причини, але основною видається намагання Ярослава створити антипольський союз під час боротьби за київський престол. Також, тогочасна внутрішньополітична ситуація мотивувала князя активізувати контакти зі Скандинавією, що було вкрай необхідним для рекрутування військових сил. Шлюб Ярослава Мудрого з Інгігерд можна розглядати і як спробу усунення нестабільності в південному Приладоджі на межі X-XI століть, котра негативно позначалася як на стані міжнародної торгівлі, так і на безпеці Новгороду. Ладозьке ярство унаслідок даного шлюбу перетворилося на буферну зону між Скандинавією і Руссю, оскільки, ставши володінням Інгігерд, ця область виявилася захищеною від нападів шведів, а будучи передана в управління ярлу Рьогнвальду, родичу Інгігерд і другу Олава Харальдссона, – і від нападів норвежців. Однак правовий статус Ладозької землі лишається предметом наукової дискусії. Так, Г.С. Лебедев побачив у Рьогнвальді «великокнязівського намісника»; аналогічно, як «намісника великої княгині», оцінює його А.Н. Кіріпчников, помічаючи при цьому, що «ладозькі правителі-шведи нагадували

служилих князів». Т.Н. Джаксон і Г.В. Глазиріна визначили Ладозьке «ярлство» як «умовне утримання», намагаючись показати, що, ймовірно, у скандинавських писемних пам'ятках (сагах) знайшло відображення давньоруське кормління, яке фігурує в руських джерелах лише з XV ст., але веде свій початок, за висновками кола дослідників (С.В. Юшков, В.Т. Пашуто, М.Б. Свердлов), з більш раннього часу, а тут описане в термінах норвезької вейцли [2, с. 112].

Олав II Харальдссон як колишній наречений Інгігерд та чоловік її сестри Астрід знайшов політичний притулок при князівському дворі. Як відомо передусім із скандинавських джерел, норвезький конунг залишив на Русі малолітнього сина Магнуса. Після загибелі Олава Ярослав, застосовуючи дипломатичні та економічні методи, сприяв сходженню Магнуса на норвезький престол (1035 р.). Сім років потому він також став правителем Данії. Харальд Суворий, єдиноклубний брат Олава та зять Ярослава, два роки був співправителем свого племінника Магнуса, а після його смерті 1047 р. посів престол Норвегії.

Причиною проскандинавського зовнішньополітичного курсу Ярослава Мудрого в 1010-х рр. було створення антипольської коаліції у процесі боротьби за великокнязівський престол, тому період від 1018 до середини 1020-х рр. загалом позначений посиленням русько-шведських і русько-данських відносин. Після зміни політичної ситуації в Скандинавії, коли новий шведський король Анунд-Якоб уклав союз із Олавом II, а отже, виникло військове протистояння між Данією і шведсько-норвезькою коаліцією, Ярослав підтримував Швецію та Норвегію. Його ворожість щодо данської Норвегії в 30-ті роки XI століття постає як продовженням балтійської політики 20-х рр., так і бажанням бачити скандинавськими правителями своїх родичів та ставлеників [3, с. 123]. Незважаючи на те, що після смерті Ярослава Мудрого політична, економічна, соціальна і культурна прірва між Руссю і Скандинавськими державами дедалі ширшала, створену ним за допомогою шлюбної дипломатії політичну рівновагу в Балтійському регіоні нащадки прагнули зберегти, оновлюючи династичні зв'язки зі Швецією, Данією та Норвегією [2, с. 86].

Використані джерела та література:

1. Рьдзевская Е.А. Древняя Русь и Скандинавия в IX–XIV вв.: материалы и исследования. Москва: Наука, 1978. 238 с.

2. Половинська В.В. Скандинавія і Русь: діалог держав і культур: монографія. Київ: КиМУ, 2016. 304 с.: іл.

3. Половинська В.В. Яріцлейв: постать Ярослава Мудрого на скандинавському тлі: монографія. Київ, 2018. 272 с.: іл.

Д.В. Пугачова-Лакішик,
к.політ.н., науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

СКАНДИНАВСЬКІ ДЕРЖАВИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»: БЕЗПЕКОВИЙ АСПЕКТ

Після Другої світової війни скандинавські держави опинилися перед такими безпековими викликами, наодинці з якими вони не мали змоги дати адекватну відповідь (здебільшого, це була загроза з боку Радянського Союзу та створення ним блоку соціалістичних країн в Європі). Єдиним реальним виходом у новопосталій повоєнній безпековій конфігурації країнами Скандинавії вбачалась спільність та узгодженість їхніх дій на міжнародній арені.

Ключові слова: держави Скандинавії, «холодна війна», безпекова політика, НАТО.

Scandinavian Countries in the Beginning Stage of “The Cold War”: the Aspect of Security

After the World War II, the Scandinavian countries faced such security challenges, alone with which they were not able to respond adequately (mostly it was a threat from the Soviet Union and creating a blockade of the socialist countries in Europe). The only real way out of the new post-war security configuration of the Scandinavian countries was the commonality and coherence of their actions on the international scene.

Key words: Scandinavian countries, “the Cold War”, security policy, NATO.

Після завершення Другої світової війни досить швидко почала виявлятися тенденція не до мирного співіснування країн, які до недавня боролись в одному таборі проти держав агресивного блоку, а навпаки, до початку масштабної їх конфронтації – «холодної

війни». Центрами, які об'єднали навколо себе країни з різними ідеологічними поглядами стали США та СРСР. Держави Скандинавії у біполярному протистоянні намагались вибудовувати свою зовнішньополітичну безпекову діяльність таким чином аби вона не суперечила не лише національним інтересам кожної з цих країн, а й регіональним (адже стратегічне значення скандинавських країн, які знаходилися на перетині важливих шляхів сполучення під час «холодної війни» значно зросло).

Зазначимо, що після закінчення Другої світової війни зовнішньополітичні пріоритети Данії та Норвегії значно корелювали з провідними атлантичними державами, хоча щодо приєднання до будь-яких альянсів мова не йшла. Для Швеції нейтралітет був однією з найвагоміших традицій у зовнішній політиці, натомість він ніколи не був закріплений документально і проголошувався урядом у кожному окремому випадку. Під час «холодної війни» Швеція відігравала роль сполучної ланки між блоками, які перебували у конфронтації і приділяла значну увагу розвитку власних збройних сил. Порівняно з нею, нейтралітет Фінляндії став можливим лише після підписання договору з Радянським Союзом у 1948 р.

Прикметно, що урядовці скандинавських держав, одразу ж після встановлення повоєнного устрою, пропонували проекти щодо створення регіонального оборонного північноєвропейського об'єднання. Однак підходи країн Північної Європи щодо статусу цього утворення та можливої підтримки його ззовні різнилися. Норвежці вбачали регіональну стабільність в нейтральності та орієнтації на Захід, зокрема – допомогу США та Великої Британії. Шведи та данці навпаки вважали, що регіональній стабільності та нейтральності така допомога може лише зашкодити і необхідно створити незалежну від будь-яких впливів оборонну структуру. Відповідно, Швеція запропонувала утворити нейтральний оборонний союз північних держав строком на десять років.

Провівши низку перемовин з країнами Заходу та отримавши певні гарантії, безпековий вектор Норвегії та Данії змістився від нейтральності до підготовки вступу цих держав до Північноатлантичного Альянсу. Швеція та Фінляндія залишилися на позиції розбудови нейтралітету. Зауважимо, що шведська позиція мала досить прагматичні цілі і в період поділу світу на два ідеологічно різні табори – вона не бажала бути втягнутою в «ідейну» боротьбу потужних світових країн, дозволяючи собі проводити досить активну політику і беручи на себе роль «посередника» у біполярному

суперництві. Така зовнішня політика видалась результативною для Швеції, яка, пропагуючи активний нейтралітет, неформально мала домовленості з країнами-членами НАТО, що за можливої агресії з боку СРСР, вона мала підтримати прозахідний блок, створивши таким чином «північний захисний тил».

Наголосимо на тому, що хоча проект створення північноєвропейського оборонного союзу на початку «холодної війни» зазнав краху, все ж перемовини скандинавських держав з цього питання стали основою для високого рівня регіонального співробітництва з питань безпеки протягом біл- та постбіполярного періоду [1].

Зауважимо, що орієнтація Норвегії на країни Заходу, і, зокрема, США була обумовлена також її участю в економічній співпраці в межах «плану Маршалла» (програма економічної допомоги Європі після Другої світової війни, однією з цілей якої була протидія поширенню впливу СРСР і соціалістичних ідей на країни Західної Європи), що відіграло не останню роль у приєднанні її до НАТО. Таким чином, з 1949 р. безпекова та оборонна політика Норвегії стала тісно пов'язана з військово-політичним курсом Альянсу.

Норвезька делегація в НАТО почала формуватись із співробітників МЗС та Міністерства оборони і одразу ж країна отримала значну допомогу на розвиток оборонного потенціалу від союзників, адже у повоєнний період країна утримувала армію в понад 300 тис. військових. Протягом 50-60-х рр. XX ст. Норвегія співпрацювала з Великою Британією, Канадою та США у сфері відновлення та модернізації норвезької армії, авіації й флоту. Приблизно чверть військових витрат держави покривалися за рахунок надання коштів від інших країн-учасниць Альянсу (наприклад, для спорудження аеродромів, майданчиків для ракетних установок і складів боєприпасів Норвегія виділяла лише 30% власних коштів). Фінансування з боку союзників було обґрунтованим, адже власне біля кордонів Норвегії базувався потужний радянський Північний флот, що мав стратегічну ядерну зброю.

Зауважимо, що навіть після того як Норвегія стала членом НАТО, вона все ж намагалася займати, наскільки це було можливо, самостійну позицію. Отримавши гарантії західних партнерів, норвезький уряд у власній політиці виходив з того, що Радянський Союз є найпотужнішою державою в регіоні, тому намагався його не провокувати. Ще до підписання Північноатлантичного договору норвезький уряд заявив, що не дозволить розміщувати атомну зброю, ракети середньої дальності та створювати іноземні бази

на території країни у мирний час, що не могло не заспокоювати СРСР. Таким чином, попри гарантії Заходу і участь Норвегії у військовому альянсі, країна намагалась не створювати напружених ситуацій з Радянським Союзом і відстоювати власну позицію у військових питаннях. Отже, вступ Норвегії до НАТО у 1949 р. був пов'язаний з отриманням гарантій власної безпеки в повоєнній Європі у зв'язку з початком «холодної війни», а також конфронтацією Схід-Захід та безпосереднім сусідством з СРСР [2].

Данія, як і Норвегія, після вступу до НАТО у 1949 р. офіційно заявила, що не має наміру розміщувати на власній території в мирний час військові бази і ядерну зброю. Протягом всієї «холодної війни» країна, незважаючи на членство в Альянсі, дотримувалася політики «відносного нейтралітету», намагаючись не провокувати СРСР до активних дій. Крім того, вона означила своє бажання обмежити військову діяльність інших держав на острові Борнхольм. Проте, варто зазначити, що ці устремління не були закріплені законодавчо і не поширювалися на острів Гренландія та Фарерські острови. Таким чином, Данія мала намір корегувати власну позицію із зазначених питань залежно від міжнародної ситуації і відносин із союзниками [3].

Основою взаємодії Данії зі США на початку «холодної війни» став американо-данський договір 1951 р. «Про захист Гренландії», строк дії якого прямо пов'язаний із дією Північноатлантичної угоди. Відповідно до нього США створили за Полярним колом в Туле (о. Гренландія) одну із найбільших військово-повітряних баз, здатну прикривати Північну Америку від можливого ядерного удару через Арктику [4].

Цікавим також є безпековий напрям зовнішньополітичного курсу Ісландії після завершення Другої світової війни. Зазначимо, що до війни Ісландія була нейтральною, але з її початком на території країни перебували спочатку британські, а потім американські війська, які почали будівництво авіабаз США в Рейк'явіку, Кеблавіку та Хвальфірді.

Після завершення Другої світової війни парламент Ісландії прийняв рішення про передачу США аеродрому в Кеблавіку на строк до п'яти років (з подальшим його продовженням). Паралельно з цим відбувались дебати в парламенті та суспільстві Ісландії щодо вступу країни до НАТО, і наголосимо, що значна частина ісландців виступали проти вступу, але у 1949 р. Ісландія все ж вступила до організації. Згодом, у 1951 р. США та Ісландія підписали угоду «Про

оборону», що спричинило найбільший в історії країни страйк. Зважаючи на протестні настрої у суспільстві, у 1956 р. парламент країни прийняв резолюцію про перегляд угоди і виведення американських військ з Ісландії, але під тиском США розгляд резолюції відклали на невизначений термін. Лише у 1974 р. Ісландія підписала з США нову угоду про оборону, відповідно до якої загальна чисельність військ США в Ісландії була значно скорочена [5].

Отже, після завершення Другої світової війни та з початком «холодної» скандинавські держави, усвідомлюючи власну цілісність щодо решти Європи та зовнішню загрозу на тлі ускладненої міжнародної ситуації, вбачали необхідність формування єдиного оборонного простору в регіоні. Натомість такий крок вимагав обмеженості, адже жодна зі скандинавських держав не бажала спровокувати СРСР, особливо це стосувалося Фінляндії.

Зрештою, країнам Півночі довелося шукати різні шляхи та можливості із забезпечення регіональної стабільності з урахуванням національних інтересів кожної держави окремо – Данія та Норвегія обрали членство в Північноатлантичному Альянсі, Швеція продовжувала дотримуватися позиції нейтралітету, а Фінляндія, під тиском угоди про дружбу, співпрацю і взаємну допомогу з СРСР була нейтральною, хоча мала визнавати особливі стратегічні інтереси Радянського Союзу, що заважало їй приймати самостійні рішення.

Незважаючи на ці обставини, скандинавські держави все ж розвивалися у єдиному напрямку. Вони обрали таку стратегію, яка дозволяла їм уникати конфронтації між Заходом і Сходом у умовах біполярного протистояння («північний баланс», «скандинавська модель») та утворити неформальне регіональне об'єднання ознаками якого були не допущення будь-якого збройного конфлікту та вирішення суперечливих питань на компромісних засадах.

Використані джерела та література:

1.Павленко В. Воєнно-політична інтеграція країн Скандинавії в архітектурі європейської безпеки після Другої світової війни. URL:<http://eustudies.history.knu.ua/valerij-pavlenko-voyenno-politychna-integratsiya-krayin-skandynaviyi-v-arhitekturi-yevropejskoyi-bezpeky-pislya-drugoyi-svitovoyi-vijny/>

2. Пугачова Д.В. Норвезьке членство в НАТО: становлення та еволюція (кінець 40-х рр. XX ст. – початок XXI ст.). Проблеми міжнародних відносин: зб. наук. праць. 2014. Вип. 8. С. 410-421.

3. Взаимодействие Дании и НАТО. Информационно-аналитический портал НАТО. URL: <http://www.nato.bz/ru/denmark.html>

4. Defense of Greenland: Agreement Between the United States and the Kingdom of Denmark. April 27, 1951. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/den001.asp

5. Benediktsson E. At Crossroads: Iceland's Defense and Security Relations, 1940-2011. Strategic Studies Institute, U.S. Army War College. August 18, 2011. URL: <https://ssi.armywarcollege.edu/index.cfm/articles/Iceland's-Defense-and-Security-Relations-1940-2011/2011/8/18>

О.В. Романенко,

к.політ.н., молодший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ АВСТРАЛІЇ

В даній роботі проведена спроба розглянути процес створення нації в Австралії та формування національної ідентичності її громадян. Актуальність даної теми зумовлена тим, що в глобалізованому світі люди дедалі частіше замислюються над тим, ким вони є, і діють згідно власних уявлень про те, ким вони хочуть бути. Австралія є цікавою саме тому, що у своєму поточному часово-просторовому позиціонуванні не належить ні до свого англо-центричного минулого, ні до постколоніального або азіатського майбутнього.

Ключові слова: Австралія, національна ідентичність, мультикультуралізм.

The Features of Australian National Identity Formation

In this paper, an attempt to consider the process of creating a nation in Australia, and the formation of a national identity of its citizens was made. The relevance of this topic is due to the fact that in a globalized world people increasingly think over who they are and act according to their own ideas about who they want to be. Australia is an interesting case precisely because in its current time-space positioning it neither belongs to its Anglo-centric past nor to the post-colonial or Asian future.

Key words: Australia, national identity, multiculturalism.

Саме слово «ідентичність» походить з латинської мови (*idem*) і означає «схожість», «подібність», тотожність предмета або явища. Відповідно, національна ідентичність – це єдність різних за характером, життєвим досвідом та світоглядом індивідів, які розуміють, відчувають себе єдиним цілим, існуючи в багатокультурному суспільстві, та вирізняють свою однаковість за певною ознакою. Як пише у своїй книзі Р. Жангожа [1, с. 138], «різноманітні способи досягнення і позиціонування національної ідентичності істотно ускладнює адекватне визначення. При його конструйованні мають значення, як примордіальні чинники або символи (історичні, територіальні, культурні, мовленнєві), так і політичне місце, в якому цей процес відбувається». Подібної думки дотримується і всесвітньо відомий науковець М. Кастельс, наголошуючи, що важко прослідкувати, як саме формується національна ідентичність, адже на неї мають вплив такі різноманітні, а часом важкі чи нереальні для дослідження, фактори, як: історія, географічні чинники, біологічні фактори, колективна пам'ять і особисті фантазії, діяльність апарату влади і, навіть, релігійні одкровення [2, с. 6-8]. Автор називає історичну взаємодію чотирьох груп факторів, що призводить до виникнення національної ідентичності [2, с. 34]:

- первинні фактори: етнічність, територія, мова, релігія тощо;
- генеративні фактори: розвиток комунікацій і технологій, формування міста, поява сучасних армій і централізованих монархій;
- вимушені фактори: кодифікація мови в офіційних граматиках, зростання бюрократії, створення національної системи освіти;
- реактивні фактори: захист пригноблених ідентичностей та інтересів, підкорених домінуючою соціальною групою або інституційним апаратом, що викликає пошук альтернативних ідентичностей у колективній пам'яті людей.

У 1788 р. в Австралії була закладена перша британська колонія. Експансія вглиб земель материка та відкриття нових територій супроводжувалися винищенням корінного населення. 1 січня 1901 року набрав чинності акт британського парламенту про створення Австралійського Союзу. Таким чином федерація окремих колоній, перетворившись на нову країну, продовжувала хибно базуватися на припущенні, що її наземна територія є *terra nullius*, яка очікує заселення і переходу до продуктивного використання.

Згідно з Законом про обмеження імміграції (*The Immigration Restriction Act, 1901 p.*), виключалося прийняття «не білих іммігрантів» до континенту. В післявоєнний період і до середини 70-х років

XX століття до Австралії прибуло два мільйони «нових громадян», переважно з континентальної Європи. В 1997 році Департаментом імміграції та мультикультурних справ офіційно взято курс на мультикультуризацію: прийнято документ під назвою «Мультикультурна Австралія. Шлях вперед» (Multicultural Australia: A Way Forward). У документі зазначалося, що необхідно сприяти «культурному розмаїттю як об'єднавчій силі для Австралії».

Таким чином, сьогодні етнічні групи, які формують з австралійців «націю», це [3, с. 462]: по-перше, англо-кельтські австралійці, які колективно претендують на статус «поселенця» (settler) або господаря (host). Варто зазначити, що ця розосереджена група осіб визнає свою приналежність та етнічну специфіку лише тоді, коли їх соціальне панування піддається виклику. По-друге, це особи, яких можна назвати «мігранти» (не англо-кельтські переселенці, а, наприклад, грецькі чи іранські), які не розглядаються як основний чинник формування державності Австралії, а є «новими» громадянами. І, по-третє, корінні народи, які раніше займали цю територію і, у більшості випадків, були винищені. К. Андерсон зазначає, що дана група осіб фактично втратила усвідомлення власної ідентичності.

У суспільстві періодично відбувалися дискусії стосовно необхідності посилити охорону сухопутного та морського кордону з метою уникнення несанкціонованих спроб проникнути до країни. Подібні розмови досягли піку наприкінці 2001 року під час «справи Тампа», коли було відмовлено 433 врятованим нелегальним емігрантам в'їхати до Австралії. Ці надзвичайні заходи «охорони кордону» отримали назву «уявний параноїдальний націоналізм» [4, с. 31]. За останні десятиліття, австралійські громадяни стали свідками повторюваної теми в засобах масової комунікації та політичного дискурсу про те, що «тіло нації “перебуває в облозі” від ескалації потоків іммігрантів, які вчасно – на думку медіа – повинні стати “інтегрованими” в інтересах “соціальної єдності”» [3, с. 465]. Проте внаслідок цих публікацій та інформаційних повідомлень виникає занепокоєння в тому, що хвилі емігрантів можуть стати занадто численними або занадто різними, щоб бути «безболісно» інтегрованими до австралійської нації. Основними наративами нації, що характеризують сучасну Австралію, є три головні особливості, які є основоположними та винятковими саме для цього регіону [4, с. 461]:

– норма «немаркованої білості» (unmarked whiteness), яка забуває свою власну історію і є мінливою у часі та просторі;

– ліберальне поняття мультикультуралізму, задумане як вигода більшості білих (majority-white) і меншості не білих (minority-non-white) культур;

– поняття нації як територіального простору, відмінного від нації (de- and reterritorialized) через різні діаспорні життя.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що у контексті глобалізації потоків людей, технологій і капіталу, вважається, що такі потоки підривають національність і націоналізм. Тому слід розглядати національну ідентичність як джерело суспільної легітимації. Австралія, Велика Британія та Канада є країнами з полікультурною політикою. Їх еліта та представники влади визнають важливість почуття приналежності та його важливу роль у підтримці соціальної гармонії та згуртованості. А також – його значення у розвитку соціального капіталу.

Сьогодні близько 47% австралійців народилося за кордоном або мають принаймні одного з батьків, народженого за кордоном. Населення розмовляє на 300 мовах і є поєднанням англо-кельтської більшості та меншин, зокрема аборигенів і жителів островів Торресової протоки та тихоокеанських островів, британців, європейців, новозеландців, азіатів, африканців та інших іммігрантів. Австралійський уряд передбачає політичну та соціальну рівність, проголошує єдність між цими резидентними культурами так, щоб «максимально використати» різноманітність австралійської спільноти і надати їй членам можливість «брати участь у економіці і бути уповноваженим повною мірою насолоджуватися життям» [5, с. 2]. Приклад Австралії є унікальним і, водночас, окремими аспектами цікавий для українських реалій, оскільки ідею про те, що національну ідентичність варто запропонувати всім членам багатокультурного суспільства як спільну ідентичність, в основі якої лежить почуття приналежності, можна впровадити і в Україні.

Використані джерела та література:

1. Жангожа Р. Мультикультуралізм: pro et contra. Львов, 2016. 208 с.
2. Castells M. The Power of Identity. The Information Age: Economy, Society and Culture. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. 538 p.
3. Anderson K. Exclusionary Politics and the Question of National Belonging: Australian Ethnicities in 'Multiscalar' Focus. Ethnicities. 2005. Vol. 5, No. 4. P. 461-485.

4. Hage G. Against Paranoid Nationalism: Searching For Hope In A Shrinking Society. Sydney: Pluto Press, 2003. 174 p.

5. The Department of Social Services. Multicultural Access and Equity in Australian Government Services Report 2013–2015. URL: <https://www.homeaffairs.gov.au/mca/PDFs/multicultural-access-equity-ags-report-2013-15.pdf>

Г.О. Харлан,
к.і.н., науковий співробітник
Інститут історії України НАН України

УКРАЇНСЬКИЙ ЧИННИК У СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ ФРН (2014-2018)

У статті проаналізовано роль українського чинника у східноєвропейській політиці ФРН періоду врядування третьої «великої» коаліції на чолі з федеральним канцлером Ангелою Меркель. Зазначається, що анексія Криму РФ та розгортання збройного протистояння на Донбасі стали серйозним випробуванням для україно-німецьких відносин. Водночас результати виборів до Бундестагу 2017 р. дають підстави сподіватися на подальшу активну участь Німеччини у врегулюванні російсько-українського збройного конфлікту.

Ключові слова: Україна, Федеративна Республіка Німеччина, україно-німецькі відносини, східноєвропейська політика, російсько-український конфлікт.

The Ukrainian Factor in Eastern European Policy of the Federal Republic of Germany (2014-2018)

The paper analyses the role of the Ukrainian factor in the East European policy of the Federal Republic of Germany during the governance of the third “big” coalition, which was led by the Federal Chancellor Angela Merkel. It is noted that the annexation of the Crimea by Russia and the deployment of the armed confrontation in the Donbas became a serious test for the Ukrainian-German relations. At the same time, the results of the elections to the Bundestag in 2017 provide a basis for hope for further active participation of Germany in overcoming the Russo-Ukrainian armed conflict.

Key words: *Ukraine, the Federal Republic of Germany, Ukrainian-German relations, Eastern European Policy, Russian-Ukrainian conflict.*

Практично до початку 2014 р. в центрі східноєвропейської політики ФРН, як і за часів «холодної війни», перебувала розбудова відносин із Російською Федерацією. За словами німецького історика, головного редактора журналу «Osteuropa» Манфреда Заппера, «мова про «партнерство для модернізації» і «зміни завдяки взаємопов'язаності» йшла тоді, коли всі вже бачили, що для російської еліти важлива не суспільна та економічна модернізація країни, а передусім здобуття влади та мільярдів від продажу нафти і газу» [1]. З огляду на таку орієнтацію зовнішньої політики ФРН взаємодія з іншими східноєвропейськими державами здійснювалася з урахуванням російських інтересів у цьому регіоні.

Проте анексія Криму Російською Федерацією, а також розгортання збройного протистояння на Донбасі змусили Німеччину в особі чинного федерального канцлера А. Меркель вдатися до вимушеної корекції східноєвропейської зовнішньополітичної стратегії. Зокрема, саме з ініціативи Німеччини розпочалося запровадження санкцій проти Російської Федерації. Федеральний канцлер взяла активну участь в розробці та підписанні Мінських домовленостей, а також переговорів у «нормандському форматі» з участю ФРН, Франції, України та Росії. Проте водночас не можна стверджувати, що підтримка Німеччиною нашої держави була цілковитою. Швидше йдеться про балансування між цінностями та економічними інтересами. Наприклад, Німеччина не стала відмовлятися від проекту «Північний потік-2».

Конфлікт на сході України спонукав Німеччину до оновлення стратегії безпеки. Зокрема, в оновленому виданні «Білої книги» про Україну згадувалося в контексті російської агресії: «Відродження класичної силової політики, що включає використання військових засобів для досягнення національних інтересів і пов'язане зі значним озброєнням, збільшує ризик бурхливих міждержавних конфліктів – зокрема в Європі та сусідніх країнах, як показує приклад російських дій в Україні» [2, с. 38]. Теперішня політика Російської Федерації, як це засвідчила анексія Криму в березні 2014 р., вимагає подвійного підходу: вона полягає в надійному стримуванні, обороноздатності та готовності до діалогу [2, с. 66]. Варто зазначити, що оновлене видання «Білої книги» викликало передбачува-

но гостру реакцію з боку Міністерства зовнішніх справ Російської Федерації.

У «Позиційному документі щодо Росії», оприлюдненому фракцією ХДС / ХСС 9 листопада 2016 р., йдеться про засудження анексії Криму, яка суперечить нормам міжнародного права, та водночас про готовність продовжувати діалог за умови припинення російської агресії проти України. За словами розробників документа: «щодо Росії ми керувалися перевіреном принципом: стільки співпраці, скільки можливо, стільки обороноздатності, скільки необхідно. Військові дії Росії в Україні є неприйнятними. Західне співтовариство зреагувало досить виважено на військові дії з боку Росії. Одночасно ми провадимо політику витягнутої руки. Нашою метою лишається тісна співпраця з Росією в межах європейської системи безпеки, яка визнається усіма європейськими країнами» [3, с. 2].

Напередодні виборів до Бундестагу 2017 р. більшість впливових політичних сил схвалювали зусилля федерального уряду, спрямовані на реалізацію Мінських домовленостей та врегулювання російсько-українського конфлікту дипломатичним шляхом. Усі партії, крім «Лівих» та правопопулістської «Альтернативи для Німеччини» також позитивно оцінювали запровадження санкцій щодо Росії, допускаючи їхнє поступове скасування в разі досягнення прогресу з врегулювання конфлікту. Проте найбільш прихильними до України виявилися позиції об'єднання «Союз 90 / Зелені».

За підсумками останніх парламентських виборів у ФРН визначальну роль у формуванні східноєвропейської політики Німеччини загалом та позиції щодо врегулювання конфлікту на сході України принаймні до осені 2021 р. відіграватиме «велика коаліція» на чолі з федеральним канцлером А. Меркель. Одним із пріоритетів нового уряду визначене врегулювання російсько-українського збройного конфлікту. Зокрема, в коаліційному договорі, який став основою діяльності четвертого уряду А. Меркель, зазначається наступне: «Ми будемо підтримувати Україну у відновленні повної територіальної цілісності та зміцненні стабільності й соціального розвитку. Ми очікуємо та сприятимемо послідовному виконанню порядку денного реформ в Україні, зокрема боротьби з корупцією, з метою всебічної модернізації країни. Ми надаватимемо наші фінансові трансферти лише за жорстких умов. Німеччина готова зробити вагомий внесок у реконструкцію Донбасу щойно це стане

можливим завдяки суттєвому прогресу в реалізації Мінських домовленостей» [4, с. 149].

У спільному документі консерватори та соціал-демократи вкотре наголосили на тому, що Росія є найбільшим європейським сусідом Німеччини, а також згадали про бажання бути спільною гарантією миру в Європі, цілісності національних кордонів та суверенітету всіх держав виключно на основі принципів ОБСЄ. У цьому контексті наголошувалося, що політика Росії, включаючи ситуацію з правами людини, являє собою значний регрес. Зокрема, «Росія порушує європейський мирний порядок через свою незаконну анексію Криму та інтервенцію на сході України. Ця нинішня російська зовнішня політика вимагає від нас особливої уважності та стійкості. Німеччина та Франція продовжуватимуть інтенсивну роботу щодо врегулювання конфлікту на сході України та імплементації Мінських домовленостей. В основі цих зусиль – дотримання режиму припинення вогню на сході України та виведення з цього району всієї важкої зброї та збройних сил. Ці заходи мають бути забезпечені місією ООН. І Росія, і Україна повинні виконати свої зобов'язання за Мінськими домовленостями». Окремо вказувалося на можливість поступового скасування антиросійських санкцій в разі значного поступу з виконання Мінських домовленостей: «Під час втілення Мінських домовленостей ми готові до скасування санкцій та будемо вести щодо цього діалог з нашими європейськими партнерами» [4, с. 149-150].

Таким чином, період врядування третьої «великої» коаліції на чолі з федеральним канцлером А. Меркель позначився суттєвими змінами зовнішньополітичної стратегії Німеччини щодо Східної Європи. Водночас варто зазначити, що на сьогодні Україні не вдалося стати системотворчим чинником східноєвропейської політики ФРН. Показовим у цьому контексті є дослідження фахівців Німецького Товариства міжнародного співробітництва під назвою «Україна очима Німеччини». Автори наголошують на тому, що визначальними складниками стереотипного образу України в німецькому громадському дискурсі дотепер залишаються чотири «К»: Крим, війна, криза, корупція (Krim, Krieg, Krise, Korruption) [5].

Пріоритетним завданням четвертої каденції федерального уряду А. Меркель залишається політико-дипломатичне розв'язання російсько-українського збройного конфлікту. «Велика коаліція» у складі ХДС / ХСС та СДПН задекларувала всебічну підтримку відновлення територіальної цілісності України, але за умови дотри-

мання Мінських домовленостей та продовження процесу реформ, насамперед у сфері боротьби з корупцією. Перспективи надання фінансової підтримки також залежать виключно від прогресу з реформуванням. Водночас консерватори та соціал-демократи дійшли згоди в питанні продовження режиму санкцій щодо Російської Федерації.

Використані джерела та література:

1. Заппер М. Наважитися на ширшу експертизу: обізнаність щодо Росії та Східної Європи в Німеччині. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/institutsiji-istorichnoji-nauki-v-ukrajini/2226-manfred-zapper-navazhitisya-na-shirshu-ekspertizu-obiznanist-shchodo-rosiji-ta-skhidnoji-evropi-v-nimechchini>
2. Weißbuch 2016 zur Sicherheitspolitik Deutschlands und zur Zukunft der Bundeswehr. Bonn: Bundesministerium der Verteidigung, 2016. 73 s.
3. Positionspapier Russland. CDU/CSU. Fraktion im Deutschen Bundestag. Beschluss vom 29. November 2016. 10 s. URL: https://www.cducsu.de/sites/default/files/positionspapier_russland_final_clean.pdf
4. Ein neuer Aufbruch für Europa. Eine neue Dynamik für Deutschland. Ein neuer Zusammenhalt für unser Land. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD. 19 Legislaturperiode. Berlin, 2018. 175 s.
5. Die Ukraine in den Augen Deutschlands. Bilder und Wahrnehmungen eines Landes im Umbruch. Deutsche Gesellschaft für internationale Zusammenarbeit. URL: http://ukraine-woche.de/wp-content/uploads/2018/03/Die-Ukraine-in-den-Augen-Deutschlands_de.pdf

К.О. Шимкевич,

к.і.н., викладач

Запорізький металургійний коледж ЗНУ

«МОСТИ» ПРИМИРЕННЯ У БОСНІЙСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ НА ПОЧАТКУ 2000-Х РР.

Суспільство Боснії і Герцеговини через багато років після закінчення міжетнічного конфлікту залишається етнічно розділеним. На початку XXI століття громадські та міжнародні організації посилили роботу у процесі наведення «мостів» між босняками, сербами та хорватами. Примирення передбачало відновлення пам'яток культури, зменшення міжетнічної напруги, реалізацію

освітніх та наукових проєктів. Утім, «мости» не зв'язали боснійське суспільство, означивши наявні проблеми між етнічними групами.

Ключові слова: примирення, Боснія і Герцеговина, порозуміння, воєнні злочини.

“Bridges” of Reconciliation in Bosnian Society at the Beginning of 2000s

The society of Bosnia and Herzegovina remains ethnically divided many years after the interethnic conflict finished. At the beginning of the XXI century local NGOs and international institutions have stepped up their efforts in the building “bridges” between Bosniaks, Serbs and Croats. The process of reconciliation envisaged the cultural monuments’ restoration, the reduction of ethnic tension, and the educational and scientific projects’ implementation. However, “bridges” didn’t bind the Bosnian society, but exacerbated the existing problems between ethnic groups.

Key words: reconciliation, Bosnia and Herzegovina, understanding, war crimes.

Дейтонські мирні угоди мали започаткувати процес примирення і порозуміння між трьома етнічними групами Федерації Боснії і Герцеговини. Утім, де-факто цей процес розпочався тільки у перші роки ХХІ ст., коли градус міжетнічної напруги вдалося знизити завдяки діяльності міжнародних миротворчих контингентів.

Передбачалося, що учасниками примирення мають стати не тільки усі жителі країни, але й переселенці, біженці, політичне керівництво держави. Насправді виявилося, що пошук шляхів до подолання воєнних травм та порозуміння цікавий тільки громадським організаціям та представникам ООН і ЄС. Саме під їхнім керівництвом були ініційовані перші кроки у напрямку примирення. Одночасно із ними працювали й боснійські неурядові інституції. Політичне керівництво Боснії і Герцеговини не висловлювало зацікавленість у тому, аби примирити населення. Навпаки, у країні посилювалася етнічна сегрегація, яка унеможливлювала початок діалогу між босняками, хорватами та сербами.

Спроби порозуміння.

Великою проблемою боснійського суспільства були та продовжують залишатися біженці та вимушені переселенці. Повернення додому вимагало створення відповідних умов у місцях їхнього

проживання. Назад приїжджали лише одиниці, бо боялися повторення жакіть війни. Міжнародні інституції робили спроби організувати ознайомчі візити осіб, які бажали повернутися, до населених пунктів, де колись мешкали біженці та переселенці. Масовим цей процес не став, бо етнічні громади Боснії і Герцеговини не хотіли приймати представників іншої етнічної чи релігійної спільноти, та й відповідного підґрунтя довіри, заснованого на безпеці для людей, міжнародним місіям не вдалося створити.

Більш успішним, але далеко не однозначним у примиренні, стала ініціатива зі зміни назв вулиць, площ, районів у низці міст Боснії і Герцеговини. Показовим є приклад міста та округа Брчко, що перебуває під міжнародним протекторатом. У місті вдалося замінити найменування усіх вулиць на більш нейтральні. Реалізація проекту розпочалася тільки після того, як спеціальна комісія, утворена у 2000 р. окремими зборами міста, прийняла критерії своєї діяльності [1, с. 182]. Комісія складалася із шести осіб – по дві людини від кожної етнічної спільноти Брчко. Усі рішення в комісії приймалися на основі консенсусу. У нових назвах заборонялося використовувати імена людей, пов'язаних із подіями Другої світової війни та міжетнічного конфлікту 1992-1995 рр. Тому обиралися імена діячів, спортсменів, співаків, поетів, політиків, а також події в історії, які не викликали гострого резонансу у суспільстві. Подібна нейтральність була показовою, бо проблеми виникали на етапі обговорення кожної назви. Складнощі викликало написання на табличках імен чи подій, оскільки босняки та хорвати послуговуються латиницею, а серби кирилицею. Таблички після встановлення на будівлі чи будинки знищували, але це тривало недовго. Мешканці Брчко, врешті-решт, звикли до нових назв. Утім, це не говорить про примирення у суспільстві, яке і надалі живе розділено.

Досить успішною практикою подолання повоєнних проблем стала відбудова пам'яток – Старого мосту у місті Мостар, Національної та університетської бібліотеки Боснії і Герцеговини (Вечніці), що розташована у Сараєво та низки мечетей.

Саме Старий міст у Мостарі вважають першим символом міжетнічного примирення у повоєнному суспільстві Боснії і Герцеговини. Він з'єднував від 1566 по 1993 рр. мусульманську та католицьку частини міста, але 9 листопада 1993 р. солдати із Хорватського віче оборони підірвали пам'ятник Світової спадщини. Заклики ЮНЕСКО до світової спільноти щодо необхідності відновлення

Старого мосту вперше пролунали у 1994 р. Комісія експертів розробила план по відбудові пам'ятки, використовуючи старі креслення та архівні документи. Участь у фінансуванні проекту взяли ЮНЕСКО, ЄС, Світовий банк та Європейський банк реконструкції та розвитку. Грошові внески робили і окремі країни, зокрема Хорватія, Туреччина, Франція та Італія. Для будівництва використовували кам'яні брили зі зруйнованого мосту, які підняли із дна річки Неретва. Відкриття відновленого Старого мосту відбулося у 2004 р., що стало визначною подією у багатоетнічному Мостарі [2]. Майже одразу була відроджена традиція стрибків із мосту. Участь у змаганнях, що від кінця 1960-х рр. носять статус офіційних, беруть усі охочі. Ця розвага є важливим видом підрозітку для мешканців Мостару, бо кожен може заплатити стрибуну або поставити на нього задля виграшу. Такі спортивні події, на наш погляд, є важливим джерелом комунікації між хорватами та босняками – найбільш чисельними етнічними спільнотами Мостару.

Національна та університетська бібліотека Боснії і Герцеговини, розташована у Сараєві, відома ще під назвою Вечніца, неодноразово у 1992 р. піддавалася обстрілам з боку сербських військ. Наприкінці серпня того ж року від обстрілів у бібліотеці сталася масштабна пожежа, яка знищила 80% книжкового та архівного фонду, багато старовинних рукописів, документів про історію Боснії і Герцеговини [3]. Сильно постраждала і будівля Вечніци, яка і надалі залишалася об'єктом сербських обстрілів. Знищення одного із символів Сараєва викликало шок у боснійському суспільстві. Населення країни після укладання Дейтонських угод неодноразово виступало за реконструкцію Вечніци. Уряд Боснії і Герцеговини не мав коштів на масштабні роботи, тому фінансуванням займалися європейські та міжнародні інституції. Значний обсяг коштів надходив із Туреччини. Бібліотека знову почала приймати відвідувачів у 2014 р., коли відбулося її урочисте відкриття. Прикметно, що представників боснійських сербів на заході не було. Таким чином, відновлена бібліотека продовжує викликати суперечки у боснійському суспільстві.

Що стосується мусульманських мечетей, то процес повернення їх «до життя» є повільним. Це пов'язано із тим, що частина зруйнованих храмів босняків розташована у Республіці Сербській, яка займає 49% території Федерації Боснії і Герцеговини. Серби за підтримки політичного керівництва часто виступають проти відновлення старовинних мечетей, більшість яких була зведена

у XV-XVI ст. Відбудова мечетей є важливою саме для босняків-мусульман, переслідування яких у 1992-1995 рр. набуло масового характеру. Упродовж 1999-2019 рр. було відновлено багато мечетей, зруйнованих у часи конфлікту, серед них варто відзначити Незірагу (1999 р., Мостар), Ферхадію (2016 р., м. Баня-Лука, Республіка Сербська), Аладжу (2019 р., Фоча).

Своєрідними містками примирення у боснійському суспільстві є різноманітні літні школи, культурні, наукові та дослідницькі проекти, програми із вивчення мирних студій. Подібні освітньо-наукові заходи переслідують декілька завдань та розраховані на учнів середніх та старших шкіл Боснії і Герцеговини, студентів університетів. Насамперед, учасників залучають до вивчення подій, що призвели до конфліктів, знайомлять із масштабами воєнних злочинів та показують, що їх скоювали усі учасники війни. Таким чином відбувається переосмислення воєнних травм, прийняття неоднозначного минулого та створення спільного бачення подій 1990-х рр. Велике значення має і те, що до боснійських школярів та студентів долучаються їхні однолітки з інших країн колишньої Югославії. Такі літні школи та проекти не є поодинокими, але, на жаль, у них не зацікавлені представники старшого покоління та політичне керівництво держави. Якщо молодь поступово переосмислює уроки минулого, що є невеликим кроком до примирення, то ветерани війни, жертви злочинів, політики прагнуть ревізіонізму минулого.

Що заважає примиренню?

Перешкоди існують на різних рівнях – політичному, суспільному, економічному. Відсутність зацікавленості керівників держави у порозумінні сербів, хорватів та босняків, що, своєю чергою, стоїть на заваді здійсненню реформ у різних сферах, діалогу між локальними та федеральними органами влади, міжнародними інституціями. Політики орієнтовані не на «зшивання» суспільства, а на посилення подальшої диференціації.

На суспільному рівні примиренню заважають відсутність єдиного погляду на причини конфлікту 1992-1995 рр., підходу до вивчення воєнних злочинів та їхніх наслідків тощо. Окремо стоїть на цьому рівні проблема геноциду у Сребрениці, яка є наріжним каменем у відносинах босняків та боснійських сербів. Ситуація погіршується і тим, що у багатоетнічних містах Боснії і Герцеговини існують так звані дві школи під одним дахом [4, с. 76]. Зранку такі навчальні заклади відвідують діти однієї етнічної групи, після обі-

ду іншої. Вчаться школярі за різними навчальними програмами, які по-різному висвітлюють події недавнього минулого. Йдучи у старшу школу та університет, етнічна роз'єднаність між молоддю зберігається та поглиблюється.

Економічний вимір примирення також важливий, але цей зв'язок ігнорується. Серби орієнтовані на Сербію, хорвати із Герцеговини – на Хорватію, босняки залишаються наодинці з економічною кризою. Так суспільство віддаляється, а не йде назустріч.

Можна говорити про те, що у боснійському суспільстві лише робляться спроби навести «мости» у процесі примирення та порозуміння. Такі заходи не є системними та комплексними, носять спорадичний та фрагментарний характер. З'єднувальними ланками за сприятливих обставин можуть стати освіта, музика, відновлення культурної спадщини, поступова робота з минулим із залученням усіх соціальних груп боснійського суспільства.

Використані джерела та література:

1. Європа та її болісні минувшини. Автори-упорядники Жорж Мінк та Лора Неймайер. Київ: Ніка-Центр, 2009. С. 179-190.
2. Вільгельм С. Мостар: Старый мост и новый межнациональный мир. 23.07.2004. URL: <https://www.dw.com/ru/%D0%B...D0%B8%D1%80/a-1274700>.
3. Otvorena sarajevska Vijecnica. 8. maj. 2014. URL : <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/otvorena-sarajevska-vijecnica>.
4. Джуліман Е. Примирення, вказівники вздовж шляху. пер. І. Біла. Київ: Ультрадрук, 2018. 288 с.

М.В. Кравченко,
молодший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

АФРИКАНСЬКИЙ СОЮЗ: ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

В статті пропонується аналіз історії становлення головної інтеграційної організації на африканському континенті – Африканського Союзу (АС). Визначено основні етапи створення АС, причини та наслідки переформатування Організації Африканської Єдності (ОАЄ), започаткованої 1963 р., в чинний сьогодні АС. Проаналізова-

но рішення останніх Асамблей АС, покликаних сприяти інституційній реформі організації та пришвидшити досягнення цілей, поставлених «Порядком денним-2063».

Ключові слова: Африканський Союз (АС), Організація Африканської Єдності (ОАЄ), інтеграція, історія Африки.

The African Union: the Main Phases of Development and Modern Challenges

The article analyzes the formation history of the main integration organization on the African continent – the African Union (AU). The main stages of creation of the AU, the causes and consequences of the Organization of African Unity (OAU, established in 1963) transformation into the modern African Union are determined. The decisions of the latest AU Assemblies, aimed to promote the institutional reforms and to faster the “Agenda 2063” program’s goals realization are analyzed.

Key words: the African Union (AU), Organization of African Unity (OAU), integration, African history.

Африканський Союз сьогодні є ключовим актором інтеграційних процесів на африканському континенті, діяльність якого покликана сприяти вирішенню складних соціально-економічних та політичних проблем у даному регіоні. Зважаючи на прогнози передових дослідницьких центрів щодо перспективи перетворення Африки на головне джерело світового приросту трудових ресурсів, купівельного попиту та природних можливостей розвитку для економіки світу у найближчі десятиліття [1, с. 125], дослідження історії та сьогодення провідної африканської організації є вельми актуальною.

Історичні витоки становлення інтеграційних процесів в Африці сягають першої половини ХХ ст. на засадах економічних зв'язків британських та французьких колоній на континенті [2, с. 301]. Проте справжній «інтеграційний бум» у регіоні розпочався з настанням незалежності африканських країн у 60-х рр. ХХ ст. і посиленням інтеграційних процесів в світі в цей же період. Важливим кроком у цьому напрямку стало утворення Організації африканської єдності (ОАЄ) у 1963 р. В основі діяльності ОАЄ було проголошено політику імпортозаміщення та «покладання на власні сили». Закріплення у Статуті ОАЄ ідеї регіоналізму стало важливим кроком до поживлення інтеграційних процесів в Африці.

1960-ті – 1970-ті рр. слід розглядати як перший загальнорегіональний етап розвитку інтеграційних процесів на континенті. Процес інтеграції розглядався як дієвий механізм подолання економічних проблем. Крім того, країни регіону мали і політичну мету – позбутися залежності від колишніх метрополій. Однак ідея panaфриканізму в цей період так і не оформилась у політичний союз, адже на заваді цьому стали великий розрив у рівнях доступу до ресурсів, багаточисельні етнічні групи, мовне різноманіття, наявність острівних держав і країн, що взагалі не мають виходу до моря. В результаті протиріччя між країнами призводили до акцентування на політиці поваги суверенітету країн та територіальної цілісності [3, с. 36]. Саме тому, результати діяльності ОАЄ мали більш формальний характер, інтеграційні об'єднання, створені за її програмами, розглядалися лише як інструмент лібералізації торгівлі та сприяння економічному розвитку африканських країн.

Істотне поживлення інтеграційних процесів в Африці спостерігалось у 80-х рр. XX ст. Поштовхом для цього стало прийняття на другій надзвичайній Асамблеї ОАЄ так званого «Лагоського плану дій» (м. Лагос, 1980 р.). Його основною метою було подолання економічної та соціальної відсталості країн африканського континенту [4]. Задля цього було вирішено сформувати Panaфриканський загальний ринок, сприяти індустріалізації економік країн, консолідувати вже наявні економічні інтеграційні об'єднання в Африканське економічне співтовариство (African Economic Community, AEC) (угоду про створення якого підписали пізніше, у 90-х рр. XX ст.).

На виконання поставленого плану було запропоновано створити три інтеграційні об'єднання: на Заході Африки – Економічне співтовариство країн Західної Африки, ЕКОВАС (Economic Community of West African States, ECOWAS) у складі 15 країн: Бенін, Буркіна-Фасо, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кот-д'Івуар, Кабо-Верде, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того; на Сході та Півдні – Економічне співтовариство країн Східної та Південної Африки, КОМЕСА (Economic Community of East and South Africa, COMESA) у складі 19 країн: Бурунді, Демократична республіка Конго, Джибуті, Зімбабве, Замбія, Єгипет, Кенія, Коморські острови, Лівія, Маврикій, Мадагаскар, Малаві, Руанда, Свазіленд/Есватіні, Сейшельські острови, Судан, Уганда, Еритрея та Ефіопія; та у Центрі – Економічне співтовариство країн Центральної Африки, ЕККАС (Economic Community of Central African States, ECCAS) у складі 11 країн: Ангола, Бурунді, Камерун, Центральноафрикансь-

ка республіка, Республіка Конго, Демократична республіка Конго, Габон, Екваторіальна Гвінея, Сан Томе і Принсіпі, Чад, Руанда.

Після узгодження «Лагоського плану дій» важливим етапом для розвитку інтеграційний процесів в Африці стало підписання у 1991 р. Абуджійського договору. Саме за цим договором було поставлено мету сформуванню упродовж 34 років Африканське економічне співтовариство та виконання наступних завдань:

- сприяння розвитку матеріальних та людських ресурсів;
- досягнення економічної стабільності;
- підвищення добробуту населення;
- поетапне формування Африканського економічного співтовариства [5].

З часом ідея формування Африканського економічного співтовариства еволюціонувала у переформатування діяльності всієї Організації Африканської Єдності. Контроверсійний лівійський лідер Муаммар Каддафі першим висловив думку про необхідність трансформації ОАЄ в 1998 р., закликавши до економічного об'єднання на засадах конфедерації. Ідею активно обговорювали та розробляли і в липні 1999 р. на 35-й сесії Асамблеї ОАЄ в Алжирі, й під час надзвичайного саміту ОАЄ в Сірті (Лівія) у вересні 1999 р. Саме під час останнього країни-учасниці ОАЄ затвердили Декларацію щодо необхідності формування Африканського Союзу (АС) та активізації інтеграційних процесів.

За Установчою угодою «Про Африканський Союз» (2000 р.) відбулась трансформація ОАЄ в АС. Головною відмінністю новоствореного Африканського Союзу від колишньої ОАЄ стала зміна характеру інтеграційної спрямованості. Якщо ОАЄ ставила на меті політичну інтеграцію з метою гарантування національної безпеки та територіальної цілісності, то АС – економічну інтеграцію задля згуртованості та розвитку співпраці між країнами континенту [3, с. 38]. Оскільки початкова ідея ОАЄ ще у 1960-1970-х рр. виявилась недосяжною, то формування АС на більш прагматичних та реальних засадах слід вважати справді проривним кроком вперед щодо розвитку інтеграційних процесів у досліджуваному регіоні.

Остаточне оформлення Африканського Союзу відбулось 9 липня 2002 р., столиця Ефіопії Аддис-Абеба була визначена його адміністративним центром. На сьогодні АС нараховує 54 країни – тобто усі 54 незалежні держави африканського континенту (разом із залежними територіями в Африці нараховується 62 країни). Принагідно слід відзначити, що у 2000 р., коли затверджували Установчу

угоду «Про Африканський Союз», ідею підтримали усього 27 країн з 53 незалежних країн, що входили на той час в ОАЄ [6]. Отже, починаючи від 2000 р. АС зумів довести свою ефективність та доцільність існування, чим привабив до членства всі африканські країни.

Так, одним із перших інтеграційних кроків від АС було прийняття у 2001 р. ініціативи «Нове партнерство для розвитку Африки», НЕПАД (New Partnership for Africa's Development, NEPAD). В рамках НЕПАД були проголошені наступні цілі: збільшення ВВП країн АС, розвиток людського капіталу, розвиток сільського господарства, заохочення іноземних інвестицій, спрощення доступу на ринок товарів. Своєю чергою, НЕПАД з'явилась на основі попередніх програм Омега (пріоритетний розвиток сільського господарства, охорони здоров'я та інфраструктури) та Програми партнерства з економічного розвитку Африки (заохочення іноземних інвестицій, вирішення міжафриканських конфліктів, фінансова допомога, вирішення проблеми зовнішніх боргів) [3, с. 298-299]. Для реалізації НЕПАД у 2009 р. була прийнята Інтеграційна програма-мінімум. Вона стала інструментом об'єднання наявних інтеграційних утворень та посилення економічних зв'язків між країнами. Програма складалась з 11 пріоритетних сфер для інвестицій, як-от: інфраструктура, енергетика, сільське господарство, вільний рух товарів, послуг, капіталу, осіб, наука та технології, соціальна сфера.

Від часів заснування Африканського Союзу та прийняття ініціативи НЕПАД відбулось ще декілька програмних змін щодо розвитку інтеграційних процесів на всьому африканському континенті. Так, була прийнята Програма інфраструктурного розвитку Африки до 2040 р., «Порядок денний-2063» у 2013 р., «Загальна африканська позиція» у 2014 р. [6].

Важливим нам видається відзначити й останні рішення АС, прийняті на двох сесіях Асамблеї глав держав і урядів в Аддис-Абебі у 2018-2019 рр. Так, 18-19 листопада 2018 р. на 31-й сесії Асамблеї було розглянуто і затверджено інституційну реформу АС, яка розроблялась від 2016 р. Зокрема, було прийнято рішення про скорочення з 8 до 6 департаментів Комісії Африканського Союзу. Крім того, ще у 2013 р. структуру вже згадуваної НЕПАД (ініціативи «Нове партнерство для розвитку Африки») було вирішено трансформувати в Агентство з розвитку, яке буде координувати виконання пріоритетних соціально-економічних інтеграційних проектів в рамках стратегічної програми «Порядок денний-2063» [6].

Асамблея окремо акцентувала необхідність більш чіткої узгодженості в роботі Комісії Африканського Союзу загалом та регіональних економічних співтовариств зокрема. Методом такого узгодження було обрано спільне планування та фінансування загальноафриканських проєктів, що має допомогти уникнути дублювання зусиль та неузгодженості, що призводить до зайвих витрат. Була прийнята також резолюція щодо неухильності сплати річних внесків членами Африканського Союзу, відрахування кожною державою 0,2 % від річного податку на експорт для поповнення Фонду миру, що має на меті фінансувати миротворчі операції (планують зібрати таким чином 1,2 млрд дол.) [7, с. 60].

За спостереженнями самих членів АС, зазначені кроки є тільки початком складного процесу реформування Африканського Союзу. Досі лишаються невирішеними багато суперечок, зокрема щодо делегування цій організації частини прав, особливо стосовно внутрішньої безпеки.

Реконструкційна робота була продовжена 10-11 лютого 2019 р. на черговій 32 сесії Асамблеї АС. Під час даної зустрічі, крім обговорення інституційної реформи, були прийняті рішення щодо оптимізації механізмів врегулювання проблем міграції та кризових ситуацій на континенті: були вирішено створити Регіональний центр з обміну інформацією та міграційних потоків та Африканський центр спостереження за еміграцією. Суттєво були розширені повноваження Ради миру та безпеки в урегулюванні збройних конфліктів. Таким чином, в останні роки відбувається істотне посилення Африканського Союзу на політичному рівні [7, с. 61].

Окрему увагу було приділено економічній інтеграції. Асамблеєю було проголошено, що очікується активне просування африканської Континентальної зони вільної торгівлі (дорожня карта зі створення якої затверджена у 2012 р.), а також налагодження механізму самостійного забезпечення бюджету АС. Останній аспект дуже важливий для збереження посилення самостійності в прийнятті важливих рішень організації та незалежності від іноземних дотацій.

Таким чином, історію становлення Африканського Союзу цілком обґрунтовано починати зі створення Організації Африканської Єдності (ОАЄ) у 1963 р. Важливі рішення для посилення ефективності даного об'єднання загалом та інтеграційних процесів в Африці зокрема, були прийняті в рамках «Лагоського плану дій» 1980 р. та Абуджійського договору 1991 р. Переформатування ОАЄ

в Африканський Союз відбулось на основі ідеї про необхідність підтримки згуртованості держав-учасниць у вирішенні спільних соціально-економічних і політичних проблем та розвитку співпраці між країнами континенту упродовж 1998-2002 рр. Підтримка АС на сьогодні вже всіма африканськими країнами доводить доцільність такого реформування центрального інтеграційного об'єднання в Африці.

Своєю чергою, останні саміти Африканського Союзу показали, що організація є досить ефективною, здатною до формування власної політики та пошуку відповідей на складні питання. Хоча не завжди вдається знайти компромісні рішення та виконати поставлені завдання у повному обсязі в певний термін, на сьогодні в країн-учасниць є великий потенціал реально сприяти вирішенню багатьох регіональних проблем, побудови сильної структури організації, налагодження конструктивної співпраці та вирішення соціально-економічних проблем.

Використані джерела та література:

1. Гура В.К. Субсахарська Африка в ХХІ ст.: чинники господарського прогресу і перспективи співпраці з Україною. Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 84. С. 124-130.
2. Костюнина Г.М. Интеграция в Африке. Международная экономическая интеграция. Под ред. Н.Н. Ливенцева. Москва: Экономистъ, 2006. С. 297-320.
3. Костюнина Г.М. Интеграционные процессы в Африке: история и современный этап. Российский внешнеэкономический вестник. 2016. № 4. С. 34-50.
4. Lagos Plan of Action for the Economic Development of Africa 1980-2000. Reprinted by the OAU. URL: https://web.archive.org/web/20070106003042/http://uneca.org/itca/ariportal/docs/lagos_plan.PDF.
5. Treaty Establishing the African Economic Community. URL: <https://au.int/en/treaties/treaty-establishing-african-economic-community>.
6. African Union: Overview. URL: <https://au.int/en/overview>.
7. Немченко В. Африканский Союз на пути обновления. Азия и Африка сегодня. 2019. № 5. С. 60-61.

ВПЛИВ ІМІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ НА ЗМІНИ У ДЕМОГРАФІЧНОМУ СКЛАДІ НАСЕЛЕННЯ КАНАДИ (1945-2012)

У статті здійснено короткий огляд характерних для різних періодів особливостей впливу канадської імміграційної політики на суспільство. Головним чином, увагу зосереджено на ролі офіційної політики Канади з питань переселенців як фактору росту населення цієї країни. Визначено історичні етапи, для котрих був притаманним перехід від другорядної ролі міграційних процесів у зростанні канадського суспільства до першочерговості цього фактору.

Ключові слова: Канада, імміграційна політика, природний приріст, чиста міграція.

The Impact of Immigration Policy on Changes in Demographic Composition of Canadian Population (1945-2012)

The text provides a brief overview of the specific impact of Canadian immigration policy on society that was typical for different periods. The main attention was paid on the role of Canadian official immigration policy as the factor of state's population growth. The historic periods for which was typical the transition from the secondary role of migration processes in the growth of Canadian society to the priority of this factor were identified.

Key words: Canada, immigration policy, natural increase, migratory increase.

Імміграційні процеси у Канаді в різні часи більшою чи меншою мірою накладали свій відбиток на демографічний склад населення цієї держави. Протягом періоду, котрий тривав із 1945 до 2012 рр., федеральним урядом було здійснено чимало кроків у напрямку перегляду та оновлення політики з питань переселенців. Порівняльний аналіз темпів та факторів росту населення Канади у зазначені роки надають змогу простежити вплив запроваджених імміграційних змін на суспільство.

У післявоєнні десятиліття канадський уряд поступово, та почасти дуже неоднозначно і суперечливо, запроваджував окремі кроки зі спрощення певних обмежень для переселенців. Показники приросту населення були представлені статистичними даними загальних канадських переписів 1951-1961 рр. [1, с. 53; 2, с. 184]. Відповідно до цих матеріалів, загальна чисельність суспільства Канади у цей час зросла на 4,228,000 осіб. Серед них природний приріст становив 3,148,000 осіб; імміграція – 1,543,000 осіб; чиста міграція – 1,080,000 осіб. Це свідчить про те, що післявоєнний період відзначився високими темпами зростання населення. Головним фактором впливу на цей процес був післявоєнний високий рівень народжуваності, який забезпечив природний приріст населення Канади у близько 75%. Втім, попри безумовний пріоритет натуральної складової руху населення, урядова діяльність сприяла зростанню показників переселенського руху до Канади. Рівень імміграції у ці роки більше ніж удвічі перевищував рівень еміграції [2, с. 182], що також (хоч і меншою мірою) вплинуло на чисельність жителів країни кленового листка.

Протягом наступного десятиліття було здійснено низку заходів, спрямованих на скасування частини дискримінаційних норм політики щодо переселенців. Так, Правила імміграції (1962), Біла книга з питань імміграції (1966), та запровадження бальної системи (1967) стали значними кроками у напрямку ліквідації расової дискримінації, запровадженні більш об'єктивної системи відбору іммігрантів, та у встановленні пріоритету економічних переселенців. Відтепер, заявників обирали незалежно від походження, громадянства, країни проживання або релігійних переконань. Натомість важливою стала наявність кваліфікації чи досвіду, котрі відповідали потребам канадського суспільства [2, с. 215]. Головним чином ці процеси вплинули на зростання етнічного різноманіття населення Канади. Втім, зазнала впливу і чисельність спільноти, про що свідчать статистичні дані загальнодержавних переписів 1961-1971 рр. Так, кількість канадських мешканців зросла на 3,330,000 осіб. У цьому процесі переважав природний приріст, котрий становив 2,608,000 осіб; імміграція – 1,429,000 осіб; чиста міграція – 722,000 осіб [1, с. 53]. Ця інформація свідчить про збільшення впливу переселенців на процес зростання канадського населення. Щоправда, як і раніше, головним фактором руху населення залишався природний приріст. Від середини 1960-х рр. демографічне зростання уповільнилося через скорочення рівня

народжуваності. Разом з тим, із цього часу почав зростати вплив чистої міграції на показники зростання популяції Канади.

Закон про імміграцію 1976 р. започаткував політику відкритих дверей. Реалізація нового курсу мала відчутний вплив на етнічний склад канадського суспільства. Проте за даними переписів 1976-1986 рр. [1, с. 53] протягом цього часу населення зросло лише на 2,299,000 осіб. Із них природний приріст становив 1,966,000 осіб; імміграція – 1,088,000 осіб; а чиста міграція – 574,000 осіб. Таким чином, статистична інформація цього періоду свідчить про те, що попри значний внесок у етнічне розмаїття, запровадження політики відкритих дверей у сфері імміграції не мало значного впливу як на чисельність переселенців у 1976-1986 рр., так і на процес зростання населення Канади загалом.

Наступне десятиліття стало часом нових змін, хоча протягом першої половини 1990-х, як і у попередні часи, зберігалася перевага натурального руху населення [3]. Втім, вже у другій половині десятиліття співвідношення показників природного приросту та чистої міграції зазнало суттєвих змін [4]. Адже у 1997 р. вперше природний приріст населення Канади становив меншу чисельність (140,092 особи), аніж результати чистої міграції, яка становила 165,616 осіб [5]. Такий вектор розвитку показників був притаманним і в наступні роки, до кінця десятиліття [5]. На такі зміни вплинув процес швидкого зниження народжуваності протягом попередніх десятиліть (початок котрого припав на другу половину 1960-х рр.), а також старіння населення Канади. Зрештою, низький рівень еміграції та розвиток імміграційної політики сприяли переважанню впливу фактору чистої міграції на загальний приріст канадського населення.

У 2000-х рр. ця тенденція зберігалася, адже щорічні результати чистої міграції надалі відчутно переважали рівень природного приросту населення Канади. Так, у 2004 р. механічний рух становив 196,281 особу; в той час як натуральний – 108,933 особи; у 2007 р. показники чистої міграції складали 224,650 осіб проти природного приросту, чисельністю 127,091 особа; у 2010 р. показники тих само факторів становили 268,784 особи супроти 142,235 осіб; насамкінець, станом на 2013 р. зберігалосся домінування механічного руху над натуральним, котрі становили 271,874 проти 129,951 [5].

Таким чином, із 1945 р. до 1990-х рр., домінантною складовою зростання чисельності населення Канади був саме природний приріст. У той час як імміграція була другорядним фактором у цьо-

му процесі. Подеколи – значущим, а подеколи – несуттєвим, що значною мірою залежало від політики уряду щодо переселенців. Втім, у другій половині 1990-х рр. роль цих факторів відчутно змінилася, адже у 1997 р. рівень чистої міграції став вирішальним у зростанні населення Канади. У подальші роки продовжився розвиток такої тенденції. З часом це закріпило статус переселенського руху як головного фактору росту демографічного складу канадського суспільства, який характерний для Канади й дотепер.

Використані джерела та література:

1. Statistics Canada. Canada Year Book 1990. A Review of Economic, Social and Political Developments in Canada. Published under the authority of the Minister of Regional Industrial Expansion. Ottawa: Statistics Canada Printing: John Deyell Company, 1989. 23-10 p. Appendices A-1 - F-1.
2. Statistics Canada. Canada Year Book 1967. Official Statistical Annual of the Resources, History, Institutions and Social and Economic Conditions of Canada. Published by Authority of the Honourable Robert H. Winters Minister of Trade and Commerce. Ottawa: Roger Duhamel, F.R.S.C. Queen's Printer and Controller of Stationery, 1967. 1287 p.
3. Population and Dwelling Counts, for Canada, Provinces and Territories, 1991 and 1996 Censuses – 100% Data Population 1996 % Change. Statistics Canada. URL: <https://www150.statcan.gc.ca/n1/en/c1996-r1996/4220363-eng.pdf?st=-fPGUdXp>
4. Canada 150: From Confederation to the 2016 Census. Population Size and Growth in Canada: Key Results From the 2016 Census. URL: <https://www150.statcan.gc.ca/n1/daily-quotidien/170208/dq170208a-eng.htm>
5. Annual Demographic Estimates: Canada, Provinces and Territories. Analysis: Total Population. Source: Statistics Canada, Demography Division. URL: <https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/91-215-x/2017000/sec1-eng.htm>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФРАНЦУЗЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ПІД ВПЛИВОМ ДІЯЛЬНОСТІ ЖІНОЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ (1950-1970-ТІ РР.)

Досліджено, що під впливом діяльності жіночих організацій упродовж 1950-1970-х рр. у французькому суспільстві змінюється місце жінки в соціально-побутових відносинах та суспільній стратифікації загалом. Зростання кількості жіночих організацій сприяє активізації жінок на захист своїх прав та докорінно змінює патріархальне французьке суспільство.

Ключові слова: французьке суспільство, Франція, жінки, гендерна рівність.

The Transformation of the French Society under the Influence of Women's Organizations Activities (1950s – 1970s)

Under the influence of women's organizations during the 1950s – 1970s, the place of women in social and domestic relations and social stratification in general is changing in French society. The growing number of women's organizations contributes to the revitalization of women in defense of their rights and radically changes the patriarchal French society.

Key words: French society, France, women, gender equality.

Проблема дискримінації, обмеження прав і можливостей жінок у французькому суспільстві сприяли активізації руху за подолання гендерної нерівності. Упродовж 1950-1970-х рр. французька жінка змінила своє місце в суспільно-політичному житті країни. Відбулось жваве об'єднання жінок у клуби за інтересами, профспілки тощо та з'явилась велика кількість жіночих організацій.

Історіографія питання знайшла відображення у гендерних та фемінологічних дослідженнях. Мета наукової розвідки – визначити вплив діяльності жіночих організацій на зміни у французькому суспільстві.

Найпоширенішого дискурсу у французькому суспільстві довгий час займало питання політичного права французьких жінок, вирішення якого було відкладено у часі Другою світовою війною. Саме роки воєнної скрути та післявоєнної кризи вплинули на економічну незалежність жінок. Зайнявши робочі місця, вони почали відігравати вагомий роль поза домом. Жінки виступили за можливість припинити своє існування виключно в ролі дружини, матері, домогосподарки [1, с. 153-168].

Збереженню гендерної нерівності у французькому суспільстві сприяла наявність стереотипних упереджень щодо призначення жінки. Патріархальні звичаї в питаннях побудови родини та розподілу обов'язків не давали можливості жінкам самостійно приймати рішення, навчатися, працювати та вільно розпоряджатися своїм життям. Важливим аспектом стала зміна самоідентифікації жінки після Другої світової війни – вона перестала бути схожою на традиційну французьку початку ХХ ст.

Жіноцтво стало активно проводити вільний час, почало дискутувати на економічні та політичні теми, курити, водити авто, відвідувати та проводити вечірки, дансинги, слухати джаз. Набули поширення культурно-масові заходи, де жінки брали активну участь на рівні із чоловіками, найбільш популярними були кінематографічні та спортивні змагання. Тобто відбувається повна культурна трансформація жінки, яка спричинила необхідність зміни традиційного відношення до неї та подолання стереотипних упереджень щодо її місця у родині та суспільстві [2, с. 354].

Великий вплив мали традиції, що базувались на релігійних упередженнях, побудованих на догмах католицької церкви. Заборона церкви полягала у табу щодо сексуальності, жінки мали відповідати певним рамкам у своїй сексуальній поведінці у приватному житті, обов'язково дотримуватись норм поведінки поряд із чоловіком. Тут також важливе місце займало замовчування проблем, пов'язаних із інтимним життям французьких жінок, зокрема їх гігієни, медичних оглядів, контрацепції та абортів.

Внесення змін до законодавства Франції стало результатом діяльності жіночої організації – «Жінки національного звільнення». Після Другої світової війни продовжує свою діяльність одна з перших та найбільших асоціацій жіночих організацій – «Міжнародна рада французьких жінок», заснована ще у 1901 р. Паралельно почали діяти чисельні організації, які об'єднували жінок різного соціального рівня, освіти та інтересів: «Союз французьких жінок»

та «Союз жінок Франції». Активну діяльність всі організації здійснювали в рамках діяльності «Міжнародної демократичної федерації жінок» створеної у 1945 р., яка об'єднувала жіночі організації різних країн та проводила постійну роботу щодо поліпшення становища жінок та захисту їхніх прав [3, с. 54].

У 1962 р. було створено організацію «Демократичний рух жінок», яка став основою жіночого руху 1968-1970 рр. Основні напрями діяльності передбачали вирішення наступних питань: необхідність інтеграції жінок у суспільно-політичне життя, легалізація контрацепції та визнання рівності на робочому місці. «Демократичний рух жінок» мав значну популярність і вже в перші роки своєї діяльності нараховував більше 10 тисяч прихильників, тим більше, що діяльність була дуже динамічною та активною. Популярності сприяло друковане видання організації – газета «Жінка у ХХ столітті», яка щомісячно виходила великим тиражем. До тем, які охоплювали автори на сторінках друкованого видання, належали: проблеми освіти, відпочинку, соціальні та житлово-комунальні питання, спорт та дозвілля, легалізація контрацепції, ефективне управління домогосподарчої роботи та аналіз розвитку подружніх відносин [4, с. 86; 95-96].

Важливе значення мало заснування організації «Рух за планування сім'ї». Головною стратегією організації стало сприяння своєю діяльністю побудові щасливої родини, шляхом законодавчого запровадження медичних та соціальних норм [5, с. 61-74].

У 1965 р. навколо питань, пов'язаних із умовами та оплатою праці жінок, об'єднались «Французька ліга за права жінок», «Асоціація жінок – випускниць вищих навчальних закладів», «Професійна спілка жінок» та «Рух дівчат». Поряд із політизованими жіночими організаціями ліво-спрямованого забарвлення продовжували діяльність прокомуністичні комітети жінок, які сумісно виступали за вирішення питань, пов'язаних з материнством. Зокрема, «Професійна спілка жінок» поєднала під своїм дахом жіночі клуби жінок-працівниць. В рамках своєї діяльності організація розширила коло своїх інтересів та кількість членів за межі Франції, отримала статут міжнародної асоціації, займалась питаннями поліпшення умов праці жінок шляхом запровадження змін до законодавства. Для узгодження дій та пропозицій упродовж 1950-1957 рр. співпрацювала з «Міжнародною демократичною федерацією жінок» в організації та проведенні Міжнародних конгресів [5, с. 61-74].

Упродовж 1950-1970-х рр. французьке суспільство зазнало значних змін у ході затвердження принципів гендерної рівності. В зазначений період стрімко зросла кількість жіночих організацій, що стало результатом отримання французькими жінками рівного статусу у суспільстві відповідно до законодавства. Зазнало змін коло проблем, з якими жінки пов'язували своє нерівне становище, зокрема проблема отримання права голосу змінюється необхідністю захисту прав та подолання дискримінації жінок в усіх сферах життя.

Таким чином, діяльність жіночих організацій здебільшого полягала у боротьбі за подолання патріархальних упереджень щодо місця жінки у родині та суспільстві, надання гласності проблемам, пов'язаним із дискримінацією, що своєю чергою сприяло активізації жінок та їхній політизації. Саме активізація жінок в рамках діяльності жіночих організацій у Франції сприяли трансформації французького традиційного патріархального суспільства до сучасного демократичного, яке базувалось на гендерній рівності.

Використані джерела та література:

1. Айвазова С. К истории феминизма. Общественные науки и современность. 1992. №6. С. 153-168.
2. A History of Private Life. From the Fires of Revolution to the Great War. V. IV. Ed. Michelle Perrot. London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1990. 728 p.
3. Петрова Л.И. Жінки світу в боротьбі за соціальний прогрес. Москва, 1972. 77 с.
4. Castan-Vicente F. Marie-Thérèse Eyquem. Du sport `a la politique. Parcours d'une f`eministe. OURS, 2009. 246 p.
5. Chaperon S. La radicalisation des mouvements féminins français de 1960 à 1970. In: Vingtième Siècle, revue d'histoire. №48, octobre-décembre 1995. P. 61-74. URL: https://www.persee.fr/doc/AsPDF/xxs_0294-1759_1995_num_48_1_4423.pdf

РОЗВИТОК ТА СПЕЦИФІКА КАНАДСЬКО-МЕКСИКАНСЬКИХ ВІДНОСИН У СЕРЕДИНІ 1990-Х – НА ПОЧАТКУ 2000-Х РР.

Розглянуто розвиток та специфіку канадсько-мексиканських відносин в середині 1990-х – на початку 2000-х рр. Показано, що якісно новим етапом канадсько-мексиканських відносин стало приєднання цих країн до Договору про північноамериканську зону вільної торгівлі (НАФТА). Визначено, що після підписання договору НАФТА канадсько-мексиканські відносини перейшли у фазу більш динамічного розвитку та диверсифікації, однак залишилися і певні межі у співробітництві двох країн.

Ключові слова: Канада, Мексика, канадсько-мексиканські відносини, НАФТА.

Evolution and Specificity of Canada-Mexico Relations in the Middle 1990s – Early 2000s

The evolution and specificity of Canada-Mexico relations in the middle 1990s – early 2000s are considered in this work. It is shown that the accession to the North American Free Trade Agreement (NAFTA) was a qualitatively new stage in Canada-Mexico relations. It has been determined that, after the NAFTA agreement was signed, Canada-Mexico relations entered a phase of more dynamic development and diversification. It is pointed out that there were still some limits in cooperation between these two countries.

Key words: Canada, Mexico, Canada-Mexico relations, NAFTA.

Офіційні дипломатичні відносини між Канадою та Мексикою було встановлено 1944 р. До початку 1990-х рр. між країнами була підписана низка договорів, які однак досить часто мали декларативний характер. У 1968 р. було створено спільну канадсько-мексиканську міжурядову міністерську комісію з метою проведення консультацій високого рівня для обговорення інтересів та сприяння розвитку двосторонніх відносин, а від 1975 р. були започат-

ковані міжпарламентські зустрічі [1, с. 7]. Однак відносини між країнами залишалися дуже слабкими та неактивними майже впродовж всієї другої половини XX століття.

Якісно новим етапом канадсько-мексиканських відносин стало приєднання цих країн до Договору про північноамериканську зону вільної торгівлі (НАФТА), що був підписаний у грудні 1992 р. і набув чинності 1 січня 1994 р. Вже під час IX спільного засідання міжурядової міністерської комісії, що відбулося в Оттаві в лютому 1994 р., міністри з Мексики та Канади обговорювали, серед інших питань, ті можливості, які надавав обом країнам нещодавно підписаний торговельний договір.

Тодішній прем'єр-міністр Канади Жан Крет'єн разом з міністрами торгівлі та промисловості здійснив офіційний візит до Мексики з 23 по 25 березня 1994 р. Офіційна Оттава була сповнена рішучості розвивати імпульс, який створила торговельна угода в двосторонніх відносинах у той час, коли Мексика і Канада святкували півстоліття дипломатичних відносин. На жаль, для канадської делегації їх візит збігся зі вбивством кандидата на пост президента від керівної інституційно-революційної партії Мексики (PRI) Луїса Дональдо Колосіо, що обмежило контакти делегації з чинним натовді президентом Мексики Карлосом Салінасом. Все ж зв'язки між двома країнами зміцнювалися. Наприклад, саме тоді в структурі Міністерства закордонних справ Мексики було створено окремий підрозділ, який займався відносинами з Канадою. Подібним чином, офіційна Оттава створила підрозділ для відносин з Мексикою в Міністерстві закордонних справ [2, с. 408].

Крім того, дві провінції Канади, Онтаріо в 1994 р. та Альберта в 1995 р. відкрили в Мексиці свої торговельні офіси. Комерційне партнерство між Канадою та Мексикою призвело до створення двосторонніх бізнес-організацій, як-от Комітету з питань бізнесу і підприємництва Мексики та Канади. Також в листопаді 1994 р. було створено Канадську асоціацію мексиканських досліджень (Мексиканська асоціація для канадських досліджень була створена двома роками раніше) [2, с. 408]. Таким чином, було закладено фундамент міждержавним неформальним групам і неурядовим організаціям, які могли б підтримати та зміцнити зв'язки між країнами.

Двосторонній інтерес у відносинах між Канадою та Мексикою було також відображено в великій кількості угод, укладених у двох столицях: у 1997 р. між державами діяло близько 20 угод, укладе-

них на початку десятиліття. Серед них – угоди про кооперацію в сферах туризму, телебачення, охорони довкілля, в музейній справі та археології, про екстрадицію, про мирне використання ядерної енергії.

Крім того ще від початку 1990-х рр. двосторонній порядок денний продовжував диверсифіковуватися. Це, наприклад, стосувалося дотримання прав людини. У зв'язку з цим канадські чиновники запитували про статус цих прав в Мексиці після початку сапатистського повстання в штаті Чіапас у 1994 р.

Безсумнівно, сфера, в якій угода НАФТА мала найбільший вплив, стосувалася економічних відносин. Якщо порівнювати з роком, що передував запуску угоди НАФТА, то до 1998 р. двосторонній товарообіг між країнами зріс майже вдвічі і дорівнював 8 млрд. 900 млн дол. США. Аналогічним чином прямі іноземні інвестиції зросли з 245 млн дол. США у 1990 р. до 1 009 млрд дол. США у 1997 р. Канада стала четвертою найбільшою країною-інвестором в Мексиці, тоді як в 1993 р. займала лише дев'яту позицію [2, с. 408].

Канадсько-мексиканські відносини ще більше посилюлися під час адміністрації президента Мексики Ернесто Седільо (1994-2000 рр.). Після XI спільної зустрічі на рівні міністрів у квітні 1995 р. в Оттаві делегації двох країн уклали Декларацію цілей для Канадсько-Мексиканських відносин, щоб «підтвердити хід двосторонніх зв'язків і визначити кроки, які призведуть до зміцнення відносин між двома народами» [2, с. 408]. У червні 1996 р. президент Е. Седільо здійснив офіційний державний візит до Канади, під час якого було укладено План дій зі зміцнення двосторонніх відносин.

На початку 1998 р. Канада надіслала важливу делегацію до Мексики. Вона включала кількох прем'єр-міністрів провінцій, членів уряду та близько 300 представників канадських компаній. Ця делегація підписала торговельні угоди на суму понад 200 млн дол. США, шість угод у різних інших сферах, включаючи співробітництво з питань розвитку та охорони здоров'я [2, с. 409].

Двостороннє співробітництво між Канадою та Мексикою мало свій вияв і на зовнішньополітичній арені. Після того, як Конгрес США прийняв у 1996 р. Акт Хелмса-Бартона щодо Куби, що також передбачав запровадження обмежень і штрафів щодо компаній третіх країн, які торгують із Кубою, Канада та Мексика сформували спільну позицію з протидії цьому закону. Під час зустрічі в Оттаві в червні 1996 р. Ж. Крет'єн і Е. Седільо висловили різку критику в бік Вашингтона і погодилися прийняти окремі закони, які б

протидіяли Акту Хелмса-Бартона. Обидва лідери також погодилися закликати Європейський Союз винести цю справу на розгляд до Світової організації торгівлі та спробувати переконати президента Білла Клінтона відкласти, і в кінцевому підсумку скасувати цей закон [2, с. 409].

Двостороннє співробітництво між країнами також збагатилося темою, яка була досить актуальною і для Мексики, і для Канади: права корінних індіанських народів. Так, у листопаді 1996 р. відбувся мексикано-канадський круглий стіл, присвячений питанню економічного виживання корінних народів обох країн, який виходив із Декларації цілей канадсько-мексиканських відносин. У 1998 р. члени канадського парламенту і дипломати високого рівня відвідали штат Чіапас, а Посольство Канади в Мексиці створило фонд зі статутним капіталом 100 000 дол. США для підтримки індіанських громад Мексики [2, с. 409].

Також ще одним новим прикладом двостороннього співробітництва була миротворча діяльність. Дві країни спільно брали участь у політичних місіях ООН в Гаїті та Гватемалі в кінці 1990-х рр. Мексика також підтримувала важливі Канадські ініціативи, як-от договір 1997 р. про заборону протипіхотних мін.

У квітні 1999 р. прем'єр-міністр Ж. Крет'єн відвідав Мексику, де вшосте зустрівся з президентом Е. Седільо. Двоє лідерів оприлюднили програму Нові напрями: Декларація цілей і План дій. Програма була розроблена для організації, перегляду та поглиблення режиму двостороннього співробітництва, встановленого за три роки до цього [2, с. 410].

Прихід Вісенте Фокса на посаду президента Мексики (2000-2006 рр.) викликав очікування змін у внутрішній і зовнішній політиці. Щодо відносин із партнерами з Північної Америки, пропозиція адміністрації Фокса полягала в посиленні інтеграції через концепцію НАФТА-Плюс – прийняття до інтеграційного утворення інших країн Північної Америки і перетворення НАФТА на наднаціональну організацію за прикладом ЄС з єдиним митним простором, спільною валютою, політичними інститутами та банком регіонального розвитку. Однак, ініціативу новообраного президента Мексики в Оттаві зустріли з «ввічливим скептицизмом» [3, с. 25], адже для Канади мета торговельної угоди полягала в забезпеченні доступу для своїх товарів на ринок США, і ця мета вже була досягнута у двосторонній угоді з Вашингтоном 1988 р., а потім знову підтвердилася угодою НАФТА.

Межі канадсько-мексиканської співпраці стали помітними і після терористичних атак 11 вересня 2001 р. Адміністрація В. Фокса звернулася до Оттави для спільної роботи над переговорами по прикордонним угодам зі США, проте Канада відхилила цю пропозицію.

Це звичайно не означало припинення двостороннього співробітництва. Воно обмежувалося областями, де були виявлені відчутні переваги для обох країн. Наприклад, у квітні 2002 р. обидві країни уклали угоду про співпрацю в енергетичній сфері, наступного року Оттава допомагала Мехіко у розробці законодавства про доступ громадськості до публічної інформації [2, с. 410].

Зближення позицій на міжнародній арені між Мехіко і Оттавою в ці роки були особливо помітними стосовно вторгнення США до Іраку. Зазначені країни тоді висловилися проти війни.

Крім того, у жовтні 2004 р. в рамках святкування 60-річчя встановлення дипломатичних відносин та 10-річчя НАФТА було встановлено стратегічне партнерство між Канадою та Мексикою. Його механізм фокусувався насамперед на питаннях співпраці між урядом і приватним сектором обох країн. Було створено п'ять робочих груп із різних питань, кожна з яких очолювалася урядовим і неурядовим представником обох держав [2, с. 411].

Отже, можна констатувати, що після підписання договору НАФТА канадсько-мексиканські відносини перейшли у фазу більш динамічного розвитку та диверсифікації, однак залишалися і певні напрями двостороннього співробітництва, які не характеризуються взаємною зацікавленістю.

Використані джерела та література:

1. Бессонова М.М. Канадсько-мексиканська співпраця в рамках НАФТА. Історико-політичні студії. Збірник наукових праць. Серія «Політичні науки». 2018. № 2(10). С. 5-15.
2. Arturo Santa-Cruz. Canada-Mexico Relations: Interdependence, Shared Values ... and the Limits of Cooperation. *American Review of Canadian Studies*. 2012. Vol. 42. P. 401-417.
3. Canada Senate. Mexico: Canada's other NAFTA Partner (volume 3). Report of the Standing Senate Committee on Foreign Affairs. Ottawa, The Senate. 2004. 47 p.

СТАВЛЕННЯ КАТОЛИЦЬКОГО ЄПІСКОПАТУ ДО ПОЛІТИКИ АНТИСЕМІТИЗМУ НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ НІМЕЧЧИНИ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена дослідженню ролі католицького єпископату у ідеологічному протистоянні з націонал-соціалістичною робітничою партією Німеччини (НСРПН) напередодні Другої світової війни. Проаналізовано основні положення провідних католицьких єпископів Німеччини стосовно монополії нацистської партії у політичній сфері, ставлення до проблеми антисемітизму, ролі католицької церкви як моральної інституції в країні.

Ключові слова: католицька церква, Папа Пій XII, Михаель фон Фаульхабер, єпископи, антисемітизм, Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини.

Catholic Bishop's Attitude to the Anti-Semitism Policy of The National Socialist German Workers' Party on the Eve of the Second World War

The article is devoted to exploring the role of the Catholic bishopric in the ideological confrontation with the National Socialist German Workers' Party (NSGWP) on the eve of World War II. The main provisions of the leading Catholic bishops of Germany in relation to the monopoly of the Nazi party in the political sphere, to the problem of anti-Semitism, the role of the Catholic Church as a moral institution in the country are analyzed.

Key words: catholic church, Pope Pius XII, Michael von Fowlhaber, bishops, anti-semitism, the National Socialist German Workers' Party.

Дослідження, присвячені ролі німецьких церков у епоху нацистської Німеччини привертають дедалі більшу увагу вчених. Протягом перших десятиліть після Другої світової війни наукові розвідки стосувалися, насамперед, того питання, наскільки Церкви були джерелом опору нацистській державі, при цьому мало

уваги приділялося ідеологічному внескові тогочасних церковних діячів у питаннях протистояння нацистському антисемітизму. Варто зазначити, що більшість з тих, хто писав про Церкву, були німецькими протестантськими пасторами та римо-католицькими богословами, які прагнули зобразити Церкву як центр опору націонал-соціалізму.

Віднедавна історики зосереджують увагу на співпраці Церков з Гітлером, в контексті того, яким чином церковне вчення могло мати антиюдейський характер та сприяти нацистам у переслідуванні євреїв [1, с. 296]. Такі судження фіксуються, зокрема, у дослідженні Девіда Керцера, професора університету Брауна, який спеціалізується на релігійно-політичній історії Італії, досліджує роль Ватикану у питанні антисемітизму.

Учений наголошує, що Папа Пії XII не висловив чіткої позиції проти антисемітських законів в Італії 1938 р., а також не реагував достатньою мірою на утиски та знищення євреїв на теренах Європи під час Другої світової війни [2, с. 287].

Водночас, слід зауважити, що Папа Пії XII не був одноосібним позиціонером відношення католицької церкви до політики антисемітизму. Це питання слід розглядати комплексно, враховуючи всю ієрархічну повноту католицької церкви, частиною якої є її кардинали та єпископат. Для унаочнення їхньої позиції варто навести приклади ідеологічного протистояння політики нацистів та єпископів, що здійснювали своє служіння на теренах Німеччини. Представники Римо-католицької церкви неодноразово засуджували політику антисемітизму нацистів в роки Другої світової війни. Ґрунтовною джерельною базою у дослідженні цього питання виступають папські енцикліки, послання кардиналів та постанови соборів єпископату.

Історія ідеологічної боротьби між німецьким єпископатом та нацистами розпочинається у 1930 р., коли генеральний вікарій діоцезії Майнца (фактично заступник єпископа), проінформував відділ нацистської партії у місті Оффенбах про те, що католики не можуть стати членами Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (далі – НСРПН). Свою позицію він обґрунтував тезами одного з підлеглих йому католицьких священників, отця Вебера. У цій проповіді були наступні твердження: 1) католикам заборонялося належати до нацистської партії; 2) членам нацистської партії, що мали католицьке віросповідання, заборонялося відвідувати похоронні процесії у групових формаціях; 3) католицьким вибор-

цям, що підтримували політичну програму нацистської партії, аборонялися брати участь в таїнствах церкви [3, с. 165].

У липні 1932 р. прусські єпископи опублікували пасторальний лист, де вони хоч і не акцентували увагу на НСРПН, проте зазначали виборцям, що існують не лише політичні інтереси, але й релігійна відповідальність, яка базується на положеннях церкви, і їх слід враховувати. Вони рекомендували обирати саме тих депутатів, які зможуть забезпечити соціальний добробут народу, захист конфесіональних закладів освіти, християнської релігії та католицької церкви. У серпні 1932 р. в місті Фульда відбувся собор, де духовництво сформулювало чіткі настанови, як католику ставитись до нацистської партії. Усі присутні єпископати заборонили членство в цій партії, оскільки, на думку католицької церкви, частини офіційної програми містили помилкові вчення.

У численних публікаціях провідних членів НСРПН, прослідковується вороже ставлення до фундаментальних доктрин і рекомендацій католицької церкви, ці заяви не спростовувалися та не критикувалися їх верховним лідером. Це саме стосується і ставлення до конфесійної школи, християнського шлюбу та інших віроповчальних питань. Католицька церква із пересторогою сприймає і монополію нацистської партії у публічній сфері, оскільки її політика ставить під загрозу перспективи розвитку суспільного авторитету церкви. У листі також було підкреслено, що більшість людей вступає до НСРПН для підтримки її політичних та економічних цілей, але це не може слугувати виправданням, оскільки підтримуючи партію шляхом голосування, виборець підтримує її ідеологію цілісно, а не тільки окремі її аспекти [3, с. 167].

Окремої уваги заслуговує проповідницька діяльність німецького кардинала Міхаеля фон Фаульхабера, архієпископа Мюнхена. На початку своєї церковної кар'єри кардинал викладав Старий Заповіт у Страсбурзі, що обумовлює його устремління у встановленні християнсько-юдейського діалогу. Його академічні знання у галузі біблеїстики послужили базисом для майбутніх проповідей, де він підкреслював нерозривний зв'язок Старого та Нового Заповітів, неодноразово підкреслював єврейське походження Ісуса Христа. Проповіді кардинала Фаульхабера стали теологічною основою у підготовці проекту енцикліки Папи Пия XI «Mit brennender Sorge» («З палким занепокоєнням»), що вийшла друком від 10 березня 1937 р. В енцикліці згадуються порушення домовленостей між церквою та націонал-соціалістичною партією. В тексті засуджуються

язичницькі витоки ідеології НСРПН, підкреслюється абсурдність упереджень щодо расового походження євреїв та критикується нацистська інтерпретація походження Ісуса Христа. Кардинал Еудженіо Пачеллі (майбутній папа Пій XII) додав до проєкту майбутньої енцикліки наступний абзац: «Якщо хто-небудь виділяє расу, етнос, державу чи іншу фундаментальну цінність людського суспільства – якими би необхідними та високоповажними не були їхні функції – над рівнем їх звичайної цінності і робить їх об'єктом для поклоніння, то він спотворює світ, що був створений за замислом Бога» [4, с. 4].

Підсумовуючи викладене, необхідно підкреслити, що ставлення католицької церкви до політики антисемітизму НСРПН мало назагал негативний характер. Варто зазначити, що церква є полінаціональним, ієрархічно структурованим організмом, що викликає певну складність у формуванні єдиної картини відношення церкви зокрема до питання антисемітизму напередодні та у період Другої світової війни, а тому з метою об'єктивного висвітлення цієї проблематики слід послуговуватись джерельною базою, яка складається з папських енциклік, послань та листів тогочасних ієрархів католицької церкви.

Використані джерела та література:

1. Dan Stone. The Historiography of the Holocaust. New York, 2004. 573 p.
2. David Kertzer. The Popes Against the Jews. New York, 2002. 366 p.
3. Brenda Gaydosh. Seliger Bernard Lichtenberg: Steadfast in spirit, he directed his own course. Washington, D.C., 2010. 411 p.
4. Думби Ю.Ю. Рождественские проповеди Кардинала Михаэля фон Фаульхабера в контексте христианско-иудейского диалога. Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. Область наук: Философия, этика, религиоведение. 2017. Вып. № 1 (41). С. 1-13.

ПИТАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ПОЛІТИЦІ АДМІНІСТРАЦІЇ Р. НІКСОНА

Висвітлюється роль адміністрації Р. Ніксона у досягненні Сполученими Штатами Америки енергетичної незалежності та статусу нетто-експортера нафти і нафтопродуктів у 2018 р. Проведено загальний огляд «Проекту незалежності» Р. Ніксона і його головних напрямів у контексті реакції США на зміни в світовій енергетиці, що відбулись на межі 1960-1970-х рр.

Ключові слова: США, адміністрація Р. Ніксона, енергетична безпека, нафта.

Energy Security Issues in the Policy of R. Nixon Administration

The role of R. Nixon administration in achieving the USA energy independence and the status of net exporter of oil and oil products in 2018 is highlighted. The article reviews “Project Independence” of R. Nixon and its main trends in the context of the USA reaction on the changes in the world energy industry at the end of the 1960s and in the early 1970s.

Key words: R. Nixon administration, energy security, USA, oil.

У грудні 2018 р. американське інформаційне агентство Bloomberg повідомило про історичну подію, що відбулась у світі енергетики. Вперше за 75 років США стали нетто-експортером нафти. Тобто експорт нафти і нафтопродуктів зі США почав перевищувати імпорт [1].

Зростання експорту нафти зі США забезпечила «сланцева революція», а також збільшення видобутку в регіоні Мексиканської затоки [2, с. 2,5,6].

Все це дозволило США увійти до списку найбільших світових експортерів нафти і нафтопродуктів [2, с. 2].

Тенденція до зменшення імпорту нафти продиктована не лише економічними, а й політичними інтересами США. Згідно останніх даних незалежного інформагентства США – Energy Information Administration (EIA) – частка американського імпорту нафти з кра-

їн ОПЕК і Перської затоки у 2019 р. зменшилася, натомість збільшилась частка імпорту з Канади [3].

Необхідність зменшення залежності від іноземної нафти, шляхом введення обмежувальних квот на її імпорт, як важливий елемент зовнішньої економічної політики вперше постала перед адміністрацією Д. Ейзенхауера у 1950-х рр.

Однак за адміністрації Р. Ніксона дана тенденція обумовлювалась як економічними інтересами, так і політичними. Незважаючи на те, що імпортні квоти на енергоносії зменшувались, була запущена широкомасштабна і довгострокова програма, спрямована на досягнення «енергетичної незалежності» США, а саме на усунення необхідності закуповувати нафту у «недружніх» режимів [4].¹

«Проект незалежності» Р. Ніксона був оголошений у зверненні президента до нації 7 листопада 1973 р. на тлі арабського нафтового ембарго. Головною метою Проекту був перехід Сполучених Штатів Америки на енергетичне самозабезпечення до 1980 р. [4, с. 7]. Передбачалося прискорення програми розвитку нових джерел енергії, зокрема ядерної енергетики [4, с. 3]. Проголошувався курс на збільшення власного видобутку нафти та газу, зокрема на Алясці, удосконалення видобутку з морського шельфу, а також технології видобутку нафти та газу зі сланців [4, с. 6]. Планувалося впровадження технологій енергозбереження у промисловості і в товарах широкого вжитку. Для координації нововведених програм, у 1973 р. Р. Ніксоном було запропоновано створити департамент енергетики США, що було реалізовано в 1977 р. У 1974 р. було прийнято Закон про реорганізацію енергетики, яким створено Управління енергетичних досліджень та розвитку. Він також змінив Комісію з атомної енергії на Комісію з ядерного регулювання.

Іншим напрямом діяльності адміністрації Р. Ніксона щодо зменшення енергозалежності було збільшення видатків на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи зі створення синтетичних видів палива з тим, щоб вийти з широкого вжитку вуглеводнів [5, с. 622].

Проект не вдалось реалізувати за 7 років через Уотергейтський скандал, масштабні наслідки енергетичної кризи, а також суттєве покращення ситуації в світовій енергетиці у 1980-х рр.

---

¹ На конференції міністрів ОАПЕК 4 листопада 1973 р. в рамках скорочення нафто-видобутку, було оголошено про розділення західних країн на «дружні» та «недружні».

Політика адміністрації Р. Ніксона в енергетиці може викликати суперечливу оцінку. З одного боку уряд впроваджував програму енергонезалежності, з іншого – зменшував квоти на імпорт енергоносіїв у 1971 і 1973 рр.

Починаючи з Р. Ніксона, усі наступні президенти, висуваючи питання енергобезпеки на передній план своєї політичної стратегії, сходились в одному – зменшення залежності країни від іноземної нафти повинно здійснюватися шляхом поєднання трьох головних заходів: 1) консервація енергії; 2) розвиток альтернативних джерел енергії; 3) збільшення власного видобутку енергоносіїв.

У 1970 р. видобуток нафти у США сягнув піку й надалі почав спадати. Цього показника вдалось досягнути лише у 2017 р.

Спадання об'ємів власного видобутку призвело на початку 1970-х рр. до різкого збільшення залежності США і Європи від нафти ОПЕК, яка забезпечувала у цей час понад 2/3 світових потреб [5, с. 596].

Причини зменшення власного видобутку США, полягали в наступному. Протягом десятиліть на найкрупніших нафтових родовищах США видобуток контролювали внутрішні нафтові компанії. З метою збереження нафтових ресурсів вони обмежували видобуток, підтримуючи фактичну продуктивність свердловин нижче їх можливостей, і контролювали ціни в умовах постійного існування надлишків. Таким чином, в результаті зазначених дій у США і в усьому Західному світі за 20 років утворилися резерви, стратегічні запаси, які, як планувалося, могли бути використані в кризовій ситуації.

Однак ці дії виявились недалекоглядними, оскільки не враховували зростання попиту на нафту.

Кінець 1960-х – початок 1970-х рр. були здебільшого роками надзвичайно високого економічного зростання в індустріальному світі. По суті, це зростання забезпечувала дешева нафта, пропозиція якої завжди перевищувала попит. Але світове споживання нафти перевищило всі прогнози. Попит на нафту зріс в Західному світі більш ніж удвічі в період 1960-1972 рр. [5, с. 595].

Збільшення споживання нафти за одночасної політики штучного сповільнення темпів відкриття нових нафтових родовищ і застосування імпорتنих квот призвели до вичерпання надлишків нафти. Продуктивність нафтовидобувної галузі США мала важливе стратегічне значення в умовах «холодної війни». На поставках палива зі США в разі надзвичайного стану розраховували європей-

ські країни. Тепер ситуація вбачалась критичною, оскільки союзники США потрапляли у залежність від нафти Близького Сходу, а за певних обставин, навіть від нафти СРСР.

З цих причин, у березні 1971 р., вперше за 25 років, внутрішні нафтові компанії дозволили добуток стовідсоткового дебету свердловин [5, с. 596].

Однак ці заходи виявились запізнілими і неефективними. Наростити виробничі потужності у короткі терміни було непросто. Ситуацію ускладнювали заходи уряду Р. Ніксона, що здійснювались в рамках боротьби з інфляцією і руйнівними тенденціями в міжнародній валютно-фінансовій системі. Контроль за цінами, запроваджений Р. Ніксоном в серпні 1971 р. як частина загальної антиінфляційної програми перешкодив зростанню внутрішнього виробництва нафти й одночасно стимулював споживання.

Отже, єдиним виходом із ситуації, яка б задовольняла попит, було звернення до світового ринку нафти.

У 1971 р. урядом Р. Ніксона було скорочено квоти на імпорт близькосхідної нафти, а у квітні 1973 р. взагалі скасовано. В результаті чистий імпорт почав швидко зростати, сягнувши піку в 1976 р.

Довготривала політика обмеження видобутку і збільшення залежності від близькосхідної нафти відкрили всі можливості для запровадження ОПЕК нафтового ембарго у жовтні 1973 р. Останнє, поряд із вимогами країн-експортерів нафти щодо збільшення її ціни, спонукало адміністрацію Р. Ніксона до розробки нової енергетичної стратегії і проголошення в рамках неї «Проекту незалежності».

Проект не досяг мети у заплановані терміни, однак, закладаючи фундамент нової системи енергобезпеки, він вирішував низку важливих питань.

Було дано поштовх розвитку інноваційних напрямів науки і техніки, відновлювальних джерел енергії, атомної енергетики, нових технологій видобутку зі сланцевих порід, а також пошукові альтернативних джерел енергії. Великі інвестиції вкладались у розвиток енергозбереження, а також галузей, що не потребують значних енергозатрат (мікроелектроніка).

Таким чином, адміністрація Р. Ніксона, вирішуючи проблеми, що назрівали в енергетичній галузі протягом 1950-1960 рр., приймала стратегічні рішення, що закладали фундамент нової системи енергетичної безпеки, яка запроваджувалась протягом майбутніх десятиліть.

Використані джерела та література:

1. Blas J. The U.S. Just Became a Net Oil Exporter for the First Time in 75 Years. Bloomberg – 6 December, 2018. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-12-06/u-s-becomes-a-net-oil-exporter-for-the-first-time-in-75-years>
2. Sieminski A. Implications of the U.S. Shale Revolution. For US-Canada Energy Summit. October 17, 2014. U.S. Energy Information Administration. URL: https://www.eia.gov/pressroom/presentations/sieminski_10172014.pdf
3. Share of imports from OPEC and Persian Gulf countries has declined, while the share of imports from Canada has increased. U.S. Energy Information Administration, Monthly Energy Review, Tables 3.3a and 3.3d. April 2019. URL: https://www.eia.gov/energyexplained/index.php?page=oil_imports
4. The energy emergency. The President's Address to the Nation Outlining Steps, To Deal With the Emergency. November 7, 1973. Address given by Richard Nixon (7 November 1973). URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2003/11/13/96668cad-4e34-4c27-a2f2-4e2b110fc64c/publishable_en.pdf
5. Ергин Д. Добыча. Всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть. Москва: ДеНово, 1999. 968 с.

М.В. Жога,
аспірант

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ВІДНОСИНИ БРАЗИЛІЇ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто стан та перспективи відносин між Бразилією та Європейським Союзом. Визначено роль та місце угод, які зіграли ключову роль у бразильсько-європейських взаєминах. Приділено увагу процесу становлення стратегічного партнерства між Бразилією і ЄС, основним напрямом взаємодії в політичній і торговельно-економічній сферах.

Ключові слова: Бразилія, ЄС, зовнішня політика.

Brazil's Relations with the European Union: Status and Prospects

The current situation and the perspectives of Brazil and the European Union relations are determined. The role and place of the agreements, which had played the leading role in Brazil-EU relations, are considered.

Attention is paid to the process of strategic partnership's formation between Brazil and the European Union, the main areas of partnership in political, trade, and economic relations.

Key words: Brazil, EU, foreign policy.

Європейський Союз та Бразилію пов'язує понад півстоліття тісної співпраці. Бразилія – одна з перших держав, з якими ЄЕС (майбутній Європейський Союз) встановив дипломатичні відносини у 1960 р. На двосторонньому рівні база сучасних європейсько-бразильських відносин заснована на таких документах: Рамкова Угода про співробітництво від 1992 р., Рамкова Угода про співробітництво між ЄС та МЕРКОСУР, Мадридська Спільна Декларація про політичний діалог між ЄС і МЕРКОСУР від 1995 р. Остання угода має на меті підготувати міжрегіональну асоціацію між ЄС та МЕРКОСУР.

Варто підкреслити, що і Бразилія, і ЄС вважають, що сталий розвиток можна досягти краще в багатополярному світі. Вони також поділяють думку, що регіональна інтеграція – це найкращий шлях для досягнення процвітання і миру, збігаються погляди щодо боротьби з бідністю, зміною клімату, миром і безпекою.

Особливу увагу тут хотілося б приділити стратегічним документам, які пов'язують Бразилію та ЄС. Починаючи від 1998 р. (The Country Strategy Paper for Brazil of 1998) вперше робиться спроба виробити стратегію співпраці з ЄС. У програмі співробітництва на 2002-2006 рр. (Brazil Country Strategy Paper 2002-2006) визначаються пріоритетні напрями для взаємодії. В рамках цієї програми на реалізацію ряду проєктів в Бразилії ЄС виділило 210 млн. євро. Треба зазначити, що основна частина виділених коштів Європейським Союзом, а саме 80 млн євро, призначалася на програми, пов'язані із захистом довкілля. Також близько 12,6 млн євро було виділено на соціальну сферу, переважно на боротьбу з бідністю, яка залишалась ключовим пріоритетом бразильського уряду. Дані програми спрямовувалися на реалізацію двох великих проєктів щодо поліпшення умов життя жебраків у передмістях Сан-Паулу та Ріо-де-Жанейро. Крім того, в 1999-2000 рр. ЄС виділив близько 43 млн євро на фінансування діяльності НУО² в Бразилії [1].

Загалом, кошти, виділені ЄС для Бразилії за період 2002-2006 рр., були спрямовані на економічні реформи (47%), реформування дер-

---

² Неурядові організації - неприбуткові формальні громадські об'єднання за інтересами, які беруть участь у громадській діяльності.

жавного управління та захисту прав людини (21%), соціальний розвиток (23%), збереження природного довкілля (9%). Такий характер розподілу коштів зумовлений завданнями «Бразильського плану для всіх 2004-2007» («Plano Brasil de Todos» 2004-2007), який бразильський Конгрес схвалив у серпні 2003 р. і визначив наступні цілі розвитку країни: 1) скорочення соціальної нерівності; 2) екологічно стале економічне зростання зі створенням робочих місць та зростанням доходів й зниженням регіональної нерівності; 3) сприяння розвитку та розширення прав та можливостей громадянина і зміцнення демократії [1].

Двосторонній діалог між Бразилією та Європейським Союзом розвивався спочатку в рамках регіонального співробітництва, в процесі формування ЄС та розвитку інтеграційних блоків у Латинській Америці. В ЄС був створений окремих департамент для країн Латинської Америки, що дозволило більше зрозуміти специфіку цього регіону, його відмінність від азійських країн. Маастрихтський Договір 1992 р. визначив європейську політику співпраці з країнами Латинської Америки, її цілі та механізми реалізації.

Європейським Союзом була підготовлена ціла серія програм та проєктів регіонального співробітництва, які були направлені на торгівлю, інвестиції, регіональну інтеграцію, освіту й підготовку кадрів, соціальний розвиток, інформаційне суспільство, питання управління та розвитку громадянського суспільства, стійкий доступ до енергетичних ресурсів і скорочення нестабільності. Відносини ЄС з Бразилією, яка активно працює в рамках численних зустрічей представників ділових кіл і громадянського суспільства над широким спектром проблем, що становлять взаємний інтерес для Європи та Латинської Америки, набули комплексного характеру.

У травні 2007 р. Європейська Комісія підготувала доповідь про перспективи Стратегічного Партнерства між ЄС і Бразилією [2]. У документі підкреслювалося зростання значення Бразилії на світовій арені, її вплив в латиноамериканському регіоні, а також наявність міцних двосторонніх зв'язків останньої з Європейським Союзом. У цьому документі були позначені області взаємодії, в яких зацікавлений Брюссель, і запропоновані заходи щодо поглиблення діалогу та співпраці за цими напрямками. Члени Єврокомісії звернули увагу на те, що присвоєння Бразилії статусу стратегічного партнера може сприятливо позначитися на просуванні співпраці ЄС з МЕРКОСУР, безперечним лідером якого є Бразилія [3].

У липні 2007 р. в Лісабоні відбувся перший саміт ЄС-Бразилія, де дві сторони підписали договір про стратегічне партнерство, що засвідчило винятковий характер європейсько-бразильських відносин. Важливо відзначити, що ініціатива вивести взаємини на якісно новий рівень виходила від Європейського Союзу, де не останню роль зіграла Португалія, яка в другій половині 2007 р. головувала в Раді ЄС. Прийнята Бразилією Стратегія розвитку (Country Strategy Paper) забезпечила стратегічну основу для співпраці ЄС з Бразилією на період 2007-2013 рр. У Бразильських стратегічних документах на 2007-2013 рр. Європейська Комісія передбачала виділення 61 млн дол. США, з яких 70% призначалися на поглиблення відносин ЄС та Бразилії, й 30% на розв'язання проблем довкілля. Першочерговим завданням між Бразилією та ЄС стало стимулювання обмінів, контактів й передача технологій, а також поглиблення знань один про одного. Другий пріоритет полягав у підтримці екологічних проектів [4]. Бразилія відіграє важливу роль у розв'язанні глобальних екологічних проблем. ЄС має намір докласти зусиль, щоб допомогти Бразилії в досягненні цілей розвитку тисячоліття та виконанні зобов'язань згідно з Конвенцією про охорону біологічного різноманіття, Рамкової конвенції про зміну клімату та Кіотського протоколу.

Таким чином, проведений аналіз відносин між Бразилією та ЄС свідчить, що обидві сторони зацікавлені як у двосторонньому, так і в міжрегіональному співробітництві. Більш тісна інтеграція вигідна як Бразилії, її економічному зростанню та розвитку, так і Європейському Союзу.

Використані джерела та література:

1. Brazil Country Strategy Paper 2002-2006. URL: http://ec.europa.eu/europeaid/where/latin-america/country-cooperation/brazil/brazil_en.htm
2. Communication from European Commission to the European Parliament and the Council 'Towards an EU-Brazil Strategic Partnership' 30.05.2007. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0281:FIN:EN:PDF>
3. Europa Cupula Brasil-Uniao-Europeia.
4. URL: http://www.itamaraty.gov.br/temas/balanco-de-politicaexterna-2003-2010/2.3.15-europa-cupula-brasil-uniao-europeia/at_download/file
5. Brazil Country Strategy paper 2007-2013. URL: http://eeas.europa.eu/brazil/csp/07_13_en.pdf

Д.І. Іванов,
аспірант, молодший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

УЧАСТЬ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У ДРУГІЙ ІРАКСЬКІЙ ВІЙНІ В КОНТЕКСТІ АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКИХ «ОСОБЛИВИХ ВІДНОСИН»

Посилення політичної нестабільності в світі, викликане наслідками референдуму з питання Brexit у Великій Британії та перемогою Д. Трампа на президентських виборах у США, підняло на порядок денний перспективи британо-американських відносин. У цьому контексті видається важливим дослідження участі Великої Британії у військових конфліктах, насамперед у Другій іракській війні (2003 р.), яка залишається найбільш контроверсійною сторінкою «особливих відносин».

Ключові слова: Велика Британія, США, «особливі відносини», Друга іракська війна.

British Participation in Iraq War in the Context of “Special Relationship”

The increased political instability in the world, caused by the consequences of the Brexit referendum in the UK and D. Trump's victory in the US presidential elections, raised prospects of the British-American relationship on the agenda. In the context it seems important to consider the participation of Great Britain in the military conflicts, especially Iraq war (2003) as the most controversial page of the “special relationship”.

Key words: Great Britain, USA, “special relationship”, Iraq war.

Проблема участі демократичних держав у військових конфліктах є актуальною темою у зв'язку з посиленням популістичних сил в розвинених країнах та появою нових локальних конфліктів. За таких обставин розгляд причин участі Великої Британії в Другій іракській війні видається важливою темою для дослідження.

Після перемоги Дж. Буша-мол. на президентських перегонах 2000 р. склалася доволі нестандартна ситуація – лівий ліберал Т. Блер підтримував неоконсервативний зовнішньополітичний курс Сполучених Штатів Америки, за що був підданий критиці

за захист американського унілатералізму. Варто зазначити, що спочатку в новій республіканській адміністрації в Білому домі не було чітких планів стосовно можливих військових інтервенцій. Терористичні атаки на Всесвітній торговий центр в Нью-Йорку та Пентагон у Вашингтоні призвели до радикалізації поглядів американського істеблішменту та стали початком ланцюга подій, які дестабілізували Близький Схід та підірвали довіру до нинішнього світового порядку.

Прямим наслідком цих трагічних подій стали військові інтервенції США до Афганістану (2001 р.) та Іраку (2003 р.), в яких Велика Британія брала безпосередню участь. Якщо у випадку Афганістану США вдалося переконати світове співтовариство підтримати повалення режиму Талібан, то стосовно повалення режиму Саддама Хусейна все виявилось значно складніше. Питання потенційної зміни режиму в Іраку почали обговорювати практично одразу після завершення Війни в Перській затоці (1991 р.). Як відомо, адміністрація Дж. Буша-ст. вирішила обмежитися ізоляцією режиму С. Хусейна, оскільки повалення режиму несло занадто великі ризики, пов'язані з можливою дестабілізацією регіону та розпадом Іраку. Водночас існувала проблема іракської зброї масового ураження. Протягом 1970-х – 1980-х рр. Ірак активно займався розробкою хімічної, біологічної та ядерної зброї. У 1980-х рр. Ірак використовував хімічну зброю під час Ірано-іракської війни та проти курдського населення Іраку в березні 1988 р., що призвело до загибелі 5 тисяч цивільних осіб. У 1990 р. Об'єднаний комітет розвідки (JIC) Великої Британії вважав, що Ірак спроможний створити ядерний заряд протягом 5 років [1, с. 40]. Після звільнення Кувейту на Ірак було накладено жорсткі економічні санкції, які включали в себе ембарго на експорт нафти, що мало б підірвати режим. Проблема полягала в тому, що іракські можновладці навчилися обходити їх через хабарі чиновникам програми ООН «Нафта в обмін на продовольство». За цих обставин сформувалося два можливих вирішення проблеми: створення умов для повалення режиму С. Хусейна або зовнішня інтервенція. Дж. Соєр під час слухань «Iraq Inquiry» згадував, що «багато з цих ідей (мається на увазі повалення режиму С. Хусейна) моделювалися на основі успішної політики, яку реалізували стосовно Сербії та президента С. Мілошевича. Усі ці елементи – суспільний договір з сербами, витоки інформації, звинувачення лідера та підтримка опозиції призвели до повалення

режиму президента С. Мілошевича. Це було успішною зміною режиму» [1, с. 227].

Т. Блер і його уряд вважали своїм головним завданням перекопати Вашингтон не намагатися вирішити іракське питання одним ударом. Замість цього вони пропонували зосередитися на удосконаленні санкційного режиму та вирішенні питань, які виникли після повалення режиму Талібан в Афганістані. Стосовно Іраку Т. Блер запропонував план, який міг би створити умови для зміни режиму за збереження міжнародної підтримки. Ідея вторгнення в Ірак не користувалася популярністю в членів Ради Безпеки ООН, в першу чергу Франції, Росії та Китаю. За цих обставин Т. Блер наполягав на імplementації резолюції ООН 1284, допуску інспекторів на військові об'єкти Іраку та призупиненні деяких санкцій. Т. Блер зазначав: «безсумнівно ми маємо щось зробити із Саддамом. Але якщо ми вдаримо по Іраку зараз, то ми можемо втратити підтримку Арабського світу, Росії та вірогідно половини Євросоюзу. Я впевнений, що ми зможемо виробити стратегію для усунення Саддама нехай у довші строки» [1, с. 338].

Головним аргументом США на користь інтервенції був ризик наявності в Іраку зброї масового ураження. Дж. Буш-мол. згадував у своїх мемуарах, що «до 11 вересня Саддам був для Америки проблемою, яку вона могла контролювати. У контексті світу після терактів мої погляди змінилися... Я можу тільки уявити можливі руйнування, якщо ворожий диктатор вручить ЗМУ до рук терористів» [1, с. 330]. Однак це були лише підозри і впевненості у тому, що в Іраку є ЗМУ не було. У доповіді ІС від 28 листопада 2001 р. наголошувалося на тому, що Ірак не причетний до атак 11 вересня і загроза тероризму з використанням ЗМУ з боку Іраку є малоймовірною. Співробітники британської розвідки наголошували на тому, що силове повалення режиму С. Хусейна створить декілька серйозних проблем пов'язаних з відсутністю політичної альтернативи, яку б прийняли всі етнічні спільноти та неминучим посиленням релігійного фундаменталізму в країні. За цих обставин вони пропонували підтримати переворот, підготовлений самими іракцями. Окрім цього існувала проблема мінімалістичного підходу США до інтервенції, оскільки американці не хотіли брати на себе відповідальність за процес перебудови Іраку після повалення диктатури С. Хусейна. З цього приводу посол Великої Британії в США К. Мейер зазначав наступне: «страх Сполучених Штатів бути втягнутими в процес побудови нації (nation-building) та прихиль-

ність секретаря Рамсфельда до мінімалістського підходу можуть призвести до фіаско» [2, с. 128].

Встановити точний момент, коли Т. Блер змінив свою думку, досить важко, але за припущеннями дослідників це сталося приблизно навесні 2002 р. [3, с. 418]. Після цього моменту він підтримував рішення американського президента про повалення режиму С. Хусейна, однак все ж намагався провести його через інституції ООН, оскільки це дозволило б отримати необхідну легітимність дій в очах міжнародної громадськості. Однак прийнята Радою Безпеки резолюція 1441 вимагала часу для роботи військових інспекторів на військових об'єктах Іраку, що не влаштовувало США та в кінцевому результаті призвело до початку інтервенції у березні 2003 р.

Іракська війна була дуже непопулярною серед британської громадськості та була розкритикована в ЗМІ, оскільки аргументи Т. Блера не були досить переконливими за відсутності беззастережних доказів. Серед дослідників поширена думка, що однією з головних причин його рішення стало бажання мати вплив на формування американської зовнішньої політики. Колишній міністр уряду Т. Блера К. Шорт пояснювала поведінку Т. Блера «презирливим задоволенням від буття єдиним світовим лідером, здатним говорити на рівних з президентом США» [4, с. 272].

В кінцевому результаті ця війна посилювала нестабільність на Близькому Сході, заклавши підвалини для нових конфліктів в регіоні та підірвавши довіру до Сполучених Штатів Америки серед арабських країн. Велика Британія за Т. Блера намагалася позиціонувати себе як посередника між США та Європою, однак іракська війна призвела до погіршення відносин з Францією та Німеччиною. Критики звинувачували Т. Блера в тому, що він поставив інтереси США вище за інтереси Великої Британії.

Таким чином, слід зазначити, що після трагедії 11 вересня 2001 р. в новій адміністрації Дж. Буша-мол. перемогла позиція яструбів, які пропонували військову інтервенцію як відповідь на виклики світовій безпеці. Якщо інтервенція до Афганістану була повністю підтримана Великою Британією та світовою громадськістю, то повалення режиму Саддама Хусейна у березні 2003 р. продемонструвало відсутність спільного бачення світових лідерів з цього питання. Уряд Т. Блера був розкритикований за надмірне бажання слідувати курсові американської зовнішньої політики, що призвело до участі британської армії у війні, яка дестабілізувала

Близький Схід та обурила британську громадськість. Після цих подій, які підірвали довіру до уряду Т. Блера та США, проблема переоцінки «особливих відносин» постала знову, оскільки в середовищі британської еліти прийшли до розуміння, що країна виявилася занадто залежною від свого американського союзника внаслідок надмірної зосередженості на цьому альянсі.

Використані джерела та література:

1. The Report of the Iraq Inquiry. Sections 1-4. Penny Press Ltd. 2016. 611 p.
2. The Report of the Iraq Inquiry. Sections 5-7. Penny Press Ltd. 2016. 631 p.
3. Paul Hoget Iraq: Blairs Mission Impossible. The British Journal of Politics and International Relations. 2005. Vol.7, No.3. PP. 418-428.
4. Short, Clare (2004) An Honourable Deception? New Labour, Iraq, and the Misuse of Power (London: The Free Press). 336 p.

Є.О. Іванцова,
аспірантка

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

БІЛОРУСЬКА ЕМІГРАЦІЯ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗКИ З ЕМІГРАЦІЄЮ УКРАЇНСЬКОЮ

Реалії сучасної геополітичної ситуації не дозволяють залишати поза увагою діяльність діаспор за кордоном. В цьому вимірі вивчення політичної, економічної та культурної діяльності білоруських емігрантів є важливим завданням сучасної історичної науки. Важливим та недостатньо вивченим питанням в діяльності білоруської еміграції є її співпраця з українською.

Ключові слова: діаспора, еміграція, політичні зв'язки, культурні зв'язки.

Belarusian Emigration of the Interwar Period and its Connection to the Ukrainian One

The realities of the current geopolitical situation do not allow to ignore the diaspora's activities abroad. In this case the study of the political, economic, and cultural activities of the Belarusian emigrants is one of the key tasks of modern historical science. Important and not enough stud-

ied aspect of the Belarusian emigration's activity is it's cooperation with Ukrainian one.

Key words: *diaspora; emigration, political ties, cultural ties.*

Між двома світовими війнами білоруська еміграційна хвиля була спрямована як в Північну та Південну Америку, так і в Австралію. Найбільша кількість емігрантів була зосереджена в Чехословаччині, Франції, Сполучених Штатах Америки, Канаді, Аргентині, Бразилії, Німеччині, Австралії, Парагваї, Уругваї, Бельгії [2, с. 12] За різними даними в міжвоєнний період емігрувало з Білорусі від 15 000 до 122 000 осіб.

Проте географія розселення українців була значно ширшою, аніж білорусів. Наприклад, немає жодних свідчень про формування та діяльність білоруських еміграційних центрів у Туреччині, Китаї, Болгарії, Румунії, Югославії, в той час як українці зарубіжжя виявляли свою політичну та громадську активність в цих країнах [4, с. 18].

Емігранти створювали політичні центри та молодіжні організації, як-от «Білорусько-американський національний союз в Чикаго», «Хаврус білоруських працівників у Франції», «Білоруський Сокіл», «Об'єднання білоруських студентських організацій», «Союз білоруських студентів» [2, с. 12].

Основним центром в міжвоєнний період для білоруської еміграції була Чехословацька Республіка. Саме там від 1921 р. проходила «Російська акція». Дана урядова програма розвивалась у двох напрямках. Першим було надання допомоги жертвам голоду в самій Росії, другим – вирішення проблем російських біженців у Чехословаччині. Проте від середини 1922 року уряд РСФСР заборонив діяльність благодійних місій на радянській території. Відтоді «Російська акція» передбачала лише фінансову допомогу емігрантським організаціям на території Чехословаччини. В період 1921-1937 рр. підтримка уряду Чехословаччини емігрантам склала 500 млн крон [5, с. 374].

Такі сприятливі умови були пов'язані передусім з поглядами тодішнього президента Т. Масарика. На його думку, роль Чехословаччини полягала в підготовці інтелігенції з території колишньої Російської імперії до майбутньої системної роботи на батьківщині, коли там почнеться період реконструкції. У 1935 р. президентом Чехословаччини став послідовник Т. Масарика Е. Бенеш, який поділяв позиції свого попередника.

За підрахунками чехословацької статистики, кількість українців у Чехословаччині в міжвоєнний період становила 15 тис. осіб, білоруська громада складала 2 тис. осіб [1, с. 283]. За припущеннями О. Коваль кількість білорусів становила близько 500-700 осіб [3, с. 27].

Білоруських та українських емігрантів об'єднувала яскраво визначена політична позиція, спрямована проти Польщі, що виявлялася у спільних акціях та заходах. Політика польського уряду в Західній Україні та Західній Білорусі викликала протест в емігрантів [2, с. 12]. Білоруси брали активну участь у мітингах та заходах, організовуваних українцями за кордоном на підтримку своїх співвітчизників.

В грудні 1920 р. в Празі було створено Білоруську громаду – координаційний орган білоруських політичних та громадських організацій. Одним із завдань громади було співробітництво з чеською владою та українськими організаціями (отримання фінансових субсидій на реалізацію різноманітних проєктів, проведення спільних акцій) [4, с. 21].

Також варто зазначити, що в міжвоєнній Чехословаччині не існувало білоруських вищих навчальних закладів, як наслідок білоруська молодь з теренів Західної Білорусі продовжувала свою освіту в українських навчальних закладах діаспори. Білоруські студенти досить часто орієнтувалися на діяльність українського студентства.

Студенти-білоруси навчалися в Українському вищому педагогічному інституті імені М. Драгоманова (саме там в 1923 р. була відкрита перша кафедра білорусознавства), Українській господарській академії, Українському технічно-господарському інституті, Українському соціологічному інституті, Українському вільному університеті [3, с. 29].

На початку 1922 р. за ініціативи студентів Карлового університету та слухачів матуральних курсів (курси організовані для осіб, які не мали документального підтвердження про закінчену середню освіту) в Юзефові при Українській господарській академії було створено перший Білоруський студентський гурток імені Франциска Скорини. Від 1923 р. діяльність гуртка перемістилася з Праги до м. Подебрад, куди переїхали на навчання більшість його членів [5, с. 380].

Також активно відбувалася співпраця між українськими та білоруськими емігрантами в США та Аргентині. В 1936 р. був ство-

рений білорусько-український республіканський клуб в США. У 1927 р. українцями, білорусами та росіянами в Монтевідео (Уругвай) був створений культурний центр імені Т. Шевченка [4, с. 18]. В Аргентині в 20-х рр. XX ст. було створено Аргентинський союз білоруських та українських робітничих організацій. У 1925 р. було підписано угоду про взаємодію білоруської та української діаспор Аргентини [2, с. 12].

Білоруси часто запрошували українських політичних діячів для виступу на офіційних зустрічах, з'їздах та мітингах. Так, наприклад, у 1924 р. в США відбувся виступ О. Назарука (український політичний діяч, журналіст, письменник, публіцист) перед білорусами [4, с. 18].

Отже, українська діаспора мала великий вплив на білоруських емігрантів. Білоруси разом з українцями в міжвоєнний період брали участь у спільних економічних проектах, українських культурних заходах, переймали організаційний досвід, навчались в українських навчальних закладах. Цьому сприяли насамперед спорідненість мов та схожі позиції з низки політичних проблем. Можна з упевненістю стверджувати, що українська діаспора стимулювала активність білоруської діаспори.

Використані джерела та література:

1. Даниленко О. Роль українського громадського комітету в соціальній адаптації емігрантів. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2003. Вип. 9. С. 278-295.
2. Коваль О.В. Связи белорусской и украинской эмиграции (1918 – 1939). Вестник Полесского государственного университета. Серия общественных и гуманитарных наук. 2010. № 2. С. 9-14.
3. Коваль О.В. Співпраця української і білоруської діаспори в галузі освіти у міжвоєнний період. Військово-науковий вісник. 2010. № 14. С. 26-34.
4. Коваль О.В. Вплив взаємозв'язків українських і білоруських емігрантів на розвиток діаспор у міжвоєнний період. Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. 2013. Вип. 21. С. 17-21.
5. Ляхоўскі У. Ад гоманаўцаў да гайсакоў. Чыннасць беларускіх маладзёвых арганізацый у 2-й палове XIX ст. – І-й палове XX ст. (да 1939 г.). 2-е выд., папраў. і дап. Смаленск. 480 с.

К.А. Касаткіна,
викладач
Запорізький державний медичний університет,
аспірантка
Запорізький національний університет

ЕВОЛЮЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США ЩОДО КУБИ У 1959-1961 РР.

Зроблено спробу дослідити еволюцію зовнішньої політики США щодо Куби в 1959-1961 рр. Розглянуто передумови та причини поступової трансформації кубинського напрямку американської зовнішньої політики у зазначений період. Виявлено три етапи, упродовж яких політика США змінювалась від спроб побудувати відносини з новою кубинською владою за старими формами до підготовки і реалізації програми дій щодо повалення режиму Ф. Кастро та розриву дипломатичних відносин із Гаваною.

Ключові слова: США, Куба, «Кубинський проект».

The Evolution of the U.S. Foreign Policy Towards Cuba in 1959-1961

The article is an attempt to study the evolution of the U.S. foreign policy towards Cuba in 1959-1961. The preconditions and reasons for the gradual transformation of the U.S. foreign policy toward Cuba were examined. There were determined three stages, during which the U.S. policy had changed from the attempts to build relations with the new Cuban government in the old forms to the preparation and implementation of a program to overthrow Castro's regime and to sever diplomatic relations with Havana.

Key words: the USA, Cuba, "Cuban project".

Нормалізація відносин між США та Кубою розпочалася з послаблення ембарго і відновлення дипломатичних зв'язків за президентства Б. Обама. Втім, прогрес, який здавалось, міг призвести до нового етапу в американо-кубинських відносинах, був скасований адміністрацією Д. Трампа. Ці події повертають нас до минулого, коли політика, яку проводив Вашингтон щодо Куби, призвела до розриву дипломатичних відносин у 1961 р. Метою даної публі-

кації є аналіз трансформації політики США щодо Куби упродовж 1959-1961 рр.

В рамках досліджуваного періоду еволюція американської зовнішньої політики щодо Куби пройшла у своєму розвитку три етапи, які характеризувалися зміною методів і форм взаємодії.

На першому етапі (січень-жовтень 1959 р.) політику Вашингтона щодо нового кубинського уряду можна охарактеризувати як вичікувальну. У перші тижні після перемоги Кубинської революції США намагалися прояснити для себе позицію нової кубинської влади. У зібраній на замовлення американської влади аналітичній інформації стверджувалось, що ставлення кубинського уряду та лідерів революційного руху до США не було ворожим, але в суспільстві була поширена думка про причетність американців до застосування насильства і бомбардування міст урядом Ф. Батісти. Це могло сприяти зміцненню позицій комуністів та інших антиамериканських елементів. Проте у Вашингтоні були впевнені, що сила обставин змусить нову кубинську владу перебувати в межах традиційних американо-кубинських відносин.

Саме тому неофіційний візит нового кубинського прем'єр-міністра Ф. Кастро до США у квітні 1959 р. був сприйнятий Вашингтоном крізь призму патерналістських поглядів щодо латиноамериканських країн. Такий підхід до переговорного процесу з боку американців та запропоновані ними традиційні форми американо-кубинської взаємодії були негативно сприйняті кубинською делегацією. Тим самим була втрачена можливість побудови нової моделі взаємодії між двома країнами.

Кубинська влада, визнавши необхідність перегляду тих засад, що визначали національні інтереси Куби в минулому, розпочала у травні 1959 р. низку радикальних соціально-економічних реформ. Інтересам США, які багато років були тісно пов'язані з економікою Куби, було завдано великих збитків. Одним із головних постало питання компенсації за націоналізоване майно американських компаній. Кубинський уряд не мав коштів, аби заплатити американським інвесторам, які на початку реформи втратили 31 підприємство і майже 2 млн акрів землі – близько 7% усієї землі на острові [1, с. 99].

Однак не лише радикальна внутрішня політика нового кубинського уряду викликала занепокоєння у Вашингтоні. Напруженню американо-кубинських відносин сприяло і проведення Ф. Кастро амбіційної зовнішньої політики, а саме підтримка рево-

люційних рухів у Латинській Америці. Це становило загрозу інтересам США у регіоні, що врешті і призвело до загострення відносин між двома країнами.

На другому етапі (жовтень 1959-го – жовтень 1960 рр.) США перейшли до розробки та реалізації програми щодо повалення режиму Ф. Кастро. У жовтні 1959 р. остаточно стало зрозуміло, що політика та реформи кубинського уряду не відповідають ані мінімальним вимогам щодо дружніх американо-кубинських відносин, ані цілям США щодо Куби і Латинської Америки. Вашингтону було необхідно припинити зростання в регіоні антиамериканських настроїв, які набирали популярність на Кубі й сприяли поширенню ідей міжнародного комунізму. Тож постало питання про розробку програми щодо заміни нового кубинського режиму на більш прийнятний для Вашингтона, уникнувши при цьому будь-якого прямого втручання з боку США.

Так, 17 березня 1960 р. президентом Д. Ейзенхауером було затверджено розширену програму таємних дій ЦРУ проти режиму Ф. Кастро. Вона полягала у створенні єдиної кубинської опозиції за межами Куби; здійсненні потужного пропагандистського наступу проти режиму Кастро; діяльності на острові таємної розвідувально-оперативної організації для виконання наказів опозиції; створенні воєнізованих формувань за межами Куби та матеріально-технічної підтримки таємних військових операцій на острові [2, с. 850-851]. Реалізацію програми, яка отримала назву «Кубинський проект», було покладено на ЦРУ.

Водночас, США здійснювали тиск на економіку Куби, скоротивши квоти на цукор, який становив близько 80% вартості всього кубинського експорту. Крім того, Вашингтон докладав зусиль для здійснення колективних дій проти уряду Ф. Кастро на регіональному рівні через Організацію американських держав (ОАД). Все це підштовхнуло Кубу до зближення з Радянським Союзом та іншими соціалістичними країнами, які погодились купувати кубинський цукор та висловили підтримку на міжнародній арені.

У вересні 1960 р. на Генеральній Асамблеї ООН, прем'єр-міністр Куби Ф. Кастро звинуватив США у колоніалізмі та втручанні у внутрішню політику Куби. Тим самим обговорення американо-кубинських суперечностей було винесено з регіонального рівня, – рівня ОАД, на новий, міжнародний рівень – ООН. Вперше було поставлено під сумнів особливу роль Сполучених Штатів Америки у Західній півкулі.

На третьому етапі (жовтень 1960-го – січень 1961 рр.) через зростання антагонізму між двома країнами США почали готували підґрунтя для розриву дипломатичних відносин із Кубою з метою переходу до активних дій проти режиму Ф. Кастро. У відповідь на націоналізацію кубинським урядом американської власності на острові 19 жовтня 1960 р. президент Д. Ейзенхауер запровадив перше часткове ембарго на торгівлю з Кубою, яке забороняло весь експорт, крім харчових продуктів та ліків. Вважалося, що ембарго чинитиме серйозний тиск на кубинську економіку, сприятиме зростанню невдоволення в країні і, як наслідок, зміцнюватиме опозицію. Але розширення зв'язків Куби з соціалістичними країнами дозволило компенсувати втрати кубинської економіки.

В умовах загострення американо-кубинських суперечностей 20 жовтня 1960 р. Вашингтон відкликав свого посла у Гавані Ф. Бонсала. У Білому домі готувалися до розриву дипломатичних відносин із Кубою. Приводом для розриву відносин стало звинувачення кубинським урядом посольства США в Гавані у шпигунстві та вимоги впродовж 48 годин скоротити його співробітників. Тож 3 січня 1961 р. президент Д. Ейзенхауер виступив із заявою про розрив дипломатичних відносин із Кубою: «Існує обмеження того, що США можуть витерпіти у самоповазі. Ця межа вже досягнута» [3, с. 891].

Таким чином, можна стверджувати, що політика США щодо Куби у 1959-1961 рр. пройшла у своїй еволюції три етапи: від спроб побудувати відносини з новою кубинською владою за старими формами до підготовки і реалізації програми дій щодо повалення режиму Ф. Кастро та розриву дипломатичних відносин із Гаваною. Суперечності, до яких призвела політика обох країн, залишаються невирішеними і дотепер.

Використані джерела та література:

1. Schoultz L. That Infernal Little Cuban Republic: The United States and the Cuban Revolution. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2009. 744 p.
2. Paper Prepared by the 5412 Committee. A Program of Covert Action Against the Castro Regime. Washington, March 16, 1960. Foreign Relations of the United States, 1958–1960, Cuba / ed. R. D. Landa. Washington: United States Government Printing Office, 1991. Vol VI. P. 850-851. URL: https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v06/pg_850.
3. Eisenhower D. Public Papers of the Presidents of the United States. 1960-1961. Containing the Public Messages, Speeches, and Statements of the President. January 1, 1960, to January 20, 1961. Washington: Government Printing Office, 1999. 1211 p.

ПЕРША ХВИЛЯ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ У СУБСАХАРСЬКІЙ АФРИЦІ (1960-1963)

Наведено короткий історичний екскурс щодо процесів деколонізації в африканських країнах, розташованих на південь від пустелі Сахара. На основі аналізу фактологічних даних здійснено спробу виокремлення першого етапу становлення незалежних держав Субсахарської Африки в першій половині 1960-х рр. до початку активної реалізації інтеграційних проєктів у регіоні, зокрема утворення Організації Африканської Єдності.

Ключові слова: Субсахарська Африка, деколонізація, Рік Африки, Організація Африканської Єдності (ОАЄ).

First Wave of Decolonization in Sub Saharan Africa (1960-1963)

A brief historical review of the decolonization processes in African countries located to the south of the Sahara desert is given. Based on the factual data analysis, an attempt was made to distinguish the first stage of the independent states of Sub-Saharan Africa formation in the first half of the 1960s before the active realization of integration projects in the region, in particular the establishment of the Organization of African Unity.

Key words: Sub-Saharan Africa, decolonization, Year of Africa, Organization of African Unity (OAU).

Країнам африканського континенту тривалий час приділялося недостатньо уваги в історичній науці. Навіть після Другої світової війни, коли відбулася деколонізація і на політичній карті світу з'явилася низка нових суверенних держав, науковий інтерес до них продовжував залишатися поверховим. Така ситуація значною мірою зберігається і понині. Українські африканістичні студії розвинені також доволі мало, хоча на сучасному етапі починає з'являтися дедалі більше напрацювань вітчизняних науковців із цієї проблематики [1].

Історія Африки розглядалася переважно в контексті історії тих держав-метрополій, що володіли континентом, розділивши його

між собою на свої зони впливу. Так, відомо про Французьку Африку, англійські володіння, бельгійські, португальські, німецькі тощо. Перша світова війна змінила баланс сил в Африці, Друга світова війна призвела до виходу африканських країн на світову арену як самостійних суб'єктів.

Африканський континент, зазвичай, умовно розподіляють на північноафриканські країни та решту Африки, т. зв. Субсахарську Африку. Інколи останню ще називають Тропічною або навіть Чорною, зважаючи на расовий фактор мешканців даних територій. Проте останнім часом набувають поширення дискусії щодо доцільності застосування цих термінів [2]. Скажімо, такий як «Чорна Африка» використовується вкрай рідко з етичних міркувань. Поняття «Тропічна Африка» не покриває сутнісно весь означений регіон. Та навіть щодо застосування усталеного термінологічного позначення «Субсахарська Африка» у світовій науковій спільноті немає єдиної думки і багато дослідників вважає, що більш точним і предметним є розбиття цього великого умовного субрегіону на менші територіальні одиниці, як-от Західна Африка, Східна, Центральна та Південна.

Отже, до групи північноафриканських країн належать держави більш економічно розвинені (звичайно ж в рамках африканського економічного контексту), де процеси деколонізації, в більшості випадків, почалися раніше, практично відразу після завершення Другої світової війни. А друга група країн, субсахарських, які складають переважну більшість континенту, включає менш економічно розвинені території, мешканці яких відрізняються від жителів Північної Африки расово, за мовним та релігійним критерієм, а також часто й за рівнем національного самоусвідомлення.

Першою субсахарської країною, яка ще в ході Другої світової війни деколонізувалася, стала Ефіопія в 1941 р. В 1957 р. було деколонізовано Золотий Берег, внаслідок чого постала незалежна держава Гана. В 1958 р. була проголошена незалежна Республіка Гвінея на базі Французької Гвінеї. Але це можна розглядати радше як виняток. Хоча вже в той час відбувалися загальноафриканські конференції, де вже незалежні держави ставили вимогу – повне повалення колоніальних режимів в Африці. Активний старт деколонізації Субсахарської Африки починається на початку 1960-х рр., а саме в 1960 р., що увійшов у світову історію як «Рік Африки» і саме цей рік позначив собою точку відліку щодо першої хвилі деколонізації субсахарських країн.

14 грудня 1959 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію про надання незалежності колоніальним країнам і народам [3], урочисто проголосивши необхідність рішуче покласти край колоніалізму в усіх його формах. Тоді ж було прийнято рішення про проголошення 1960 р. «Роком Африки» [4].

«Рік Африки» розпочався як і рік календарний (1 січня 1960 р.) – проголошенням незалежності Камеруну. Загалом же, того року від різних європейських метрополій незалежність отримали 17 субсахарських африканських держав [5, 15]. Від Франції – Бенін, Буркіна-Фасо, Габон, Камерун, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Мадагаскар, Сенегал, Того, ЦАР, Чад, Нігер, Малі та Мавританія. Від Великої Британії – Нігерія та Британське Сомалі. Від Бельгії – Демократична Республіка Конго (колишній Заір). Від Італії – Італійське Сомалі.

«Рік Африки» переважно мав характер деколонізації французьких володінь і можна стверджувати, що саме Франція дала старт активізації деколонізаційних процесів в Субсахарській Африці та появі нових суверенних держав. Зокрема, в наступні три роки деколонізаційна динаміка набула такого вигляду:

- у 1961 р. деколонізовано три субсахарські країни – ПАР та Сьєрра-Леоне від Великої Британії, а також Таганьїка;

- у 1962 р. – Бурунді та Руанда від Бельгії, а також Уганда від Великої Британії;

- у 1963 р. – Кенія (від Британії) та Занзібар.

За 1960-1963 рр., під час першої хвилі деколонізації, незалежність отримали 23 країни Субсахарської Африки.

Таким чином, перша хвиля деколонізації Субсахарської Африки розпочалася 1 січня 1960 р. «Роком Африки» і завершилася у 1963 р. прийняттям Хартії африканської єдності та, відповідно, утворенням Організації Африканської Єдності (після реорганізації 2002 р. відома під назвою Африканського Союзу). Від цього моменту розпочалася друга хвиля розгортання деколонізаційних процесів на території Субсахарської Африки, яка тривала до 1980 р. включно і завершилася появою на політичній карті світу держави Зімбабве. Саме ця подія завершила історію панування європейських метрополій на континенті.

Використані джерела та література:

1. Центр дослідження Африки. URL: <https://african.com.ua/>

2. Латенко В.С. Інтерпретації поняття «Субсахарська Африка» у сучасних соціо-гуманітарних дослідженнях. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2019. Випуск 145 (№6). Ч. 1. Історичні науки. С. 84-87.

3. Декларація про надання незалежності колоніальним державам та народам. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_280

4. Daniel Schwartz, "1960: The Year of Africa", CBC, June 8, 2010.

5. Paul Hoffmann, "Bunche says "60 is year of Africa", New York Times, 16 February 1960.

В.В. Лушак,
аспірант

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ДУХОВНІ ПОШУКИ Г. УОЛЛЕСА

Здійснено аналіз духовних пошуків Г. Уоллеса. Встановлено, що характеристика Г. Уоллеса як ексцентричного містика є наслідком недостатньої ознайомленості або свідомого перекручування спіритуалізму Г. Уоллеса.

Ключові слова: *спіритуалізм, теософія, фермер.*

The Spiritual Quests of H. Wallace

H. Wallace's spiritual quests are analyzed. It was established that the characteristic of H. Wallace as an eccentric mystic is a consequence of insufficient acquaintance or conscious distortion of H. Wallace's spiritualism.

Key words: *spiritualism, theosophy, farmer.*

Прізвище «Уоллес» отримало широку популярність в аграрному середовищі Середнього Заходу США в першій половині ХХ ст. за рахунок боротьби представників цієї сім'ї за покращення становища фермерів. Найвідомішим із родини був Генрі Агард Уоллес, який перейняв від своїх попередників – діда та батька – риси та досвід, які дозволили йому стати фермерським лідером та сільськогосподарським мислителем в рідному штаті Айова. Ці якості відіграли важливу роль у рішенні президента Ф. Рузвельта зробити Г. Уоллеса членом свого кабінету.

Протягом чотирнадцяти років у політиці (1933-1946) Г. Уоллеса вдалось із редактора фермерської газети стати одним з лідерів «Нового курсу», віце-президентом США, а в 1948 р. балотуватись у президенти від третьої політичної партії. Проте для значної частини американського суспільства Г. Уоллес асоціюється з образами наївного мрійника, жертви комуністичного обману, ультра-ліберального політика та ексцентричного містика. Суперечливість оцінок, бачення та ставлення до політичної спадщини Г. Уоллеса вимагає від дослідника застосування подвійної оптики в аналізі його поглядів та діяльності.

Автор вважає за доцільне розглянути у даній розвідці духовні пошуки Г. Уоллеса як одне із основних джерел для критики та дискредитації політика. Як вдало зазначив М. Клейнман у своїй статті: «Спроба зрозуміти кар'єру Уоллеса, не розуміючи природу і ступінь його спіритуалізму, полягає в тому, щоб виконати щось на зразок історичної лоботомії» [1, с. 197].

Варто почати з того, що спіритуалізм Г. Уоллеса був частково спадщиною його діда. За словами істориків Шапсмаєрів «Дядько Генрі» (як називали свого часу діда Генрі А.) вплинув на формування свого онука більше ніж будь-хто. Уоллес захоплювався мудрістю свого дідуся, який відкрив юному Генрі світ через книги та виховував його цікавість до нових знань. Як зазначив сам Уоллес після того як став віце-президентом США: «...так, Я думаю Ви можете сказати, що я отримав своє захоплення теологією та філософією від мого діда» [2, с. 2].

Для прикладу Генрі А., як і його дід, розглядав урожай як спільне творіння людини та Бога. Присутність Творця у природі та «творча робота фермера» на землі, на їхню думку, є своєрідним зв'язком людини з Богом, який не можуть досягти робітники в містах, підприємці, політики чи фінансисти, тому фермер окрім матеріальної нагороди отримує ще й духовну. У книзі «Кукурудза та її ранні батьки», яку Генрі А. написав у співавторстві з Вільямом Брауном є такі рядки: «Ми можемо сміливо сказати, що якщо фермер має справжню любов до своїх рослин і залишається близьким до них на полі, то його чистий результат, у довгостроковій перспективі, може бути науковим тріумфом, джерело якого, ніколи не буде виявлено в жодному статистичному масиві таблиць і холодних цифр» [2, с. 19]. Відношення людини та природи стало одним із напрямів духовних пошуків Г. Уоллеса. Генрі А. намагався зв'язати науку та свої духовні дослідження в особливий «експерименталь-

ний спіритуалізм». Протягом 1920-х і початку 1930-х рр. Г. Уоллес був захоплений теософією. Загалом лідери руху стверджували, що теософія пододала «розрив між наукою і релігією», повернувшись до «стародавньої мудрості-традиції» Далекого Сходу.

Одним із ранніх теософських зв'язків Г. Уоллеса було знайомство з Джорджем Расселом, який був ірландським поетом і містиком, центральною фігурою в ірландському літературному відродженні кінця XIX ст. Його твори були тісно пов'язані з його відчуттям надприродного царства, з яким можна зв'язатися лише за межами міста, повернувшись на землю. Ця фундаментальна ідея про те, що повернення на землю як до духовного джерела може призвести до нової ери людського існування, підтримувала інший важливий аспект життя Рассела – його діяльність як лідера ірландського кооперативного руху в сільському господарстві [1, с. 201].

Цінним для духовних пошуків Г. Уоллеса було знайомство з Чарльзом Роосом, поетом та ліриком, а також шанувальником культури корінних американців. У 1930-х і 1940-х рр. Роос з дружиною Хуанітою працювали державними інспекторами в індіанських резерваціях на захід від Мічигану. Їхня робота була зосереджена здебільшого на природі, житті та знаннях корінних американців [1, с. 203]. Варто підкреслити, що зацікавленість Уоллеса релігією корінних американців було багато в чому наслідком його досліджень над кукурудзою, традиційною культурою для індіанців доколумбової Америки та однією з ключових для фермерів Середнього Заходу США того часу (штат Айова був частиною Кукурудзяного поясу).

Зіставлення спіритуалізму корінних американців і експериментів над кукурудзою вказує на важливу особливість відносин Уоллеса з Роосом. Духовність Рооса, заснована на релігії індіанців, відштовхувалась, як і у Рассела, від прихильності до землі та природи. Г. Уоллес поділяв твердження Рассела про те, що відсутність «містичного почуття до американської землі» була «великим недоліком» в американській культурі. «Всі великі духовні рухи, – наполягав Рассел, – повинні мати життя, що виникає з матері-Землі» [1, с. 206]. Для Г. Уоллеса, стурбованого занепадом фермерського способу життя, робота на землі рівною мірою була настільки ж духовним зусиллям, скільки і практичним. Коли він вперше описав Чарльза Рооса Джорджу Расселу, він підкреслив віру Рооса у те, «що існує велика потреба в тому, щоб у нашій сучасній аме-

риканський світогляд була включена фундаментальна духовність старих індіанських релігій» [1, с. 210].

Рівною мірі як Г. Уоллес виявив бажання експериментувати з соціальною та економічною політикою, будучи членом адміністрації Ф. Рузвельта, він був готовий експериментувати з усіма можливими засобами від духовних недуг американців. Такий інтерес Уоллеса допомагає пояснити найбільш відомі і найбільш суперечливі зв'язки з російським художником-емігрантом, теософом Миколою Реріхом, які були використані у 1940-х рр. політичними опонентами для його дискредитації. Реріх писав про науку і містику як про два нерозривних джерела життєвої мудрості, що очевидно зацікавило Г. Уоллеса. Відповідно ми вважаємо, що захоплення Уоллеса Реріхом виникло з його поточних духовних досліджень. Але важливо наголосити на тому, що це був лише один із проявів його відкритості до будь-якої форми знань, яка могла б заповнити «духовний вакуум», який він відчував у тодішньому американському суспільстві.

З сучасної точки зору наука і спіритуалізм є абсолютно несумісними. Відмінності між ними стали аналогом напруженості в американській культурі початку XX ст. – між традиціями доіндустріального минулого і науковими поглядами індустріальної цивілізації. Але незалежно від того, чи виглядає спіритуалістична компонента світогляду Г. Уоллеса несумісною з його науковою та політичною діяльністю, очевидно, що він прийшов до цього у відповідності до своїх інтересів та намірів покращити життя фермерів.

Використані джерела та література:

1. Kleinman M. Searching for the “Inner Light”: the Development of Henry A. Wallace’s Experimental Spiritualism. *The Annals of Iowa*. Summer, 1994. Vol. 53. No.3. P.195-218.
2. Schapsmeier E., Schapsmeier F., ‘Henry A. Wallace of Iowa: the Agrarian Years, 1910–1940’. E.Schapsmeier. Ames: Iowa State University Press, 1968. 327 p.
3. Who are the Wallaces? URL: <https://wallace.org/who-are-the-wallaces/>.

В.О. Пархоменко,
аспірант
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

ОСОБИСТІСТЬ ІМАМА ШАМІЛЯ У РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ КАВКАЗЬКОЇ ВІЙНИ 1817-1864 РР.

У науковій розвідці досліджуються особливості та зміни у трактуванні ролі імама Шаміля для історії кавказького регіону та Російської Федерації у сучасній російській історіографії Кавказької війни (1817-1864).

Ключові слова: імам Шаміль, Імамат Шаміля, Кавказька війна, сучасна російська історіографія.

Personality of Imam Shamil in the Russian Historiography of the Caucasian War 1817-1864

The article explores the features and changes in the interpretation of the Imam Shamil's role in the history of the Caucasus region and for the Russian Federation in the contemporary Russian historiography of the Caucasian War (1817-1864).

Key words: Imam Shamil, Imamate Shamil's, Caucasian War, modern Russian historiography.

Актуальність даного дослідження пояснюється майже цілковитою відсутністю у наш час публікацій із зазначеної тематики на території України. Хоча в роки перебування українських земель в складі Російської імперії чимало етнічних українців загинуло в затяжному конфлікті на Кавказі. Таким чином, опосередковано, але вивчення історії Кавказької війни 1817-1864 рр. є вкрай важливим для розуміння геополітичної ситуації, в якій опинилася підросійська Україна. Особистість імама Шаміля висвітлена у вітчизняній історіографії доволі мало. Саме завдяки йому війна в регіоні тривала настільки значний проміжок часу, а сам імам мав прямий зв'язок з історією Києва (він перебував у місті в 1868-1869 рр. під час заслання). Метою даної роботи є аналіз його історичної значущості саме в сучасній російській історіографії Кавказької війни, адже в межах Російської Федерації особа

Шаміля вважається однією з центральних в конфлікті, але одночасно вельми дискусійною.

Роль будь-якої особистості в історії завжди контroversійна, якій важко надати однобічну й сталу оцінку. Згідно твердження Н.С. Халезової, Імама Шаміля мусимо віднести до тих історичних персонажів, котрі залишили яскравий слід у російській історіографії війни на Кавказі, адже саме йому вдалося скооперувати сили горців у потужну силу, що могла протистояти імперії протягом багатьох років.

Якщо ретроспективно поглянути на історіографію досліджень Кавказької війни, особа Шаміля виступала вже і в іпостасі ворога, і в іпостасі героя. З початком нового (сучасного) етапу досліджень російської історіографії Кавказької війни, передумови до якого почалися з відходу від пострадянських віянь та формування нових історіографічних шкіл у 1990-х рр., постала проблема аналізу ставлення сучасних дослідників з Російської Федерації до особи Шаміля. Своєю чергою, це дало змогу відповісти на питання, у якому напрямку рухається вивчення подій та особистостей часів Кавказької війни 1817-1864 рр. у сучасній російській історіографії.

Впливовість особистості Шаміля сформувалася, зокрема, завдяки його безпосередній участі в бурхливих процесах державотворення на Кавказі. Йдеться, передусім, про Північно-кавказький імамат – теократичну ісламську державу, яку Шаміль очолював у 1834-1859 рр.

Питання ролі особистості імама Шаміля у ході війни та створенні Імамату вже розглядалося раніше в історіографії, але й зараз не втратило своєї актуальності для суспільства Російської Федерації. Згідно твердження Н.С. Халезової у пострадянській історіографії дана тема представлена як в контексті досліджень, які зачіпають широке коло питань, так і у вигляді вузькоспеціалізованих робіт [1].

Нами було опрацьовано значний масив монографій та публікацій, які можемо віднести до сучасного етапу історіографії Кавказької війни. Поза іншим, нашу увагу привертала та наукова література, яка надавала ті чи ті конкретні характеристики імама Шаміля як державотворця. Справа в тому, що з початком відходу від класичної радянської історіографії саме даний напрям зазнав суттєвих змін у зв'язку з посиленням суперечностей у сприйнятті Шаміля. Якщо раніше Шаміль у більшості праць поставав черговим переможеним ворогом Росії, фанатиком, який зрештою ви-

знав підданство держави-переможця, сучасний етап історіографії Кавказької війни в Росії налічує все ж більшість праць, де він постає героєм, символом боротьби за свободу. Дане твердження стосується не тільки локальних, так би мовити «кавказьких», істориків, але й визнаних історіографів «центру». Щоправда, під останніми ми визначаємо у першу чергу В.В. Дегоєва [2] та М.М. Блієва [3], які більше репрезентують перехідний пострадянський етап історіографії, ідеї якого не втратили актуальності донині за рахунок збагачення новими архівними дослідженнями.

Беззаперечно, сучасна російська історіографія з даної тематики отримує чималу кількість праць саме від «кавказьких» істориків. У працях Ю.У. Дадаєва [4; 5] та подальшій їх критиці П.І. Тахнаєвою [6] відображено сучасні тенденції до висвітлення імама Шаміля як політика та державотворця. У роботах З.М. Расулової [7], Ф.Г. Гаджиевої [8] та Б.Ш. Рамазанової досить змістовно можна простежити за останні 20 років зростання впливу особистості Шаміля на висвітлення історії педагогічної думки народів Кавказу. Так само, не варто забувати про збільшення уваги кавказьких істориків до Шаміля як духовного лідера свого часу. Саме таким постає очільник імату в роботах А. Гаджиева [10], К.М. Ханбабаєва [11] та А.А. Хісматуліна [12].

Однак, вбачаємо і суттєві недоліки, зокрема у сучасній російській історіографії по темі ролі Шаміля в розвитку Імату відсутні наукові напрацювання. Сучасні підходи до аналізу його особистості так само не використовуються. Ще один момент, на який необхідно звернути увагу – переважна частина робіт, присвячених Шамілю видається в Дагестані, що, звичайно, можна пояснити наступним. По-перше, імам Шаміль є значною постаттю для народу Дагестану, тому цілком зрозуміле прагнення кавказьких істориків заповнити «білі плями» в дослідженнях свого національного героя. По-друге, доступність джерел і широкий простір для архівних досліджень.

Таким чином, можна стверджувати, що суперечлива особистість імама Шаміля все ще не віднайшла однозначної оцінки у сучасних російських істориків ні «центру», ні кавказького регіону. Якщо не буде остаточно сформульовано критеріїв до оцінки діяльності Шаміля в ході означеного конфлікту, історія Кавказької війни і надалі буде залишатися однією з причин непорозумінь між «центром» та «Кавказом».

Використані джерела та література:

1. Халезова Н. С. Имамат Шамиля в постсоветской отечественной историографии. Молодой ученый. 2018. №6. С. 149-152. URL: <https://moluch.ru/archive/192/48191/>.
2. Дегоев В.В. Имам Шамиль: пророк, властитель, воин. Москва: Русская панорама, 2001. 374 с.
3. Блиев М.М. Россия и горцы большого Кавказа. На пути к цивилизации. Москва, Мысль. 2004. 880 с.
4. Дадаев Ю.У. Государство Шамиля: социально-экономическое положение, политико-правовая и военно-административная система управления: дис. ... док. ист. наук 07.00.02. Махачкала, 2006. 540 с.
5. Дадаев Ю.У. Государственное образование (имамат) Шамиля: органы власти и управления. Махачкала: Эпоха, 2015. 503 с.
6. Тахнаева П.И. Имамат Шамиля в современной историографии. Историческая экспертиза. Журнал рецензий. 2016. № 1. С. 200-219.
7. Расулова З.М. Образование и воспитание в имамате Шамиля: дис. ... канд. пед. наук 13.00.01. Махачкала, 2000. 156 с.
8. Гаджиева Ф.Г. К изучению проблемы развития школьного образования в Дагестане в XIX – начале XX веков. (Из историографии проблемы). Махачкала, 2003. 72 с.
9. Рамазанова Б. Ш. Социально-педагогическая значимость социальной политики в имамате Шамиля: дис. ... канд. пед. наук 13.00.01. Махачкала, 2006. 169 с.
10. Гаджиев А.-Г. С. Прогресс культуры и духовной жизни народов Дагестана в конце XIX – начале XX веков. Махачкала, 1996. 210 с.
11. Ханбабаев К. М. Мусульманский мистицизм на Северо-Восточном Кавказе (на примере Дагестана). Исламоведение. 2009. № 1. С. 110-122.
12. Хисматулин А. А. Суфизм. Санкт-Петербург, 1999. 272 с.

К.Г. Танцюра,
аспірант

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ЗМІНИ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ КОСТА-РІКИ ПІСЛЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1948 Р.

Здійснено аналіз передумов становлення нових політичних сил в Коста-Ріці. Для кращого розуміння змін в політичній системі здійснено короткий експурс у період правління лібералів у країні. Також коротко розглянуто причини громадянської війни 1948 р. в контексті політичної боротьби. Висвітлено процес

створення політичних партій після громадянської війни 1948 р. в Коста-Ріці.

Ключові слова: Коста-Ріка, політика, громадянська війна.

Changes in the Political System of Costa Rica after the 1948 Civil War

The background of the formation of new political forces in Costa Rica has been analyzed. For a better understanding of the changes in the political system, a brief excursion to the period of the board of liberals in the country was made. The causes of the 1948 civil war in the context of political struggle are also briefly discussed. The process of forming political parties after the 1948 civil war in Costa Rica is covered.

Key words: Costa Rica, politics, parties, civil war.

Сучасні наукові дослідження, що стосуються Латинської Америки, в своїй більшості оминають Коста-Ріку. Задля кращого розуміння регіону та виявлення закономірностей і причин, що призвели до формування Коста-Ріки як однієї з найбільш успішних країн Латинської Америки, варто насамперед розглянути період після громадянської війни 1948 р. Війна тривала 44 дні, з 12 березня по 24 квітня 1948 р. і стала відправною точкою для подальшої трансформації Коста-Ріки, зокрема її політичної сфери. Першою з таких важливих трансформацій було заснування Комуністичної Партії Коста-Ріки, підвалини якої було закладено ще в 1931 р. Згодом, у 1932 р. на політичній арені з'явилася Республіканська партія. Обидві партії були в опозиції до керівної ліберальної еліти. Власне ліберали були на вершині в період так званої Ліберальної Держави. Найважливішими змінами, здійсненими в країні за ліберального правління, було прийняття головного закону – Конституції Коста-Ріки (1871 р.), яка започаткувала ліберальний вектор розвитку країни. Окремі положення Конституції 1871 р. забороняли смертну кару і створювали комфортні умови для іноземних інвестицій. Згодом були створені та затверджені нові фіскальні, цивільні та військові закони, а також реформувалися культурна та освітня сфери країни. Зокрема було прийнято Закон про загальну середню освіту. Однією з найбільш значущих подій згаданого періоду було створення Об'єднаної фруктової компанії (United Fruit Company), транснаціональної корпорації, що контролювала виробництво та експорт бананів протягом наступного століття,

і присутність якої в країні стала поштовхом для важливих соціальних рухів у XX ст. Важливо сказати про те, що в період Першої республіки було створено Міністерство охорони здоров'я. Також було запроваджено 8-годинний робочий день та ухвалено закон про охорону праці та соціальне забезпечення. Основні положення цього закону залишаються незмінними дотепер [4].

Слід зазначити, що в період правління лібералів не існувало жодного документа стосовно заборони чи обмеження створення нових політичних партій. Єдиним логічним поясненням появи нових політичних сил є невдоволення соціуму чинним порядком та виникнення нових потреб, які неможливо було задовольнити в межах старої ліберальної системи. Хоча багато істотних змін було зроблено саме в період правління лібералів, громадяни Коста-Ріки вимагали нового підходу до вирішення проблем.

Комуністична партія Коста-Ріки за десятиліття після свого створення в 1940-х рр. отримала 10 місць в парламенті і домоглася конституційної реформи та прийняття низки законів, зокрема закону про націоналізацію банківського сектору, закону про початкову освіту та соціальний захист. Під час громадянської війни 1948 р. в Коста-Ріці партія боролася на боці урядових сил та після закінчення військових дій її було оголошено поза законом, до прийняття в 1975 р. нової конституційної реформи, що скасувала заборону.

Республіканська партія, що створила потужну коаліцію з комуністами, була панівною політичною силою у 1932-1948 рр. Так, на президентських виборах 1940 р. переміг кандидат Республіканської партії Рафаель Анхель Кальдерон Гуардія, який ухвалив пакет реформ, відомих як соціальні гарантії [3], що серед інших змін, мали пункти, спрямовані на реформування трудового законодавства. Зокрема ці реформи пропонували подвійну оплату відпусток, право на страйк і компенсацію в разі звільнення без пояснення причин. Попри велику народну підтримку зазначеного пакету реформ, він викликав невдоволення еліт та аристократичних класів країни. Логічним наслідком стало формування опозиції на чолі з Хосе Фігересом Ферером, який у 1944 р. заснував Соціал-демократичну партію. Та результати виборів того ж року не стали несподіванкою, оскільки перемогу одержав представник Республіканської партії Теодоро Пікадо Міхальські.

Натомість, гостра боротьба між означеними політичними силами розгорнулася під час наступних виборчих перегонів. Процес

обрання президента 1948 р. став показовим у контексті незадоволення еліт реформами. Кандидатом від керівної верхівки був Рафаель Анхель Кальдерон Гуардія, який представляв коаліційні сили Комуністичної та Республіканської партій. Кандидатом від опозиційної Соціал-демократичної партії, був Отіліо Улате Бланко, який за результатами підрахунку голосів здобув перемогу. Однак, 1 березня на засіданні виборчого конгресу, представниками якого здебільшого були члени Республіканської та Комуністичної партій, результати виборів було визнано недійсними через висновок, який наголошував на значній фальсифікації з обох боків [1]. Ця подія, фактично, стала відправною точкою для початку громадянської війни.

Після закінчення військових дій на території країни та здійснення необхідних для відновлення Коста-Ріки реформ на політичній арені з'явилися нові гравці: Партія національного визволення (далі – ПНВ) та Партія соціал-християнської єдності (далі – ПСХЄ). ПНВ було засновано в 1951 р. Хосе Фігересом Ферером, очільником повстанців в період громадянської війни 1948 р. Основні положення партії базуються на засадах соціалістичного інтернаціоналу, а саме Стокгольмській декларації принципів, яка проголошує важливими політичними цінностями свободу, справедливість та солідарність. Прикметним є те, що, створивши нову партію, лише за два роки Хосе Фігерес Ферер зміг виграти президентські вибори 1953 р., набравши близько 60% голосів. ПНВ й досі залишається однією з найвпливовіших партій у парламенті Коста-Ріки.

ПСХЄ перебувала в опозиції до партії Хосе Фігераса Ферера і вважає себе християнсько-демократичною партією, а також є членом Християнсько-демократичної організації Америки. Партію було засновано у 1983 р. з декількох окремих політичних сил. За основу партійної програми було взято настанови вже згаданого Рафаеля Анхеля Кальдерона Гуардії, який був президентом країни в 1940-х рр. Ця структура домінувала в політиці разом із Партією Національного визволення. Троє її представників, а саме Рафаель Анхель Кальдерон Фурньє, Мігель Анхель Родрігес та Абель Пачеко були очільниками держави в різні періоди її розвитку.

Підсумовуючи, можемо зробити висновок про те, що Коста-Ріка пройшла достатньо довгий шлях в процесі становлення демократичних інститутів та трансформації політичної сфери. На сучасному етапі політичний клімат в країні є досить стабільним.

Використані джерела та література:

1. Anulación de las elecciones – Página 4 – El Espíritu del 48. 2019. Anulación de las elecciones – Página 4 – El Espíritu del 48. URL: <https://elespiritudel48.org/anulacion-de-las-elecciones/4>.
2. Constitución Política de Costa Rica de 7 de diciembre de 1871. 1871. Constitución Política de Costa Rica de 7 de diciembre de 1871. URL: <https://archivos.juridicas.unam.mx/www/bjv/libros/4/1541/17.pdf>.
3. Las Garantías Sociales – El Espíritu del 48. 2019. Las Garantías Sociales – El Espíritu del 48. URL: <https://elespiritudel48.org/las-garantias-sociales/>.
4. Ley Constitutiva de la Caja Costarricense de Seguro Social N° 17 del 22 de Octubre, 1943. 2019. Ley Constitutiva de la Caja Costarricense de Seguro Social N° 17 del 22 de Octubre, 1943. URL: <https://costarica.eregulations.org/media/ley%20constitutiva%20de%20la%20caja%20costarricense%20de%20seguro%20social.pdf>.

О.Г. Танцюра,
аспірант

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ПИТАННЯ ГОЛОКОСТУ НА СЕСІЯХ КНЕСЕТУ У 1953 Р.

Здійснено детальний аналіз промов на засіданнях Кнесету упродовж 1953 року. Проаналізовано ідеологічні витоки основних ізраїльських партій Кнесету 1-го та 2-го скликань. Висвітлено особливості дебатів діячів Кнесету щодо питання Голокосту відповідно до ідеології кожної окремої партії.

Ключові слова: Голокост, Кнесет, політика пам'яті.

Holocaust Question at the Knesset Sessions in 1953

A detailed analysis of the speeches in Knesset during 1953 was made. The ideological backgrounds of the main Israeli Knesset parties of the 1st and 2nd convocation are analyzed. The peculiarities of the Knesset's statesmen debate on the Holocaust issue considering the ideology of a separate party were highlighted.

Key words: Holocaust, Knesset, memory politics.

Створенню Держави Ізраїль передувала низка подій. Однією із найважливіших не лише для новоствореної держави, а й для усієї світової спільноти стало питання Голокосту (Шоа – івр. «катастрофа»). Варто зазначити, що питання Голокосту є досі не вирішеним. Дотепер воно актуалізується у всесвітніх ЗМІ, на засіданнях ООН та на зустрічах з нагоди різноманітних урочистих подій, які так чи інакше пов'язані із Шоа. Однак особливої ваги питання Голокосту набуває в Державі Ізраїль – воно є частиною сучасної політики пам'яті.

Від 1948-го року і до початку 50-х років минулого століття у новоствореному Ізраїлі існувало явище «забуття», замовчування Голокосту. Саме після прийняття ізраїльським парламентом (Кнесетом) «Закону про покарання нацистів та їх союзників» у 1950-х рр. розпочався активний процес залучення так званого Юдеоциду (синонім Голокосту) до низки дискусій щодо репарацій, комеморацій та судової справи Рудольфа Кастнера, після якої остаточно зникає межа між політикою та пам'яттю [1, с.130].

Дебати навколо питання пам'яті про Голокост та його жертв, як пише єврейський дослідник Єхіам Вейц, завжди супроводжувалися політичною боротьбою [1, с. 130]. Політична боротьба стосувалася боротьби міжпартійної – між керівною робітничою партією МАПАЙ, релігійними сіоністами, Херут, комуністичною партією Ізраїлю та лівими сіоністами (МАПАМ).

Пам'ять про Голокост розглядалася представниками згаданих партій з двох векторів: жертви та героїзму. Лідери партії МАПАМ прагнули символізувати повстання у гетто Варшави, Вільно, Білостоку та інших задля того, щоб створити ідеологічну базу нової освіти [2, с. 60]. Ліві сіоністи визнавали необхідність збройного спротиву та повстання, що отримало особливу критику зі сторони релігійних сіоністів та тих, хто дотримувався єврейських традицій. Релігійні сіоністи заперечували та засуджували лівих сіоністів за поділ євреїв на жертв та героїв, виокремлення героїв в окрему ланку. Вони також наполягали на виборі пам'ятних дат відповідно до Тори. Представники МАПАЙ, а саме, лідер партії Давід Бен-Гуріон займав позицію статизму [2, с. 63] – він підкреслював істотну різницю між героями гетто та героями сучасності. На відміну від лівих сіоністів Бен-Гуріон включав до пантеону героїв не євреїв гетто, жертв погромів у Європі та Росії, а тих, хто активно допомагав у розбудові Держави Ізраїль. Таким чином, ще до прийняття нового закону про

день пам'яті існувало декілька політичних векторів у питанні жертв і героїв Голокосту. Дебати на 29-ій сесії Кнесету були покликані вирішити це питання.

Дебати щодо місця Шоа (Голокосту) та його значення для новоствореної держави відбувалися на сесіях Кнесету декількома роками раніше. У 1951 р. Кнесетом було прийняте рішення про встановлення Дня пам'яті Голокосту на 27 день Нісану. У 1952 р. Голокост здебільшого використовувався як механізм впливу на Західну та Східну Німеччину в питанні репарацій. Знову до Шоа звернулися представники другого Кнесету на 27 сесії 12 травня 1953 р., де міністр освіти та культури Бен-Ціон Дінур висунув проект «Закону про Яд-Вашем».

Варто зазначити, що Бен-Ціон Дінур був представником партії МАПАЙ, яка, як вже було згадано, займала позицію статизму. Однак, промова міністра стала яскравою демонстрацією того, що партія намагається досягти консенсусу у важливому державному питанні. У промові Бен-Ціон Дінура можна також виділити два вектори: жертви та героїзму. На відміну від Давіда Бен-Гуріона, Дінур не нівелює значення героїзму євреїв гетто. У цій промові міністр вперше акцентує увагу на необхідності створення Яд-Вашем – інституції, яка б займалася створенням архіву жертв та героїв Голокосту, співпрацею з іншими закордонними установами [3].

Саме промова Бен-Ціон Дінура стала причиною для дебатів між представниками різних політичних сил. Дебати відбулися 1 травня 1953 р. на 29-тій сесії Кнесету.

Особливість дебатів була зумовлена тим, що до Бен-Ціона Дінура ніхто не порушував питання створення окремої інституції, яка б займалася пам'яттю про Голокост на високому рівні. Окремим предметом для дискусій була актуалізація необхідності створення нової інституції. Упродовж дебатів представники МАПАМ, МАПАЙ, Херут висловлювали власні пропозиції щодо ідеологічної ролі Яд-Вашем. Представники партії МАПАМ виокремлювали декілька ролей: встановлення меморіалу знищеній землі Ізраїлю в Європі, який буде включати в себе героїзм окремого єврея; боротьба за людські та, насамперед, єврейські цінності упродовж Голокосту. Результатом дебатів став «Закон про Яд-Вашем», прийнятий 18 травня 1953 р.

Отже, можна виокремити декілька чинників, які сприяли початку дебатів у Кнесеті щодо теми Голокосту – замовчування Голокосту у перші роки існування держави, діяльність Кнесету у

питанні репарацій та відсутність єдиної позиції щодо важливого державного та ідеологічного питання. Результатом спільної діяльності конкурентних політичних сил став закон, який створив одну із найбільших у світі інституцій з вивчення Голокосту та збереження пам'яті.

Використані джерела та література:

1. Weitz Y. Political dimensions of Holocaust memory in Israel during the 1950s. Israel Affairs. 1995. VOL 1(3). P.129-145.
2. Stauber R. The Jewish Response during the Holocaust: The Educational Debate in Israel in the 1950s. Shofar, vol. 22. 2004. № 4. P. 57-66. URL: www.jstor.org/stable/42943718.
3. Lorch N. Major Knesset debates 1948-1981. Vol 3. / Jerusalem Center for Public Affairs / Center for Jewish Community Studies Series; University Press of America, 1993. 413 p.

В.А. Чжен,
завідувач кафедри східних мов
Київська гімназія східних мов №1,
випускниця аспірантури
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ВПЛИВ ТРАДИЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ НА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ КИТАЮ ПЕРІОДУ «РЕФОРМ І ВІДКРИТОСТІ»

Від часу переходу керівництва Китаю до курсу «реформ і відкритості» у 1978 р. роль КНР на світовій арені неухильно стає дедалі вагомішою. Стрімке зростання економіки Китаю й відчутне посилення його в глобальній політиці не лише супроводжуються активним зверненням ідеологів КНР до традиційної культурної спадщини країни, а й значною мірою самі зумовлені опертям нового курсу, як внутрішнього, так і зовнішньополітичного, на консервативні цінності конфуціанства.

Ключові слова: зовнішня політика Китаю, «м'яка сила», період «реформ і відкритості», конфуціанські цінності, культурна експансія.

The Influence of Traditional Values on the Foreign Policy of China in the Period of “Reform and Openness”

Since the transition of the Chinese leadership to the course of “reform and openness” in 1978, China’s role in the world arena has steadily become more and more significant. The rapid growth of China’s economy and its tangible strengthening in global politics is not only accompanied by the active appeal of China’s ideologists to the country’s traditional cultural heritage, but are also largely determined by the support of the new course, both domestic and foreign, of conservative values of Confucianism.

Key words: China’s foreign policy, “soft power”, the period of “reform and openness”, Confucian values, cultural expansion.

Перегляд зовнішньополітичного курсу в Китаї розпочався від початку 1970-х рр., коли було нормалізовано відносини зі США. Однак наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр., тобто після руйнації СРСР, а разом з ним і біполярного світу, КНР не пішла шляхом пошуку нових союзів і партнерів, натомість поставила на порядок денний розроблення нової моделі вже наявних взаємин. Та якщо в першій половині 1990-х рр. провідною темою була здатність Китаю протистояти іноземному тискові й відстоювати свою позицію, то наприкінці того десятиліття і в роботах Ден Сяопіна, і в китайській науці загалом уже формується нова інтерпретація ідеї «м’якої сили» як способу ствердження себе у світі.

Узявши за вихідну позицію відому концепцію Дж. Наєма, китайські вчені та ідеологи істотно трансформували її, наповнивши автентичним культурно-ціннісним змістом і визначивши тим самим її культуроцентричність не меншою (а, видається, й більшою) мірою, ніж це здійснено в основоположних документах ЄС (зокрема, у Лісабонській угоді). У середині 2000-х рр. тема «м’якої сили» отримала широке обговорення в наукових і політичних колах. Загалом же від 1997 по 2007 рр. у Китаї надруковано понад 500 наукових досліджень, в назві яких присутнє ключове слово «м’яка сила» [1]. Ще за п’ять років їхня кількість сягнула понад 2000 публікацій.

Нові компоненти «м’якої сили», за допомогою яких КНР сьогодні претендує на роль нового центру сили, почерпнуті з культурно-історичної спадщини й сягають своїми витокami конфуціанських трактатів VII-VI ст. до н.е. На тлі викликів глобалізації саме культура перетворюється на один із найважливіших чинників,

що об'єднують суспільство і сприяють соціально-економічному розвитку та зміцненню могутності держави.

Першою науковою роботою, присвяченою конкретно цій проблемі, стала стаття професора Ван Хуніна «Культура – “м'яка влада” державної могутності», що побачила світ 1993 р. Гао Чжаньсян у роботі «Сила культури» підкреслює, що саме «культурна сила» стимулює розвиток економіки і політики, а культурне відродження є необхідною умовою відродження нації. Схожі позиції поділяють і Чжан Цзи і Сан Хун, Юй Сінъянь, Янь Сюетун та ін. Варто відзначити також працю Го Цземіня «Блакитна книга про “м'яку силу” культури: доповідь про дослідження м'якої сили культури Китаю» [2], де автор доводить, що ядро культури становить система її цінностей, яка, хоч і здатна до адаптації, однак відіграє обмежувальну й мотивувальну роль у житті суспільства.

У роботі Лу Гана та Го Сюетана «Інтерпретація “Китайської загрози”» (таким є варіант назви в іноземних перекладах, а в оригіналі – «Кому угрожает Китай: толкование “теории угрозы Китая”») наголошується на необхідності створення нової теорії міжнародних відносин, заснованої на традиційних китайських цінностях [3, с. 418-419], серед яких є й суголосні індоевропейському світу (як давній і сучасній Індії, так і Європі): ідеї «єдності в розмаїтті», миру та гуманності (любви до людей). Різноманітні варіації втілення цих ідей знаходимо у знаменитій книзі Лунь-юй, де Конфуцій вчить, що «цінним є досягнення єдності через різномудство». І навіть стратегія в ситуації війни, військового конфлікту полягає не в боротьбі «проти», а в боротьбі «за»: у зміні світоглядної, ціннісної позиції ворога, чого можна досягти без збройної боротьби. Тому важлива увага приділяється дипломатичному маневруванню, а не військовій конфронтації.

Концепція «м'якої сили» культури з її опертям на конфуціанські принципи отримала в Китаї широке визнання, виступивши частиною партійної ідеології, закріпленої в офіційних документах КНР. Активна робота розгорнулася з приходом на пост партійного лідера Ху Цзіньтао (2002 р.). Спочатку йшлося про протидію іноземним концепціям, що пророкували неминучий крах китайських реформ та водночас зростання «китайської загрози». Однак у середині 2000-х рр. було оголошено про необхідність нарощувати власну «м'яку силу» і здійснювати культурне суперництво з іншими країнами. У доповіді Ху Цзіньтао на XVII з'їзді КПК у 2007 р. пролунав заклик підвищувати культурну «м'яку силу» держави задля

створення «гармонійного суспільства» всередині Китаю і «гармонійного світу» за його межами [4], головним ресурсом чого мала стати традиційна китайська культура на основі конфуціанських цінностей.

Від моменту включення концепції «м'якої сили» в програмні матеріали Компартії Китай розпочав цілеспрямований «експорт» своєї культури не лише в суміжні країни регіону, а й на всьому світовому обширі. На 6-му пленумі ЦК КПК 17 скликання у жовтні 2011 р. був прийнятий програмний документ «Рішення ЦК КПК про деякі важливі питання поглиблення реформи культурної системи, сприяння розвитку і процвітання соціалістичної культури», в якому було зазначено необхідність здійснювати стратегію виходу культури назовні, підвищувати її міжнародний вплив, демонструвати світові новий образ реформ і відкритості Китаю. На XVIII з'їзді КПК (листопад 2012 р.) серед завдань побудови суспільства сяокан (конфуціанський термін, який означає середньозаможне «суспільство прийнятого стану») і «всебічного поглиблення реформ і відкритості» Ху Цзіньтао виокремив завдання «посилення ролі культури як “м'якої сили” держави». Комплементарною до ідеї «сяо кан» є конфуціанська ідея «датун» – «великого єднання», яка також широко використовується для обґрунтування поставлених КПУ цілей, а у зовнішньополітичній площині означає ціннісну гармонізацію різних культур. У доповіді Ху Цзіньтао підкреслювалася необхідність підвищення культурного рівня громадян і цивілізованості суспільства, наголошувалося на необхідності активного сприяння поширенню китайської культури за кордоном [5, с. 38].

Одним із конкретних втілень політики культурної експансії стало відкриття по всьому світу Інститутів Конфуція. На кінець 2018 р. їх кількість сягнула 548 у більш як 150 країнах світу.

Нині в Китаї проводять активну роботу з адаптації конфуціанської спадщини до завдань сучасної внутрішньої та зовнішньої політики. На сьогодні підвищення економічної потужності КНР вкупі з дедалі більшою відкритістю Китаю до зовнішнього світу та м'якою експансією китайської культури дозволяє йому займати ключові позиції на самітах G20, G8, а також на нарадах Ради Безпеки ООН. На думку китайських експертів, головний сенс китайської зовнішньої політики як культурної експансії полягає не в тому, щоб переконати світ у моральній перевазі китайського шляху розвитку, а в універсальності пропонованих КНР моральних цін-

ностей і в тому, щоб примирити світове співтовариство з фактом про неминучість піднесення Китаю.

Використані джерела та література:

1. 现代社会应重新认识«文化力» (Сучасне суспільство має оновити знання про «силі культури»). URL: <http://www.ccprc.bnu.edu.cn/bencandy.php?fid=4&id=695>
2. 文化软实力蓝皮书。中国软实力研究报告2010 (Го Цземінь. Блакитна книга про «м'яжку силу» культури: доповідь про дослідження м'якої сили культури Китаю-2010). Пекін:社会科学文献出版社 (Видавництво суспільних наук), 2001. 436 с.
3. 陆钢, 郭学堂. 中国威胁谁解读“中国威胁论”。上海, Лу Ган, Го Сюетан. Інтерпретація «Китайської загрози. 2004. 440 с.
4. Доклад Ху Цзиньтао на 17-м съезде КПК. Синьхуа. 2007. 24 октяб-ря. URL: http://russian.china.org.cn/china/archive/shiqida/2007-10/25/content_9120930.htm
5. Отчётный доклад генерального секретаря ЦК КПК Ху Цзиньтао на XVIII всекитайском съезде КПК. Экспресс-информация ИДВ РАН. 2012. № 7. XVIII съезд Коммунистической партии Китая. С. 14-106.

П.С. Чуткий,
аспірант

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

СПІВРОБІТНИЦТВО ПАКИСТАНУ ТА КИТАЮ У ГАЛУЗІ ЯДЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Зроблено спробу дослідити історію та масштаби співробітництва Пакистану і Китаю у сфері ядерних технологій. Охарактеризовано передумови, причини та сучасний стан пакистано-китайських відносин у ядерній галузі.

Ключові слова: *Китай, Пакистан, Група ядерних постачальників (ГЯП), МАГАТЕ, ядерні технології.*

Partnership of Pakistan and China in the Sphere of Nuclear Technology

The paper is an attempt to consider the history and extent of Pakistan – China nuclear cooperation. The precondition, causes and current state of

relations between Pakistan and China on nuclear cooperation have been analyzed.

Key words: *China, Pakistan, NSG, International Atomic Energy Agency (IAEA), nuclear technology.*

Співробітництво країн у сфері ядерних технологій посідає вагоме місце у світі і ставить низку важливих питань, оскільки зачіпає проблеми міжнародної безпеки. Насамперед важливим видається розгляд питання доцільності допомоги з боку впливової у світі держави у розвитку ядерної програми країні, яка розвивається. У даному випадку – внеску Китаю у створенні та підтриманні ядерних технологій Пакистану на належному рівні. Часто всупереч волі світової спільноти.

Актуальність дослідження даної проблеми тісно пов'язана з міжнародним контролем за розповсюдженням ядерних технологій. Мета роботи полягає у висвітленні відносин Пакистану та Китаю у ядерній сфері як наочної демонстрації співробітництва країн у цій галузі для досягнення військового паритету в регіоні та одного зі складників економічних зв'язків між ними.

З проблемами становлення ядерної енергетики та зброї масового знищення Пакистану, а також допомоги у цьому Китаю, можна ознайомитися в працях таких дослідників: С. Рамана [1], Р. Джеффрі-Сміта [2], Д. Уорріка [2] та Ш. Кана [3].

Серед української історіографії, пов'язаної з такою вузькоспеціалізованою тематикою, варто виокремити насамперед роботи С. Галяки [4] та І. Тихоненко [5].

Пакистано-китайське ядерне співробітництво розпочалося ще в 1971 р. після поразки Пакистану у війні з Індією, внаслідок чого керівництво країни розпочало курс на отримання зброї масового ураження. Особливе прискорення ядерної програми в Пакистані відбулося після успішного випробування першої атомної бомби Індією в 1974 р. Паралельно з пакистано-індійською конфронтацією погіршилися відносини багатьох країн із Китаєм. Причиною цього стали наслідки політики, яку проводив комуністичний режим Мао Цзедун на міжнародній арені. Пакистан став посередником між США та Китаєм. Також зберігаються територіальні суперечності Китаю з Індією (область Аксай-Чин). Варто підкреслити, що у комплексі це призвело до встановлення більш тісних контактів між Пакистаном та Китаєм.

Зокрема, згідно заповіту Зульфікара Алі Бхутто, першим роком китайсько-пакистанського співробітництва у ядерній сфері на зразок аналогічного співробітництва Пакистану з американськими фірмами, був 1976 р. [1]. Проте, на відміну від американо-пакистанської угоди про співробітництво у галузі ядерної енергії, яка була підписана ще в 1954 р., пакистано-китайські ядерні домовленості були довгий час засекречені і станом на сьогодні початок цих відносин також не є офіційно оприлюдненим.

Від самого початку існування ядерної програми Пакистану її можна умовно поділити на розробку військового ядерного потенціалу та програму «мирного атому». Умовний поділ на два напрями у розвитку в цій сфері пов'язаний з ядерною програмою Пакистану, що дає підстави для західних аналітиків припускати розмиття меж між мирними та військовими цілями в розробці ядерних технологій цієї країни, і як наслідок, створює занепокоєння з боку членів Групи ядерних постачальників та МАГАТЕ. Група ядерних постачальників була створена в 1974 р. у складі 48 країн. Історія МАГАТЕ починається зі створення в 1957 р. у Відні і станом на 5 січня 2019 р. налічує 171 країну-члена [6].

Показовим у даному випадку було те, що Китай прийняв численні зобов'язання з нерозповсюдження та ратифікував декілька договорів про нерозповсюдження разом із заявами про дотримання режимів контролю за озброєнням. У відповідь на занепокоєння США стосовно підтримки китайськими компаніями Пакистану, не охопленого договорами та вимогами Режиму контролю ракетних технологій, Китай оголосив у листопаді 2000 р., що він не допоможе жодній країні у розробці балістичних ракет, які можна використовувати для доставлення ядерної зброї. Але, не дивлячись на це, США продовжують перейматися з приводу ймовірної китайської ядерної допомоги Пакистанові [7, с. 13-14].

Після розкриття західними спецслужбами нелегальної мережі продажу ядерних матеріалів та технологій під керівництвом Абдула Кадіра Хана в 2003 р. та його затримання у січні 2004 р. розкрилися нові деталі у співпраці між Пакистаном та Китаєм. Офіційні дипломатичні кола Китаю протягом чверті століття заперечували сам факт допомоги будь-якій країні отримати ядерний потенціал. Проте сам А. Хан в спеціальному звіті (міститься на одинадцяти сторінках) про пакистанську ядерну програму повідомив: «За моїм власним проханням китайський міністр... подарував нам 50 кг збагаченого урану, якого вистачало для двох видів зброї». А. Хан

також зазначив, що він та двоє пакистанських чиновників, протягом декількох днів, коли вони були присутні в Пекіні в 1976 р., проінформували трьох китайських високопосадовців про допомогу у ядерній програмі Китаю при залученні європейських технологій. В результаті домовленостей пакистанські експерти були відправлені в Ханьчжун, де вони, за словами Хана допомогли «встановити центрифужний завод». Також було відправлено 135 літаків з відповідним технічним устаткуванням. У відповідь Китай надіслав до Пакистану 15 тон гексафториду урану, сировини для пакистанських центрифуг, які пакистанцям було важко виробляти самостійно. Це допомогло дослідним лабораторіям почати виробництво урану для військових цілей у 1982 р. [2]. Саме ж випробування ядерного снаряду відбулося 28 травня 1998 р., незадовго після аналогічного випробування Індією.

Проте, співробітництво Пакистану з Китаєм у сфері ядерних технологій не обмежується лише створенням та модернізацією зброї масового ураження, але також тісно пов'язане з мирним освоєнням атомної енергії. Документально підтверджений початок співробітництва Пакистану та Китаю у ядерній енергетиці було покладено відповідною угодою 15 вересня 1986 р. Але деталі цього договору не є відкритими для широкого доступу.

Відповідно до пакистанських та китайських ЗМІ, у 1992 р. Китай почав будувати у Пакистані атомну електростанцію в місті Чашма. У 1994 р. Китай підозрювався у допомозі Пакистану при будівництві реактору з виробництва плутонію в місті Хушаб, який не охоплюється гарантіями (МАГАТЕ) [3, с. 3].

Основна частина станції Чашма-1 була розроблена Шанхайським науково-дослідним і проектно-конструкторським інститутом атомної енергетики на базі АЕС Ціньшань. Вона була запущена в травні 2000 р. Будівництво його близнюка Чашма-2 почалося у грудні 2005 р. Повідомлялося, що його вартість склала 51,46 млрд пакистанських рупій (490 млн дол. США, з яких 20 млн дол. США профінансовано Китаєм). Угода про гарантії з МАГАТЕ було підписано в 2006 р., а підключення до електромережі відбулося лише у березні 2011 р. Комерційна експлуатація почалася в травні того ж року.

У червні 2008 р. уряд оголосив про план будівництва блоків 3 та 4 в Чашмі потужністю 320 МВт енергії кожна і які теж значною мірою фінансувалися Китаєм. Чергова угода про допомогу з боку

Китаю в цьому проєкті була підписана у жовтні 2008 р. як реакція на ядерну угоду між США та Індією, яка передувала цьому.

У березні 2009 р. Шанхайський науково-дослідний та проектно-конструкторський інститут атомної енергетики оголосив, що розпочав проектування Чашма-3 та 4. Генеральним підрядником виступила компанія «Чайна Жонгюан Енджінерінг Со. Лтд» (China Zhongyuan Engineering Co. Ltd (CZEC) та будівельна компанія «Чайна Наклер Індастрі No.5» (China Nuclear Industry No.5) як установник технічного обладнання.

У квітні 2009 р. між Шанхайським науково-дослідним та проектно-конструкторським інститутом та Ісламською Республікою Пакистан був підписаний контракт на розробку проєкту. Уряд Пакистану заявив, що він схвалив проєкт вартістю 2,37 млрд доларів, з яких 1,75 млрд доларів включає «валютний компонент». У березні 2010 р. Пакистан оголосив, що він погодився з умовами Чашма-3 та 4, згідно з якими Китай надасть 82% від загального фінансування вартістю 1,912 млрд доларів США у вигляді трьох двадцятирічних кредитів під низькі відсотки. Це також забезпечило б паливо для реакторів, термін служби яких розрахований на сорок років [8].

Таким чином, можна стверджувати, що за даними розвідок (переважно американської та британської), а також заяв високопосадовців та аналітичних звітів яскраво простежується характер співробітництва між двома державами у галузі ядерних технологій, який свідчить про широку зацікавленість Пакистану та Китаю у продовженні цих відносин. Підґрунтям для взаємної підтримки у цій сфері є наявність спільних геополітичних поглядів та економічних інтересів, які базуються, головним чином, на створенні стратегічної противаги тандему США – Індія, як головних регіональних конкурентів. Доволі дискусійним залишається процес набуття Пакистаном ядерної зброї, оскільки стосується так званої «таємної дипломатії», нелегальної купівлі-продажу ядерних матеріалів та відсутності дієвих міжнародних регуляторних механізмів, які могли б контролювати ці процеси. Отже, ретельний аналіз не тільки двосторонніх, але й значною мірою багатосторонніх відносин, як побіжного результату взаємодії в такій актуальній сфері як ядерні технології, дозволить досягнути ядерні програми країн з метою розробки концепцій контролю за ними або недопущення їх розповсюдження в подальшому.

Використані джерела та література:

1. Ramana S. China – Pakistan nuclear alliance. S. Ramana. Institute of Peace and Conflict Studies Special Report. 2011. № 109. P. 10-23. URL: http://www.ipcs.org/issue_briefs/issue_brief_pdf/SR109.pdf
2. Pakistani nuclear scientist's accounts tell of Chinese proliferation by R. Jeffrey Smith and Joby Warrick. Washington Post (Friday, November 13, 2009): URL: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/11/12/AR2009111211060.html?sid=ST2009111300578>
3. China and Proliferation of Weapons of Mass Destruction and Missiles: Policy Issues by Shirley A. Kan. Congressional Research Service Report. January 5, 2015. 70 p.
4. Ядерне нерозповсюдження у світовій політиці [Текст]: дис... д-ра політ. наук: 23.00.04. Галака Сергій Павлович; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. 478 арк.
5. Ісламська республіка Пакистан у системі регіональної безпеки (1998-2016 рр.) [Текст]: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Тихоненко Ірина Вікторівна; Чорномор. нац. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2017. 20 с.
6. IAEA International Atomic Energy Agency. List of Member States URL: <https://www.iaea.org/about/governance/list-of-member-states>
7. Proliferation: Threat and response. Office of the Secretary of Defense. January 2001. 125 p.
8. Nuclear Power in Pakistan. World Nuclear Association. URL: <http://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-o-s/pakistan.aspx>

В.В. Якуба,
аспірантка

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ПРОБЛЕМА НАРАТИВІВ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОМУ ДИСКУРСІ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Актуальність дослідження зумовлена розгортанням Росією неоголошеної гібридної війни проти України, яка вже призвела до широкого застосування збройних сил, порушення територіальної цілісності й недоторканості кордонів суверенної держави, попрання її волевиявлення щодо власного цивілізаційного вибору. Ідеологічні диверсії, які передували та супроводжують збройну агресію Росії,

спрямовані на дискредитацію державного ладу України, легітимізацію сепаратистського руху південного сходу України в очах міжнародної спільноти. У гібридній війні політика історичної пам'яті посідає одне із центральних місць.

Ключові слова: *нарратив, гібридна війна, зовнішня політика, історична пам'ять.*

The Problem of Historical Memory's Narratives in Contemporary Ukrainian-Russian Discourse as an Actual Problem of the World History

The urgency of the report is due to Russia's unfolding hybrid war against Ukraine, which has already led to the widespread use of armed forces, violation of the territorial integrity and inviolability of the borders of a sovereign state, the correction of its will about to its civilized choice. The ideological sabotage that preceded and followed Russia's armed aggression was aimed at discrediting the state system of Ukraine and legitimizing the separatist movement of the southeastern Ukraine in the eyes of the international community. In the hybrid war, the policy of historical memory occupies one of the central places.

Key words: *narrative, hybrid war, foreign policy, historical memory.*

Одна із найактуальніших проблем сьогодення – це забезпечення міжнародної безпеки і миру між народами. На жаль, і у сучасності існують збройні конфлікти та загрози виникнення озброєного протистояння. Від початку ХХІ ст. в Україні відбувається боротьба між демократією та антидемократичним режимом, що призвело до військового конфлікту в Україні, до дестабілізації діяльності органів державної влади і управління, до соціального збурення громадян в українському суспільстві [2, с. 193].

Вчені відзначають, що українсько-російський конфлікт має надто багато вимірів. У контексті агресії Російської Федерації проти України зростає роль і значення феномену історичної пам'яті. Позиціонуючи себе правонаступницею Радянського Союзу та Російської імперії, кремлівська адміністрація у своїх політичних заявах та посиленнях на результати російських наукових центрів традиційно намагається будь-що заперечити сам факт існування українців як окремого народу та піддає сумніву легітимність існування Української держави як такої.

Однак, світ дедалі більше відкидає риторику московської пропаганди, усвідомлює агресивну сутність Кремля. Наприклад, глибоке розуміння російського виклику Україні демонструє Foreign Affairs – друкований орган авторитетної американської організації з міжнародних відносин (Council on Foreign Relations). Так, у номері за грудень 2018 р. зазначалося, що характер висвітлення агресивних дій Росії проти України продемонстрував вплив наративів Кремля на розуміння міжнародною спільнотою суті подій в Україні, що вносить в міжнародне інформаційне поле певний ореол двозначності й розмиває статус України як жертви агресії. Це має змінитися, якщо Київ хоче досягти тієї підтримки, якої він відчайдушно потребує [4, с. 9].

На цей виклик у сфері ідеологічного протистояння, вважають американські аналітики, слід давати належну відповідь: «Оскільки в українського народу немає жодних шансів на успіх у військовому зіткненні з Росією – чи то на суші, чи на морі – найбільші шанси на прорив у цьому гібридному конфлікті полягають у зміцненні почуття національної ідентичності, яке допоможе країні дистанціюватися від її історичних зв'язків з Росією. Це і є головним фронтом у тій конфронтації, яка обумовлена історією цих двох країн... Москва любить говорити про те, що сучасні українці і росіяни – це єдиний народ, що робить прагнення України зблизитися із Заходом одночасно і зрадою і екзистенційною загрозою для майбутнього Російської Федерації» [5, с. 59].

За цих умов глибокий науковий аналіз зіткнення російського і українського національних історичних наративів покликаний викрити нелегітимність давніх претензій Кремля на авторитарну виключність щодо України. Це є невідкладним завданням, тому що розгортання Росією неоголошеної гібридної війни проти України уже призвело до широкого застосування збройних сил, порушення територіальної цілісності й недоторканості кордонів суверенної держави, попрання її волевиявлення щодо власного цивілізаційного вибору. Нарощування обсягу та інтенсивності агресивних дій проти України підноситься нині Росією до практики державного тероризму. Ідеологічні диверсії, які передували та супроводжують збройну агресію Росії, спрямовані на дискредитацію державного ладу України та послаблення контролю її центральної влади, створення проблем для безпекового та економічного секторів нашої держави, легітимізацію сепаратистського руху південного сходу України в очах міжнародної спільноти.

У негасній гібридній війні політика історичної пам'яті посідає одне із центральних місць.

На цей виклик Україна має невідкладно знайти адекватну відповідь, адже історична пам'ять завжди виконувала й виконує функцію своєрідного «соціального клею», який забезпечує усвідомлення нацією спільності своєї історичної долі. Тож закономірним є використання концепту «історична пам'ять» та «політика пам'яті» в одному понятійному ланцюгу. Як показує практика, в інформаційному полі україно-російського протистояння до політики пам'яті потрапляє далеко не все історичне знання, а найбільш вартісне, значуще, продуктивне, придатне для креативного життєзабезпечення нації. У цьому сенсі історичну пам'ять доцільно розглядати як своєрідне інтелектуально-психологічне оснащення духовного імунітету національної спільноти чи окремої особи, як необхідну матрицю-сито, що слугує для просіювання потоку історичних подій, явищ та фактів.

Використані джерела та література:

1. Богатуров А. Процессы мира и войны. Международные процессы. 2016. Т. 14. № 3. С. 28-38.

2. Донбасс и Крым: цена возвращения: монографія. под общ. ред. В.П. Горбулина, А.С. Власюка, Э.М. Либановой, А.Н. Ляшенко. Київ: НИСИ, 2015. 224 с.

3. Єрмоленко А. Ціннісно-нормативні аспекти сучасної війни. Філософська думка. 2015. № 1. С. 6-16.

Збройний конфлікт в Україні: військова підтримка незаконних збройних формувань «ДНР» та «ЛНР» з боку Російської Федерації. За ред. О. Павліченка, О. Мартиненка. Київ: Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2018. 40 с.

Российско-украинский конфликт в контексте геополитических перемен. (Материалы для трехсторонней экспертной встречи 27-28 февраля 2017 г., Берлин). Київ: Вид-во «Заповіт», 2017. 162 с.

ЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Аналізуються основні етапи розвитку історичної інформатики у сфері дослідження історії Середніх віків, а також сучасні тенденції її становлення, зокрема впровадження в дану сферу 3D-модельовання. Розглядаються основні інтернет-ресурси, спрямовані на покращення досліджень у сфері медієвістики.

Ключові слова: історія Середніх віків, інформаційні технології, інтернет-ресурси, 3D-модельовання.

Importance of Information Technologies for Medieval History Studies

An article is an attempt to research the main stages of the development of historical informatics in the field of the Medieval history study, as well as the current trends in its formation, in particular the introduction of 3D-modelling in this area. The main Internet resources aimed to improve science analysis in the field of Medieval history are also researched.

Key words: Medieval history, Information Technology, Internet resources, 3D-modelling.

Тематика впровадження інформаційних технологій у галузі дослідження історії Середніх віків залишається на сьогодні актуальною як для західноєвропейських та північноамериканських країн, так і для нашої держави. Більш глибоке дослідження даної проблематики допоможе з'ясувати основні можливості, які може надати ІТ-сфера в галузі історії, медієвістики зокрема.

Становлення інформаційних технологій у сфері дослідження історії Середньовіччя можна поділити на 4 етапи:

- 1) 1960-і – початок 70-х рр. XX ст. – епоха великих ЕОМ;
- 2) кін. 1970-х – поч. 1980-х рр. – початок інформатизації;
- 3) кін. 1980-х – поч. 1990-х рр. – мікрокомп'ютерна революція;
- 4) кін. 1990-х рр. – поч. XXI ст. – розвиток історичної інформатики.

Сьогодні застосування інформаційних технологій під час дослідження історії Середніх віків відбувається дедалі інтенсивніше. Основні розробки спрямовані на створення електронних ресурсів та баз даних, покликаних спрощувати аналіз середньовічних джерел, а також розвиток у сфері 3D-моделювання.

Серед електронних ресурсів варто назвати сайт «Digital Medievalist» – міжнародну спільноту медієвістів, що працюють з цифровими медіа, створену в 2003 р. Університетом Летбридж (Канада) [1]. Платформа призначена для консультацій та дискусій, публікації наукових статей. Вона заохочує найкращі практики створення цифрових середньовічних ресурсів, а також періодично публікує інформацію про нові програми та розробки у сфері застосування інформаційних технологій у медієвістиці.

Найбільшою організацією в США, що сприяє розвитку середньовічних досліджень є «The Medieval Academy of America», заснована в 1925 р. в м. Кембридж штату Массачусетс. Вона підтримує дослідження, публікації та викладання середньовічного мистецтва, археології, історії, права, літератури, музики, філософії, релігії, науки та інших аспектів Середньовіччя [2]. До того ж Американська медієвістична академія містить алфавітний покажчик та посилання на цифрові ресурси із вивчення історії Середньовіччя (Medieval Digital Resources) [3]. Умовно їх можна розділити на 3 категорії:

Електронні бібліотеки та збірки середньовічних джерел:

До них варто віднести такі ресурси, як Bibliotheca legum [4] (містить описи рукописів, які містять так звані leges або варварські кодекси законів, а також поточний стан розробки дослідження джерел), DigiPal [5] (електронний ресурс для вивчення середньовічного рукопису, що виробився в Англії протягом 1000-1100 рр., за часів правління королів Кнуда Великого (1016-1035 рр.) та Вільгельма Завойовника (1066-1087 рр.) і призначений для аналізу зразків почерків даного періоду та їх порівняння), а також Digital Scriptorium [6] (консорціум американських інституцій з колекціями середньовічних і ренесансних рукописів).

Сайти із оцифрованим зображальним матеріалом:

Дана категорія представлена такими ресурсами, як DIAMM (Архів цифрових зображень середньовічної музики) [7] (провідний ресурс для вивчення середньовічних рукописів із музичною нотацією), International Centre of Medieval Art [8] (Міжнародний центр Середньовічного мистецтва) (містить матеріали IV-XV ст.) та Циф-

ровий атлас римських і середньовічних цивілізацій (DARMC) [9], що дозволяє проводити просторовий та часовий аналіз всіх аспектів історичного розвитку Західної Європи до XV століття, а також генерувати оригінальні карти, як ілюструють різні аспекти античної та середньовічної цивілізації.

Програми та сайти для обробки даних, розрахунків, реконструкцій та навчання:

Містить такі ресурси, як CollateX [10] (спрямована на гнучкий і конфігуративний підхід до проблеми пошуку схожості і відмінностей у текстовому змісті джерел), ORBIS (The Stanford Geospatial Network Model of the Roman World) [11] (інтерактивна модель, що реконструює тривалість і фінансові витрати на подорожі в період Давнього Риму та Візантії із урахуванням природних особливостей локацій), а також Mapping Gothic France [12] (інтерактивна карта Франції, заснована на концепції з роботи Анрі Лефевра «Продукція простору» («La production de l'espace»)), основною метою якої є показати взаємозв'язок та відмінності готичного мистецтва у західній Європі, а також кореляцію стосунків між «митцями» та «користувачами»).

Для дослідження історії Середніх віків важливе значення має використання 3D-моделювання та лазерних технологій. Дані засоби можна застосовувати не лише в контексті мистецтвознавчих студій, але й під час дослідження образу мислення митця, суспільного запиту на витвір образотворчого мистецтва чи архітектури, а також способу внутрішньої взаємодії середньовічного суспільства.

Практика лазерного сканування для дослідження та збереження пам'яток епохи Середньовіччя розпочалася в 2001 р., коли два науковця із Університету Колумбія – Пітер Аллен та Стівен Мюррей зробили лазерне сканування Собору Сент-П'єр у Франції та створили його точну 3D-модель [13].

Зміна у концепції 3D-моделювання відбулася у 2014-2015 рр., коли історик мистецтва Е. Таллон, співробітник Ваззар-Коледжу вирішив здійснити лазерне сканування ряду середньовічних соборів, зокрема й Нотр-Дам у Парижі. Виходячи з того, що кожна будівля змінює форму, коли фундамент рухається або коли сонце нагріває її лише на одній стороні, дослідник вирішив зайнятися виявленням її оригінального дизайну та змін, які повинен був зробити майстер-будівельник, коли не вдавалося реалізувати план побудови. Відстеження цього розумового процесу вимагало точних вимірювань, що й було здійснено Е. Таллоном. Інновацією же

була спроба зрозуміти не просто зміни у будівлі, а свідомість будівельника, а також аспекти що керували ремісником під час зміни планування будівлі [14].

Лазерне сканування, з його вишуканою точністю, не пропускає нічого. Встановлений на штатив, лазерний промінь проноситься навколо хору собору, вимірює відстань між сканером і кожною точкою, якої він торкається. Кожне вимірювання представлено кольоровою крапкою, яка сукупно створює тривимірне зображення собору. «Якщо ви виконали свою роботу належним чином, – говорить Е. Таллон, – то сканування точне в межах п'яти міліметрів» [14].

Загалом, Е. Таллон використав лазерне сканування для створення електронних моделей 45 будівель, серед них – Шартрський собор.

На сьогодні в Україні дослідження Середньовіччя відбувається головне у контексті загальної історичної інформатики та під час дослідження історії України. Активно розробляють дану тематику Лабораторія історичної інформатики історичного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна [15] (основним науковим проектом є «Індустріальний розвиток Наддніпрянської України в другій пол. XIX – на поч. XX ст.»). В Інституті історії України Національної академії наук України існує відділ спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів [16], співробітники якого виконують дослідження в галузі картографії, археографії, бібліографії тощо.

Отже, застосування інформаційних технологій під час дослідження історії Середньовіччя відбувається найінтенсивніше у сфері створення інтернет-ресурсів із базами даних медієвістичних джерел, а також під час 3D-модельовання.

Використані джерела та література:

1. Digital Medievalist Project. URL: <https://digitalmedievalist.wordpress.com>
2. The Medieval Academy of America. URL: <https://www.medievalacademy.org/>
3. Medieval Digital Resources. URL: <http://mdr-maa.org>
4. Bibliotheca Legum. A database on Carolingian Secular Law Texts. URL: <http://www.leges.uni-koeln.de/en/>
5. Digital Resource and Database of Palaeography, Manuscript Studies and Diplomatic. URL: <http://www.digipal.eu>
6. Digital Scriptorium. URL: <http://www.digital-scriptorium.org>
7. DIAMM. The Digital Image Archive of Medieval Music. URL: <https://www.diamm.ac.uk>
8. International Centre of Medieval Art. URL: <http://www.medievalart.org>

9. The Digital Atlas of Roman and Medieval Civilizations (DARMC). URL: <https://darmc.harvard.edu>
10. CollateX – Software for Collating Textual Sources. URL: <https://collatex.net>
11. The Stanford Geospatial Network Model of the Roman World. URL: <http://orbis.stanford.edu>
12. Mapping Gothic France. URL: <http://mappinggothic.org>
13. Scanning and Modeling the Cathedral of Saint Pierre, Beauvais, France. URL: <http://www1.cs.columbia.edu/~allen/BEAUVAIS/>
14. Historian uses lasers to unlock mysteries of Gothic cathedrals. URL: <https://news.nationalgeographic.com/2015/06/150622-andrew-tallon-notre-dame-cathedral-laser-scan-art-history-medieval-gothic/>
15. Навчальна лабораторія історичної інформатики. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. URL: <http://www.univer.kharkov.ua/ua/departments/history/laboratory/histinform>
16. Відділ спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів. URL: http://history.org.ua/uk/structure/v_it

Ул. М. Кучаравенка,
студент факультета міжнародних відносин
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
U.M. Kucharavenka,
Student, Faculty of International Relations
Belarusian State University

РСФСР І БССР: ШЛЯХ ДА АДЗІНАЙ ДЗЯРЖАВЫ

У артыкуле разглядаецца палітыка кіраўніцтва Савецкай Расіі ў дачыненні да Беларускай ССР у 1919-1922 гг. Ахарактарызаваныя канкрэтныя крокі і дзеянні, накіраваныя на стварэнне адзінай дзяржавы, вынікам якіх стала ўтварэнне Савецкага Саюза.

Ключавыя словы: БССР, РСФСР, Польшка-савецкая вайна 1919-1920 гг. і Рыжскі мірны дагавор 1921 г., СССР.

The Russian Soviet Federative Socialist Republic and the Belarusian Soviet Socialist Republic: the Way to the One State

The policy of Soviet Russia's leadership towards the Belarusian Soviet Socialist Republic in 1919-1922 is analyzed in the article. The specific steps and actions aimed to create one state, resulted in Soviet Union formation are characterized.

Key words: *Belarusian SSR, Russian SFSR, Polish-Soviet War 1919-1920 and Treaty of Riga 1921, USSR.*

Гістарычна беларускія землі ўваходзілі ў разнастайныя дзяржаўныя ўтварэнні і часта мянялі сваю тэрытарыяльную прыналежнасць ад аднаго краю да другога. Сучасныя беларускія землі не ўключаюць шэраг гістарычных тэрыторый дзеля палітычным абставінам у мінулым і палітыцы асобных дзяржаўных кіраўнікоў. Што датычыцца пытання аб вызначэнні сучасных беларускіх межаў, у народа Рэспублікі Беларусь пасля распаду Савецкага Саюзу не было тэрытарыяльных спрэчак з суседзямі, у тым ліку з краінамі, якія сёння ўключаюць гістарычныя землі беларусаў, і на якіх спрадвечна жыла і гандлявала беларуская этнічная большасць.

Пачынаючы пералік гістарычных перыядаў у мінулым Беларусі мы можам вызначыць некалькі найбольш буйных і асновавальных часавых межаў для беларускай гісторыі і рэчаіснасці: перыяд Вялікіх князёў Літоўскіх, перыяд Рэчы Паспалітай з Польшай, перыяд Расійскай Імперыі, Савецкі перыяд і сучасны перыяд незалежнасці і суверэннасці Рэспублікі Беларусь. Усе гэтыя перыяды ўзаемазвязаныя паміж сабой і даюць нам поўную карціну не толькі наконт тэрытарыяльных змен, але і ў сэнсе палітычных пераменаў: кожная змена тэрытарыяльнай прыналежнасці беларускага краю азначала поўную змену і палітычнай парадзігмы. У даннай працы найбольшае значэнне для нас будзе мець канкрэтна савецкі перыяд, распачаты пасля Сацыялістычнай рэвалюцыі ў Расіі 1917 г., і поўнасцю змяніўшы рух гісторыі для беларусаў як сваёй жорсткасцю і антыгуманізмам, так і пазітыўнымі эканамічнымі і нацыянальнымі пераўтварэннямі.

Беларусь была закранутая Сацыялістычнай рэвалюцыяй у поўным аб'ёме, бо на той час яна яшчэ ўваходзіла ў склад Расійскай рэспублікі пад кіраўніцтвам Часовага ўрада, і безумоўна планы рэвалюцыйнага кіраўніцтва распаўсюджваліся і на беларускія губерні. На Беларусі дзейнічалі рэвалюцыйныя аддзяленні сацыялістычных і камуністычных партый, але большасць канешне мела за сабой камуністычнае крыло саветаў. У гэты жа перыяд вызначаюцца нацыянальныя сілы, якія выступаюць за самастойнае кіраванне краем з боку беларускага народа і шукаюць падтрымкі з боку міжнароднай суполкі па пытанні прызнання Беларускай Народнай Рэспублікі незалежнай дзяржавай са ўсімі выходзячымі з гэтага правасуб'ектнасцю і суверэнітэтам. Гэткая растаноўка

палітычных сіл ў рэвалюцыйны час не магла не стаць яблыкам разладу паміж палітычнымі элітамі беларускага асяроддзя. Але, відавочна, сацыялістычны рух меў большую падтрымку з боку сялянскага і працоўніцкага насельніцтва рэгіёнаў былой імперыі, таму спроба абвясціць незалежную беларускую дзяржаву, якая б грунтавалася на нацыянальных каштоўнасцях беларускага народа, была няўдалая, у адрозненні ад іншых выпадкаў нацыянальнай барацьбы на межах Расіі. Такім чынам, мары беларускіх патрыётаў пра незалежнасць не накавана было адбыццям на пачатку XX стагоддзя.

Набіраючы ўсё больш прыхільнікаў у сваі шэрагі бальшавіцкае крыло з часам абмежавалася ад іншых рэвалюцыйных элементаў і стала ўсталёўваць свае органы ўлады – салдацкія і сялянскія саветы – якія будаваліся ўжо з тым ухілам, што адзіны шлях да будавання сацыялізму – сацыялістычная рэвалюцыя і дыктатура пралетарыату. Але на беларускіх землях, як і заўсёды, палітычнае становішча не было такім відавочна простым, як павінна было складацца паводле бальшавіцкіх планаў. У запале барацьбы не толькі за вярхоўнае становішча ва ўласных структурах беларускіх губерняў, але і за вяртанне вялікіх тэрыторый з-пад германскай акупацыі, ужо Савецкая Расія вызначае сваё месца ў палітыцы беларускіх зямель як няспрэчна вышэйшае. Яна падпісвае антыбеларускі «Брэсцкі мір» 1918 г. з кайзераўскай Германіяй, заўважаючы толькі інтарэсы савецкай улады, але ніяк не насельніцтва разбураных тэрыторый, гвалт над якім здзейснюваўся амаль што бесперапынна.

Савецкай знешняй палітыкай накіонт Беларусі засталіся незадаволеныя вялікія колы беларускай нацыянальнай інтэлігенцыі, але неўзабаве замацаваўшыся на беларускіх землях савецкая ўлада была ўжо ўпэўнена в прыналежнасці беларускіх губерняў да Расійскай савецкай федэратыўнай сацыялістычнай рэспублікі (РСФСР). Такое становішча спраў азначала безумоўнае паражэнне нацыянальных элементаў у барацьбе за Беларусь, але сама савецкая ўлада нечакана вырашыла надаць беларускім губерням асабісты статус. Прымаючы ва ўвагу цяжкае становішча Савецкай Расіі, змагаючайся па ўсіх франтах супраць сваіх праціўнікаў – царскарэжымных прыхільнікаў, знешніх ворагаў, а таксама і лакальна паўстаўшага мясцовага сялянства, якое не задавальняла палітыка ваеннага камунізму і рэпрэсіўныя метады, якія выкарыстоўвала новая ўлада, прабальшавіцкія рэвалюцыйныя элементы распра-

цавалі ідэю стварэння, так званых, тэрытарыяльных буфераў на межах Савецкай Расіі [4, с. 91].

Гэтая ідэя ўключала наданне дэ-юрэ незалежнасці прымяжоваму краю, які непасрэдна кранаўся мяжы з іншаземнымі тэрыторыямі, а канкрэтна на заходніх межах Савецкай Расіі. Таксама такая форма незалежнасці і самаіндэнтэфікацыі народаў РСФСР павінна была знішчыць нацыянальны рух на найбольш неспакойных тэрыторыях праз павышэнне прывабнасці савецкай улады сярод мясцовага насельніцтва [4, с. 91]. Такім чынам і нарадзілася ідэя пра абвяшчэнне незалежнасці Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусі (ССРБ).

Афіцыйна ідэю пра стварэнне ССРБ падтрымаў Народны камісарыят па справах нацыянальнасцяў, на чале якога ў той час знаходзіўся І. Сталін. Таксама Сталін у далейшым накіраваў з'ездку савятаў, на якім быў павінны вырашыцца лёс беларускага краю, шэраг тэлеграм з патрабаваннем паскорыць працэс абвяшчэння ССРБ. З другога боку, многія сацыялістычныя элементы, асабліва тыя, якія ўзначальвалі мясцовыя саветы ва ўсходніх беларускіх губернях, выказалі сваё незадавальненне рашэннем абвясціць Беларусь асобнай савецкай рэспублікай, бо верылі ў скарачэнне перамогу сацыялістычнай рэвалюцыі і лічылі стварэнне любых дзяржаўных утварэнняў недапушчальным, бо гэта, на іх думку, толькі больш разрознівае будучы савецкі адзіны народ [6, с. 183]. Таксама кіраўнікі гэтых саветаў накіроўвалі свае звяртанні да Масквы з просьбай увесці ў склад РСФСР падначаленыя ім тэрыторыі таму, што не хацелі заставацца ў складзе ССРБ [6, с. 183]. Некаторыя такія звяртанні былі часткова задаволены пасля ўключэння Магілёўскай і Гомельскай губерняў у склад РСФСР з той мэтай, каб максімальна інтэграваць палітычна і эканамічна як мага больш тэрыторый і, ў той жа час, пакінуць надзвычай скромныя тэрыторыі буферным дзяржавам.

Афіцыйна 1 студзеня 1919 г. ўпершыню была абвешчана ССРБ [1, с. 13-16]. У гэты год быў пакладзены пачатак беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці, але па сучасных мерках ССРБ была больш падобна на залежную фіктыўную аўтаномію, чым на незалежны суб'ект міжнародных адносін. З гэтага ж моманту пачалася інтэграцыя Савецкіх Беларусі і Расіі да адзінай дзяржавы, пры гэтым у дадзеным працэсе не апошняю ролю адыграла УССР, абвешчаная раней.

Інтэграцыйныя працэсы былі выкліканыя неабходнасцю дзяржаў да фактычнага аб'яднання і заканадаўчага замацавання за абедзвюма дзяржавамі абавязкаў адзін да другога. Негледзячы на тое, што Масква валодала большасцю паўнамоцтваў у адносінах з іншымі савецкімі краінамі і абмяжоўвала іх знешнія накірункі, неабходна было засцерагчы савецкую ўладу ад патэнцыяльных дамаганняў суседніх капіталістычных краін на прымяжовых тэрыторыі, якія знаходзіліся пад кіраўніцтвам саветаў. Таму амаль што адразу пасля абвяшчэння ССРБ з'явіліся праекты па ўзмацненню двухбаковых сувязяў па пытаннях знешняй палітыкі і гандлю, абароны і народнай гаспадаркі. Узбудзіліся эканамічныя сувязі і аднабачковая дапамога з боку Масквы на ўсталяванне моцнай улады саветаў у беларускіх губернях [5, с. 104-105].

Не апошняю ролю ва ўсталяванні міжрэспубліканскіх цесных узаемаадносін паміж двюма рэспублікамі адыграла вострая патрэба ў вызначэнні адзінага зняшняга накірунку новых сацыялістычных рэспублік. Так, напрыклад, адразу пасля абвяшчэння незалежнасці ССРБ была ўсталявана дзяржаўная ўстанова, якая афіцыйна адказвала за знешнюю гандлёвую і палітычную дзейнасць самастойнай рэспублікі, а па факту большую частку яе абавязкаў займалі справы, звязаныя з арганізацыяй ўзаемаадносін паміж РСФСР і ССРБ [1, с. 13-16]. Гэтая ўстанова насіла назву «Народны камісарыят по знешніх справах ССРБ» (НКЗС ССРБ). Мэтазгоднасць дадзенай установы заўсёды падвяргалася крытыцы з боку разнаўзроўневых партыйных дзеячоў, таму ад часу к часу гэты народны камісарыят перарываў сваё існаванне, але праіснаваў у розным выглядзе аж да абвяшчэння Саюзу Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік (СССР) 30 снежня 1922 г. [5, с. 250]. Негледзячы на тое, што НКЗС выконваў шмат міжбачковых дамоўленасцяў паміж рэспублікамі, ён таксама валодаў некаторай самастойнасцю наконт гандлю, сацыяльнага забяспачэння мясцовага насельніцтва ў супрацоўніцтве з іншымі беларускімі камісарыятамі і г.д. РСФСР рабіла націск на як мага скарэйшым фактычным аб'яднанні і перадачы мясцовых паўнамоцтваў пад кіраўніцтва Масквы. Нагода для такой перадачы ўлады знайшлася ў пасляваенны час вельмі хутка.

Адносіны паміж маладой Савецкай Расіяй і вырваўшайся з-пад гнёту Расійскай і Германскай Імперый Польшчы заставаліся, мякка кажучы, недобразыхчлівымі. Амбіцыі польскага кіраўніцтва на чале з Ю. Пілсудскім па аднаўленні Рэчы Паспалітай у тэрыторыях да 1772 г., пагроза распаўсюджвання сусветнай сацыялістычнай

рэвалюцыі з боку РСФСР і агульная хісткая сітуацыя ў паслярэвалюцыйнай Расіі паспрыялі нападу ўзаемаагрэсіі паміж дзяржавамі. Польшча пачала вайну, якая ў айчынную і светавую гісторыяграфію ўвайшла пад назвай «Польскай-савецкай вайны 1919–1920 гг.». На першым этапе польскія жаўнеры дамагліся нядрэнных вынікаў, што звязваюць з непадрыхтаванасцю савецкай улады змагацца на два фронты адначасова (у гэты ж самы час разгарнуліся актыўныя падзеі грамадзянскай вайны паміж прыхільнікамі старога царскага рэжыму і паслядоўнікамі сацыялістычнай рэвалюцыі 1917 г.). Амаль што за некалькі месяцаў многія беларускія землі, у тым ліку і часткі губерній Савецкай Беларусі, былі акупаваны польскімі вайскамі, якія ўсталёўвалі ўжо свае жорсткія правілы. Таксама з пачаткам польска-савецкай вайны звязаны наступны этап у гісторыі беларускай дзяржаўнасці. У вышэйшых палітычных колах Масквы, прымаючы ва ўвагу агульнае адступленне баявых частак савецкай арміі на польска-савецкім фронце, было прынята рашэнне узмацніць мяжу і стварыць новую сацыялістычную дзяржаўную адзінку – Літоўска-Беларускую Савецкую Сацыялістычную Рэспубліку (ЛітБел) [1, с. 92-93]. У яе склад увайшлі тэрыторыі былой ССРБ, якая перастала існаваць як самастойная рэспубліка ажно да другога абвяшчэння БССР у 1920 г., а таксама землі савецкай Літвы [7, с. 84-85]. Сталіцай быў абраны старажытны горад Вільна, захоп якога быў вельмі важным пунктам у планах польскага кіраўніцтва па аднаўленні Рэчы Паспалітай.

Доўга Літоўска-Беларускай ССР не накіравана было праіснаваць, бо ў сакавіку-красавіку 1919 г. польскія жаўнеры занялі большую частку тэрыторыі рэспублікі і сталіцу – горад Вільно. Пасляховыя наступствы добра арганізаваных і падрыхтованых баявых частак польскай арміі і праблемы ў шэрагах Рабоча-сялянскай чырвонай арміі (РСЧА) мела за сабою вынік у прасоўванні палякай далей на ўсход беларускіх тэрыторый. У чэрвені-ліпені 1919 г. палякі падышлі ўшчыльную да Мінска, вынікам чаго з’явілася прызнанне больш немэтазгодным існаванне Літоўска-Беларускай ССР, і 19 ліпеня яе паўнамоцтвы былі перададзеныя губернскаму рэвалюцыйнаму камітэту горада Мінска. Але і Мінск быў здольны абараняцца да 8 жніўня, калі палякі ўвайшлі ў горад.

Паражэнні і няўдачы савецкіх войск у баявых дзеяннях вымусілі кіраўніцтва ў Маскве шукаць мірныя ўмовы для перамоў і дагаворнага міру. Асабліва сітуацыя з дыпламатычнай кропкі зору абвастрылася падчас няўдалага наступу РСЧА на Варшаву і ледзь не

горшага становішча пасля гэтага. Палякі, у сваю чаргу, выматаныя вайной з эканамічнага боку, таксама пачалі шукаць мір з саветамі, разумеючы, што вайна будзе зацяжной і наўрад ці прынясе жадаемы вынік у выглядзе адноўленай Рэчы Паспалітай [2, с. 374]. Бакі селі за стол перамоў.

Праект мірных перамоў атрымаў назву «Рыжскі мірны працэс» у гонар гораду Рыга, у якім было вырашана правесці перамовы паміж бакамі. Адназначна, палякі на правах мацнейшага дыктавалі свае ўмовы, выражаючы свае дамаганні на савецкія тэрыторыі, што яны лічуць сваімі спрадвечнымі – на захад ад ракі Беразіно, уключаючы некалькі буйных гарадоў і раёнаў. Такія ўмовы выклікалі спрэчкі ў беларускім асяроддзі, аднак саветы прынялі рашэнне вырашыць гэтую праблему адзін на адзін з Польшчай без пасярэднікаў. Лёгка дабіўшыся права на прадстаўленне палітычных інтарэсаў Савецкай Беларусі па пытаннях мірных перамоваў з польскім бокам у беларускіх камуністаў, РСФСР вызначыла гэта ў праекце мірнага дагавору, у якім згаджалася амаль што з усімі патрабаваннямі палякаў, зы выключэннем некалькіх пунктаў, што датычыліся польскіх канцэсій на беларускіх землях і мяжы размежавання паміж савецкім і польскім бакамі [7, с. 185]. Такім чынам, беларускія землі ў чарговы раз сталі інструментам у знешнепалітычнай барацьбе расійскай дзяржавы за свае існаванне і жыццяздольнасць.

Пасляперамоўны працэс інтэграцыі паміж Савецкімі Беларусі і Расіяй стаў больш згодны на фікцыю, таму што было зразумела, што адноўленая Беларуская Савецкай Сацыялістычная Рэспубліка ў 1920 г. не здолее існаваць самастойна і забяспечваць свае палітычныя інтарэсы і бяспеку. У гэты час з'яўляюцца праекты федэратыўнага аб'яднання савецкіх рэспублік у адзіны блок дзяржаў, звязаных ідэялогіяй і агульнай мэтай, на чале з РСФСР і яе кіраўніцтвам у асобе Камуністычнай партыі (бальшавікоў) (КП(б)). Гэты праект быў падтрыманы, і паступовая інтэграцыя працягнулася. Ужо ў 1921 г. быў заключаны саюзны дагавор з умовай аб'яднання інстытутаў улады і правядзення адзінай унутранай і знешняй палітыкі ў межах саюзных дзяржаў [3, с. 243]. Пачалася распрацоўка ажыццяўлення плана федэратыўнага будаўніцтва на савецкім базісу.

Напрыканцы 1922 г., пасля буйнага абмеркавання на вышэйшым узроўне ўнутры Цэнтральнага Камітэту КП(б), было прынята рашэнне аб'яднаць савецкія рэспублікі ў адну саюзную

дзяржаву, замацоўваючы вольныя правы за саюзнымі рэспублікамі самім вырашаць лёс свайго членства ў гэтым інтэграцыйным аб'яднанні [5, с. 246]. Такім чынам, ужо на Першым Усесаюзным з'ездзе саветаў 30 снежня 1922 г. дэлегаты ад чатырох савецкіх рэспублік (РСФСР, УССР, БССР і ЗСФСР) поўнасю падтрымалі ідэю стварэння СССР [5, с. 250]. Свае існаванне СССР пачаў ужо 30 снежня 1922 г. і праіснаваў у тым ці іншым выглядзе ажно да 1991 г.

Такім чынам, мы бачым, што пытанне пра нацыянальную дзяржаву беларусаў на савецкай аснове першапачаткова разглядалася як неабходнасць з мэтай забеспячэння заходніх межаў Савецкай Расіі. Такое становічша ні ў якім выпадку не мела на ўвазе поўную незалежнасць Савецкай Беларусі ад Масквы і з самага пачатку было накіравана на інтэграцыю дзвюх рэспублік, а затым на поўнае аб'яднанне пад адным вярхоўным кіраўніцтвам.

Пасля стварэння СССР заканчваецца перыяд беларускай «самастойнай» дзяржаўнасці, і пачынаецца даволі цяжкі саюзны перыяд у гісторыі беларускага краю, які змяніў краіну раз і назаўсёды, і адгалоскі якога ў сучаснай Беларусі адчуваюцца і сёння.

Выкарастаныя крыніцы і літаратура:

1. 1 января 1919 года: Временное рабоче-крестьянское советское правительство Белоруссии: документы и материалы. Составители: В.Д. Селемев (руководитель) и др. Минск: Лимариус, 2005. 302 с.

2. Документы и материалы по истории польско-советских отношений: в 12 т. Академия наук СССР, Институт славяноведения, Польская академия наук. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1963. Т. 2: ноябрь 1918 г. апрель 1920 г. [сост.: И.А. Хренов]. 1964. 720 с.

3. Знешняя палітыка Беларусі: зборнік дакументаў і матэрыялаў. Міністэрства замежных спраў Рэспублікі Беларусь [і інш.]. Т. 1: 1917-1922 гг. [складальнікі: У.М. Міхнюк і інш.; рэдкалегія: І.І. Антановіч [старшыня] і інш.]. Мінск: БелНДІДАС, 1997. 395 с.

4. Круталевич, В.А. История Беларуси: становление национальной державности (1917-1922 гг.). В.А. Круталевич; Науч. учреждение «Ин-т государства и права Нац. акад. наук Беларуси». 2-е изд., доп. Минск: Право и экономика, 2003. 585 с.

5. Маргунский, С.П. Создание и упрочение Белорусской государственности, 1917-1922. С.П. Маргунский ; Ред.: Л.С. Абцедарский, Ю.И. Чернецкая; Акад. наук Бел. ССР, Отд. правовых наук. Минск: Изд-во Акад. наук БССР, 1958. 258 с.

6. Платонов, Р. К вопросу о становлении белорусской национальной государственности. Р. Платонов, Н. Сташкевич. Октябрь 1917 и судьбы политической оппозиции: В 2 ч. Ч. 2. Гомель, 1993. 236 с.

7. Польско-советская война, 1919-1920: (Ранее не опублик. док. и материалы): [В 2 ч.] / Рос. акад. наук, Ин-т славяноведения и балканистики и др. Ч. 1. Москва: ИСБ РАН, 1994. 222 с.

М.О. Малецька,
студентка
Київський університет імені Бориса Грінченка

ВІДЕОІГРИ ЯК РЕФЛЕКСІЯ ІСТОРІЇ

Розглянуто відеоігри як рефлексію історії, історичного минулого. Відеоігри є новим та наразі малодослідженим культурним феноменом та новою формою суспільних комунікацій. У світовому науковому дискурсі дослідження того, яким чином минуле або гіпотетичне майбутнє репрезентоване у відеоіграх та який вплив ця репрезентація має на культуру, є проблематикою так званих «historical game studies». Автор розглядає відеоігри як носій історичної інформації та спосіб симуляції історичного минулого.

Ключові слова: відеогра, історичне минуле, симуляція, «historical game studies».

Videogames as Reflection of History

The videogames as a reflection of history, historical past are considered. Videogames are a new and almost undiscovered cultural phenomenon, a new form of social communication. In the world scientific discourse, the study of how the past or hypothetical future is represented in video games and what impact this representation has on culture is a problem of so-called “historical game studies”. The author considers videogames as a carrier of historical information and a way of simulation of the historical past.

Key words: videogame, historical past, simulation, “historical game studies”.

Репрезентація історичного минулого у сучасній культурі постає одним із питань наукового дискурсу сьогодення. Те, у якій спосіб той чи той продукт культури розкриває історичні події, впливає на їхнє відображення у суспільній свідомості. Відеоігри є новим та наразі малодослідженим культурним феноменом, що

яскраво відрізняється від інших, зокрема, таких, як література та кінематограф. Всі вони також є досить новими формами суспільних комунікацій та медіа. Особливість відеоігор полягає в тому, що вони не лише доносять певну інформацію за допомогою наративу, аудіо- та відеоматеріалів, а роблять гравця співучасником та співтворцем гри. Гравці – більше ніж просто користувачі, вони постають «спект-авторами», самостійно продукуючи певний ігровий контент [1, с. 51]. Зацікавленість у відеоіграх зростає щороку [2], а, отже, зростає і вплив відеоігор на людську свідомість. З огляду на це, дедалі більшої актуальності набуває і всебічне дослідження відеоігор як особливого культурного феномену.

Наукова дискусія щодо відеоігор, хоча й стає більш глибокою та виваженою з часом, доволі довго була сповнена зневаги, суперечок та гіперболізацій щодо досліджуваних тем. Це, поряд із культурною асоціацією гри з пустощами та розвагами (не дивлячись на те, що ранні теоретики гри, як-от історик культури Йоган Гейзинга, доводили протилежне щодо ігор), означало те, що дослідники відеоігор змушені були майже рефлексивно займати оборонну позицію під час зображення їхньої галузі дослідження для тих, хто працює за її межами [3, с. 359]. І хоча у світовому науковому дискурсі ця ситуація змінюється стрімкими темпами, у вітчизняному науковому просторі дослідження відеоігор досі є доволі однобоким.

На сучасному етапі постають нові питання щодо стосунків відеоігор та історії, яку вони намагаються представити. Традиційні історичні підходи не завжди можуть розв'язати ці питання. У світовому науковому дискурсі дослідження того, яким чином минуле або гіпотетичне майбутнє репрезентоване у відеоіграх та який вплив ця репрезентація має на культуру, є проблематикою так званих «historical game studies». У вітчизняних наукових дослідженнях область відображення історичного минулого у відеоіграх залишається практично неохопленою.

Мета наукової праці – розглянути відеоігри як рефлексію історії, історичного минулого. Відображення видатних подій, використання образів відомих людей є не менш поширеним у відеоіграх, аніж залучення фентезійної або фантастичної тематики. Відеогра може розкривати певний історичний період або окремі події минулого, може бути присвячена історії всього світу або певної його частини. Деякі відеоігри такого характеру можуть бути використані в освітньому процесі, інші ж лише деформують уявлення щодо реальних подій.

Те, у який саме спосіб відеоігри відображають історичне минуле, залежить від багатьох факторів, зокрема загального задуму гри, орієнтації на певну аудиторію, жанру та ігрових механік, можливості грати одному, з кількома або з великою кількістю співгравців. Однак, найважливішою характерною рисою відеоігор, яка вирізняє їх серед інших продуктів культури та вимагає окремої методології дослідження, є те, що будь-яка відеогра є грою, що створює певний віртуальний простір зі своїми правилами, умовами, об'єктами для взаємодії та інформацією.

Цінність відеоігор відносно історії полягає в уявленні історії у грі (історична точність ігор) та моделюванні (експериментах в ігрових умовах). В той час як певний стандарт достовірності у відеоіграх зустрічається нечасто, історичне моделювання та симуляція є досяжними. Історична репрезентація тяжіє до побудови причинного наративу, використовуючи пояснювальні концепти, які належать до конкретного контексту, щоб забезпечити об'єктивне знання того, що відбулося в минулому і суб'єктивне розуміння того, через що це сталося. Протилежна природа симуляції робить історичне уявлення неправдоподібним у відеоіграх. Однак, вони дозволяють гравцям досліджувати факти, процеси та перспективи, які є компонентами історичного знання [4, с. 38]. Симуляція дозволяє інтерацію з артефактами, дозволяє «грати» з компонентами історичної інтерпретації.

Інтерактивність – це унікальний засіб розуміння артефактів та контексту. Більшість традиційних засобів масової інформації, що використовуються для формування бачення історії, є пасивними. У книзі «Playing with the past» щодо цього пропонується приклад з дослідженням требушету: «Вивчення требушету, що використовувався проти укріплених позицій, може проводитись шляхом читання книги, слухання лекції або перегляду фільму. Однак, у відеоігрі гравець може особисто з'ясувати питання щодо артефакту: наскільки ефективним був би требушет проти кавалерії?» [4, с. 39]. Симуляція виходить за межі демонстрації завдяки експериментальному знанню про характеристики людей, місць та обставин, якими вони були або могли бути у реальному світі.

Яскравим прикладом симуляції історичних подій постають різноманітні відеоігри жанру стратегій та RPG (Role-Play Game). Такі серії ігор, як «Civilization» та «Total War», «Romance of the Three Kingdoms», «Age of Empires» дозволяють відчувати себе полководцем або навіть правителем держави, представленої у грі епохи. Існу-

ють і симуляції подій, що відбувалися з одиничними персонажами на тлі історичних подій. Прикладом тут постає відеогра «Valiant Hearts: The Great War», що розповідає про чотирьох окремих людей на фронті Першої світової війни. Названі вище відеоігри, хоча й не претендують на роль історично достовірного документу, тим не менше, відображають продемонстровані події відповідно до історичних фактів та намагаються передати контекст зображеної епохи.

Інколи історичні факти включені у відеогру у вигляді довідок, енциклопедій, цитат, що пов'язані з подіями в грі. До прикладу, у серії ігор «Civilization» у гру включена енциклопедія, в якій знаходяться інформація щодо правил симуляції, а також історичний контекст щодо людей, місць, артефактів, присутніх у ній. Іншим прикладом такого наповнення відеоігор історичними фактами є те, що ігрові події у таких іграх, як «Civilization V» та серія «Total War», супроводжуються інформативним текстом або цитатами, які розповідають про реальне історичне минуле, пов'язане з відповідними подіями у грі.

У науковому дискурсі існує думка, що популярні історичні відеоігри мають тенденції до гегемоністичних інтерпретацій та поглядів на минуле – особливо з погляду статевої та етнічної належності (з іграми, де перевага надається історичному досвідові білошкірих європейських чоловіків). І поряд із цим занадто мало уваги приділяється тому, щоб зрозуміти формальні або культурні умови, які призвели до такого зображення, проаналізувати випадки, що виходять за рамки цієї тенденції, та дослідити потенціал прогресивної репрезентації з використанням особливих можливостей ігрової форми [3, с. 365].

Як висновок можна констатувати, що відеоігри є швидше певною рефлексією або симуляцією історичних фактів та історичного контексту. Відеоігри переосмислюють події, а не просто осмислюють та аналізують їх. Таке відображення минулого має комплексний вплив на гравця та суспільну свідомість, сприяє формуванню та популяризації уявлень про ті чи ті історичні події. Відеоігри також дозволяють змодельовати різноманітні історичні події, відтворити їх із відносною достовірністю та прорахувати можливі варіанти розвитку, відчуті себе на місці історичного діяча або учасника історичної події. Всі ці фактори впливають на історичну обізнаність та уявлення про історичне минуле, формують певний досвід стосовно подій, що може мати більший вплив на свідомість,

ніж просте отримання інформації з літератури та ЗМІ. Відеоігри як рефлексію та репрезентацію історичних подій можна використовувати, зокрема, в освітньому процесі та для популяризації знань щодо історичного минулого, а подальше дослідження даного аспекту відеогри як культурного феномену дозволить повноцінно зрозуміти роль відеогри в історичному дискурсі сучасності.

Використані джерела та література:

1. Nardone R., Videogames between ethics and politics. *Ricerche di Pedagogia e Didattica, Journal of Theories and Research in Education*. 2017. No. 12(2), P. 41-55.
2. Digital Video Game Trends and Stats for 2019. URL: <https://filmora.wondershare.com/infographic/video-game-trends-and-stats.html>
3. Chapman A., Foka A., Westin J. Introduction: what is historical game studies? *Rethinking History*. 2017. № 21:3, P. 358-371.
4. *Playing With the Past: Digital Games and the Simulation of History* / Eds. Matthew Wilhelm Kapell and Andrew B.R. Elliott. New York: Bloomsbury Academic, 2013. 400 p.

СЕКЦІЯ ФІЛОСОФІЇ

Ф.М. Медвідь,
доктор наук в галузі політології,
к.філос.н., професор
Навчально-науковий інститут права
ім. князя Святого Володимира
Міжрегіональної академії управління персоналом

А.І. Твердохліб,
аспірант
Навчально-науковий інститут права
ім. князя Святого Володимира
Міжрегіональної академії управління персоналом

ІСТОРІОСОФІЯ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША В КОНТЕКСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті висвітлюються підходи до розуміння історіософії як філософсько-ірраціонально-містичних уявлень про історичний процес та теоретичні схеми розвитку такого процесу. Розкрито історіософію Пантелеймона Куліша. Досліджується «хутірська філософія» Пантелеймона Куліша як ідея реформування українського суспільства на основі збереження традиційних соціальних і політичних інституцій та цінностей.

Ключові слова: історіософія, «хутірська філософія» Пантелеймона Куліша, «народний дух», «голос крові».

Panteleimon Kulish's Historiosophy in the Context of Intellectual History of Ukraine

The article covers approaches to the understanding of historiosophy as philosophical-irrational-mystical ideas about the historical process and the theoretical schemes for the development of such a process. The historiosophy of Panteleimon Kulish is revealed. Panteleimon Kulish's

“farm philosophy” is explored as an idea of reforming Ukrainian society on the basis of preserving traditional social and political institutions and values.

Key words: *historiosophy, “farm philosophy” Panteleimon Kulish, “folk spirit”, “voice of blood”.*

Історіософія (від історія та ...софія) – релігійно-філософські чи філософсько-ірраціонально-містичні уявлення про історичний процес та відповідні теоретичні схеми розвитку такого процесу і способи теоретизування. Будь-яка історіософська концепція виходить із того, що існує історичний процес як такий, але першопричини історичного руху принципово не можуть бути до кінця раціонально осмислені та логічно концептуалізовані. Цим фундаментальним обмеженням можливостей наукового поступу в пізнанні історичного процесу історіософський підхід кардинально відрізняється від філософії історії на зразок просвітницької традиції, гегельянства, марксизму або еволюціонізму. Історіософія передбачає «ірраціональний залишок» історичного буття, який унаслідок своєї ірраціональності не може бути досягнутий розумом, а лише відчутий чи сприйнятий або через віру, зокрема завдяки причетності до певної релігійної традиції, основи якої здебільшого творчо інтерпретуються, або через інтуїцію. Проте чіткої межі між історіософією та філософією історії не існує, тому досить часто її визначають як один із напрямів – ірраціоналістичний – філософії історії, але навіть у цьому випадку їх не ототожнюють [8, с. 591].

Одним із найдавніших зафіксованих у писемних джерелах історіософських уявлень є уявлення про божественну визначеність людської історії, що міститься в Старому Заповіті, частково вже в Книзі Буття, але головне – у книгах пророків: Ісаї, Єремії та Єзекіїля. Першу завершену, монументальну історіософську концепцію створив блаженний Августин у праці «De civitate Dei» («Про Град Божий») (413-426 pp.) [4, с. 60-65]. У ній опис плину конкретної історії людства (держав, народів, видатних осіб) поєднаний з розкриттям глибини, божественних шарів історичного буття, до яких причетні праведні обранці. Августинівська історіософія виявилася настільки відповідною культурі західно-християнського Середньовіччя, що впродовж кількох наступних століть визначала суть розуміння тогочасними людьми власної історії. Її відлуння було відчутним навіть у XVII ст. (Ж.-Б. Боссьє), коли в Європі вже почали формуватися підвалини раціоналістичної філософії історії

(Ф. Бекон, Р. Декарт, Т. Гоббс), що стала панівною до кінця XIX ст. (Ш.-Л. Монтеск'є, Вольтер, А.-Р. Тюрго, М.-Ж. Кондорсе, К.-А. Сен-Симон, О. Конт, Г.-В. Гегель, К. Маркс, Г. Спенсер).

Історіософський підхід до осмислення руху людства був прихильним і східно-християнській традиції. Найяскравіше він втілювався у «Слові про Закон і Благодать» Іларіона Київського (XI ст.) [7, с. 169-187]. У період безперечного домінування в культурі Західної Європи раціоналістичної філософії історії (XVIII-XIX ст.) історіософські за своїм духом концепції розвивали Дж. Віко, Й.-Г. Гердер та німецькі романтики (насамперед Ф. Шлегель), згодом – Ф.-В. Шеллінг.

Історіософських поглядів дотримувалися члени Кирило-Мефодіївського братства, зокрема один із його фундаторів Пантелеймон Олександрович Куліш (1819-1897), що був однією з яскравих постатей доби першого національного відродження України. У 1843-1845 рр. Пантелеймон Куліш жив у Києві, викладав у дворянській школі на Подолі, паралельно займався літературною діяльністю і підтримував дружні стосунки з Т. Шевченком, М. Гулаком, О. Маркевичем, В. Білозерським. Від кінця 1845 р. Пантелеймон Куліш став одним з фундаторів Кирило-Мефодіївського братства – таємного гуртка, що мав на меті скасування самодержавства і кріпацтва, національне визволення слов'янських народів і об'єднання їх у демократичну федеративну державу.

Як оригінальний український мислитель Пантелеймон Куліш був відомим громадським діячем, істориком, літератором, організатором низки українських видань (зб. «Записки о Южной Руси», альманах «Хата», разом з В. Білозерським та М. Костомаровим організував і редагував перший загальноукраїнський журнал «Основа»), етнографом, публіцистом, автором поетичних збірок, оповідань, першого українського роману «Чорна рада», який І. Франко назвав «найліпшою історичною повістю в нашій літературі», та абетки, що отримала назву кулішівка, і правопису української мови, перекладачем українською мовою творів Шекспіра – ось далеко не повний перелік сфер діяльності цієї непересічної особистості. У 1867-1870 рр. він разом з А. Вахнянином керував львівським народовським журналом «Правда» [2, с. 160]. За словами І. Франка, у плеяді вітчизняних літературних корифеїв П. Куліш був «першою зіркою».

Після ліквідації Кирило-Мефодіївського братства Пантелеймон Куліш як активний його сподвижник і один із головних розробни-

ків ідеології товариства переосмислив вихідні ідеї історіософської концепції «Книги буття українського народу» і по-новому підійшов до розуміння історичної долі України. Для романтиків Україна починалася з Козаччини. П. Куліш побачив у козацтві одну з причин занепаду України. Правда з цією тезою не погоджувалися ні його сучасники, ні нащадки: «Куліш, – писав С. Єфремов, – не розгадана загадка не тільки для сучасників, а й для нащадків» [3, с. 55]. Річ в тім, що «... в Куліша, на думку С. Томашівського, була розвинута одна дорогоцінна прикмета, яка дуже рідко стрічається між Українцями, себто сміливість висловити свою думку, постояти за неї, хоч би вона й як не подобалась загалові...» [10, с. 6].

У своїй історіософії П. Куліш відкидав романтичну ідею месіанства, згідно з якою, Бог поклав на український народ особливу історичну місію. Саме П. Куліш, на наш погляд, першим із українських інтелектуалів здійснив поворот від романтизму до раціоналізму в осмисленні проблем соціального поступу України. Він корегував світоглядні основи історіософії з урахуванням ідей популярної в другій половині XIX ст. раціоналістичної філософії позитивізму, проте зі збереженням таких концептів неоплатонічної філософії: а) основою всього сутнього є Вища сила; б) спосіб життя народу та його історична доля визначені Провидінням; в) в основі життя нації лежить ієрархія християнських цінностей.

Свої філософські погляди, що виражають насамперед питання культурно-історичного буття народу й буття людини, П. Куліш назвав «хутірською філософією», ідеї якої виклав у творі «Хутірська філософія та віддалена від світу поезія» та в «Листах з хутора». Поняття «хутір» має у нього подвійне значення. «Хутір» – водночас реальність і метафора. Щоб зрозуміти ту роль, яку відводить П. Куліш хутору в осмисленні громадянського життя, слід насамперед погодитися з тим, що традиційно хутори в Україні, так само як і міста (більшість з яких ще в XIV ст. жили за Магдебурзьким правом), були елементами соціальної, культурної та адміністративної інфраструктури. Однак від середини XVIII ст. «міста стають осідлом іноземного війська й накинутаї адміністрації абсолютистської імперії, осередком церков, де священників перетворено на звичайних державних чиновників» [1, с. 72]. Цю думку підтверджує ще на початку 1990-х рр. Орест Субтельний, що у XX ст. місто за способом життя, мовою, етнічним складом стає антиукраїнським. На зламі XIX-XX ст. «українці становили менше третини всього міського населення; решта припадала на росіян та євреїв..., котрі мовою

посиливали російський характер міст України» [9, с. 243]. Тому, хутірська філософія має на меті показати, якою мірою спосіб освіченості розуму і серця на основі світу природи та народного життя «достатній для того, аби зробити людину мудрою і добродісною». П. Куліш у своїй «хутірській філософії» висунув ідеї реформування українського суспільства на основі збереження традиційних (тобто історично посталих в українській спільноті) соціальних і політичних інституцій та цінностей. Тому слід пильніше подивитися на збіг історіософської позиції П. Куліша з європейською консервативною духовною традицією. Вона ґрунтується на християнській філософії людини, згідно з якою людина за своєю природою може чинити зло, а тому суспільство мусить мати інституції, що виконують функції стримування та виховання. Основою цієї духовної традиції є органіцистична соціальна філософія, що, як і П. Куліш, розглядає суспільство за аналогією з живим організмом, та філософія історії, яка вбачає в історичному становленні суспільства безперервний процес передання наступним поколінням традиційно усталених елементів культури, набутих знань і досвіду. Цій традиції чужі утилітаризм і споживацька ідеологія.

В українській еліті (колишньої шляхти) до кінця XVIII – поч. XIX ст. консерватизм (традиціоналізм) виявлявся в боротьбі за збереження національних і станових прав і вольностей, а в певній її частині – ще й як прагнення надати гетьманській владі монархічно-спадкового характеру з покликанням на традиції Київської Русі. Ця тенденція мала виразний вияв за гетьманування Б. Хмельницького, І. Самойловича, І. Мазепи, К. Розумовського. Зауважимо, що в першій половині XIX ст. в Україні заявив про себе романтичний усвідомлений традиціоналізм. Його гаслом у сфері національно-культурного життя можна вважати заклик до краян представника «Руської трійці» Я. Головацького: «Для того нам ще доконче держатися народної приповідки, котра учить: Нового не запроваджай, / Старого держись!». П. Куліш обстоював в історіософській концепції ті основні принципи влаштування українського суспільства, які традиційно притаманні європейсько-американській консервативній думці. В Україні крім П. Куліша близькими до ідей європейського консерватизму були також громадські діячі з української родової шляхти другої половини XIX ст., наприклад, Григорій Галаган – відомий меценатською діяльністю в царині української освіти, граф Григорій Милорадович – автор праць з

української генеалогії та геральдики, Василь Тарновський, який лишив по собі надзвичайно цінну колекцію старожитностей.

П. Куліш вихідною засадою історіософської концепції взяв неоплатонічний принцип – основа світу ірраціональна, проте виявляє себе в природі, народі, в людині як раціонально, так і ірраціонально. Вища сила формує субстанцію народного життя, якою є, згідно з Кулішем, «народний дух». Він не зводиться ні до способу мислення, ні до пізнання, а передусім є в народі, сказати б, первісною матрицею сприйняття світу – це «голос крові». Над цим ніхто не владний і ніщо не владне: «Голос крові, між тим, не змовкає і відлунує тужливою ноткою в гармонії всього Творення, – вчувається чутливому серцю в гімні літнього ранку і не губиться навіть у дикому концерті осінньої ночі». Його сила незборима, адже «регулятором усіх людських діянь був цей голос, що апелює на всякий суд... до тієї безперервної правди, яку одні мудреці бачать прикріпленою літерами до паперу, а інші шукають в дитячому серці» [5, с. 86].

Народний дух, зосереджуючись у певний історичний час, водночас формує необхідні зразки для творення в спільності соціально-політичного ладу, економічного й морального життя. Згідно з П. Кулішем, у своєму становленні та подальшому історичному розвитку нація проходить ті самі стадії, що й людина. Так, за П. Кулішем, справжня хутірська людина – це насамперед господар, власник своєї землі й знавець хліборобської справи, «настільки ж енергійний, наскільки м'який серцем», «знає життєву силу природи й благоговіє перед її проявами, мов у храмі живого Бога» [6, с.121].

Таким чином, історіософія П. Куліша поєднує у підході до суспільства раціоналістичну та ірраціоналістичну філософські традиції. Виникнення народу здійснюється з волі Провидіння – у певний історичний час на конкретній території формується дух конкретного народу, його культура (в Україні – це Княжа доба). Суспільство П. Куліш розглядав із позиції позитивістського органістичного підходу: у своєму історичному поступі воно проходить ті самі стадії, що й окрема людина (народження – дитинство – зрілість – старість).

Використані джерела та література:

1. Грабовський С.І. ХХ століття та українська людина. Виклики і відповіді: монографія. Київ: Стилос, 2000.

2. Горський В.С. Історія української філософії. Курс лекцій. Київ: Наукова думка, 1996. 286 с.
3. Єфремов С. Історія українського письменства: у 2 т.: Підручник. Київ: Логос, 1999. Т.2.
4. История политических и правовых учений: Хрестоматия для юридических вузов и факультетов. Сост. и общ. ред. Г.Г. Демиденко. Харьков: Факт, 1999. 1080 с.
5. Куліш П. Хутірська філософія та віддалена від світу поезія. Хроніка-2000. Наш край. 1-2 (3-4). 1993. Київ: Довіра. 1993. № 3-4.
6. Куліш П. Хутірська філософія та віддалена від світу поезія. Хроніка-2000. Наш край. 3-4 (5-6). 1993. Київ: Довіра. 1993. № 3-4.
7. Медвідь Ф.М., Чорна М.Ф. «Слово про Закон і Благодать» Митрополита Іларіона як визначна пам'ятка християнської думки. Українська держава і Церква: філософські, теологічні та практичні аспекти співпраці в інтересах людини: матеріали науково-практичної конференції, м. Київ, МАУП, 19 травня 2016 р. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2016. С. 169-187.
8. Павленко Ю.В. Історіософія, історіософські концепції. Енциклопедія історії України: Т.3: Е-Й. Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України, Інститут історії України. Київ: Вид-во «Наукова думка», 2005. 672 с.
9. Субтельний О. Україна: історія. Пер. з англ. Ю.І. Шевчука; Вст. ст. С.В. Кульчицького. Київ: Либідь, 1991. 512 с.
10. Шокало О. Провісник правди, або добра вість од Пантелеймона. Куліш П. Моє життя: Ред. журн. «Український світ», 2005.

В.П. Волковський,
к.філос.н., науковий співробітник
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНОФІЛЬСЬКОГО ДИСКУРСУ ХІХ СТОЛІТТЯ: ВІДНОШЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ, ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Автор торкається низки дискусійних питань щодо складних способів відношення трьох різних ідентичностей – європейської, української, регіональної: що означає бути українцем, європейцем, галичанином чи одеситом? Як конструювати ідентичність, як ідентифікувати себе, якщо хтось належить до пограничного регіону? Автор також працює із теоретичними питаннями: що таке нація, що таке народ? Яке відношення між народом і нацією? етнічною і політичною націями? Що таке національна ідея? Автор

спирається на сучасні *Nationalism Studies* та розвиває поняття українофільського дискурсу.

Ключові слова: нація, ідея нації, ідентичність, українська філософія, українофільський дискурс, українофіли, політична філософія.

19th Century Ukrainophilia Discourse Potential: Relation between Local, European and Ukrainian Identities

The author considers a series of controversial questions about the sophisticated ways of relation between three different identities: European, Ukrainian, and local ones: what does it mean to be a Ukrainian? a European? Galician or Odessite? How to construct identity, how to identify oneself, if one belongs to the frontier region? The author deals with theoretical questions: What is a nation? What is the people? What is the relation between people and nation? Ethnic and political nations? What is a national idea? The author grounds upon contemporary Nationalism Studies and develops the concept of Ukrainophilia discourse.

Key words: nation, idea of nation, identity, ukrainophilia discourse, ukrainian philosophy, ukrainophilia, political philosophy.

Активні суспільно-політичні дискусії останнього часу знову актуалізують питання визначення національної ідентичності, у порівнянні з іншими ідентичностями. Питання особливо ускладнилося у добу Постмодерну – добу, коли будь-які великі оповіді та ідеї сприймаються іронічно, великі наративи та уявлені спільноти розпадаються та індивідуалізуються, колективна ідентичність стрімко розмивається, але т.зв. «індивідуальність» дедалі більше стає залежною від ринку, інформаційних технологій та маніпуляцій. Це породило справжню кризу ідентичності, яка особливо сильно виражається на політичному рівні.

Невизначеність і свідомі маніпуляції поняттями дуже шкодять проясненню політичного дискурсу. Ми пропонуємо використати світовий досвід *Nationalism Studies* (застосовуючи як ключові праці авторів (Б. Андерсон, Е. Гобсбаум [2], К. Вердері, П'єр Манан та інші), так і докладання до українських реалій (І. Лисяк-Рудницький, В. Лісовий, Р. Шпорлюк, сучасні автори Т. Снайдер і Е. Еплбаум). Звідси ми формулюємо наступні робочі визначення.

Нація – політична громадянська спільнота, що змагає до державної незалежності та суверенітету, тобто це є «ми, які хочемо

урядувати самі себе». Таке визначення вимагає пояснень. Слідом за І. Лисяком-Рудницьким [6, с. 11-22], ми розмежовуємо націю як соціокультурну, політичну спільноту, і народ (насамперед як «етнос»), що є спільнотою переважно біологічною, «вегетативною».

Ми зосереджуємось далі на понятті модерної нації, як особливого способу облаштування політичного співжиття, що постає у добу модерності. Будь-яка спільнота – етнічна, територіальна, соціальна – досягає рівня буття нації, коли вона формулює вимоги до власного політичного суверенітету. Звідси, будь-яка модерна політична спільнота має базову ідею нації у тому, що кордони «нашої» держави мають збігатись з межами «нашої» політичної уявленої спільноти. Модернізація та націоналізація завжди пов'язані – модернізація суспільства означає відмову від «старорежимних» засобів об'єднання населення і творення сучасної політичної «уявленої спільноти». Бути модерним – означає бути національним [7]. Цей розвиток відбувається різними сценаріями, які визначаються багатьма чинниками. Звідси постали дві головні концепції нації: політична та лінгвоетнічна, або мовно-родова.

Будь-яка «етнічна нація», що спирається на реальну етнічну основу, завжди з плином свого розвитку стає «політичною», тобто переходить від ідеології політичної мобілізації певної етнічної чи культурної спільноти до державного утворення, в рамках якого мусить працювати із багатоманітністю населення на «свій» території. Будь-яка «політична нація» має у своїй суспільній основі реальне «жорстке ядро» ідентичності – конкретну національну мову, панівний етнос (групу етносів), часто набір певних релігій і культури.

Отже, будь-яке протиставлення «етнічної» та «політичної» націй, «націоналізму» та «патріотизму» є наслідком або незнання, або відвертої маніпуляції.

Наша базова теза – сучасні політичні ідентичнісні розмежування сформовані у XX ст., але їхні витоки кореняться у XIX ст., коли закладались патерни модерних ідеологій та національних розмежувань, коли поставали проекти модерних європейських націй. Ми повинні звернутись до XIX ст., щоб зрозуміти XXI ст. і позбавитись «проклятих питань», що тяжіють над нами, як спадок XX ст.

Саме тому ми звертаємось до поняття «українофільський дискурс» для опису українського XIX ст. На відміну від термінології «національного відродження» чи «філософії національної ідеї», які відгонять примордіалізмом, есенціалізмом та романтизмом

XIX ст., згідно яких нібито існує певна трансісторична, ідеальна сутність нації, ідея, що втілюється, пробуджується, відроджується, ми спираємось на поняття «національної філософської традиції», що означає певний простір ідей, понять, слів, тем і дискусій, що формував і формує певний комунікативний простір дискурсу, концентрований, приміром, на ідеї (вже не у гегелівському, а в аналітичному значенні) України, «певний пов'язаний в історичному часі дискурс, який є частиною комунікативного простору» [3, с. 58].

Українофільський дискурс – це дискурс, який зосереджується довкола ідеї українського народу, національності, яка стає предметом дослідження та політичної турботи, власне, панівною інтенцією є інтерес до української культури, народності, історії, що поєднується із любов'ю до українського, турботою про українців. Перевагою цього терміну є те, що він є автентичним терміном описуваної доби, який уживали самі діячі, що називали себе «українофілами». У ширшому сенсі українофільство – це позитивний дискурс про Україну, українське та українців, який має як аналітично-констатаційний складник (опис і дослідження наявної дійсності), так і проєктивно-конструктивну (пропозиції та дискусії з приводу стратегій розвитку, зокрема, ідентичності чи суспільно-політичного статусу, власне українського етносу та загалом «українського як такого»). Цей дискурс має дискурсивну єдність, зосереджуючись довкола проблем України, і водночас різноманітність у відповідях [1, с. 85-86]. Це дозволяє нам охарактеризувати польське і російське українофільство, побачити дискусію про те, що таке Україна та українці, між різними українофільськими дискурсами – зокрема, польським та російським, які цілковито виключали Україну як окремий національний суб'єкт, толеруючи її лише як свій регіональний різновид. Всі дискурси уживають слова «українці» та «Україна» (або їхні відповідники), але по-різному інтерпретують їх, по-різному структурують населення та територію України. Звідси постали різні альтернативні національні проєкти: «великої російської нації», «Русі в межах Речі Посполитої» (варто лише згадати проєкти Іполита Терлецького та Францішека Духінського), України як однієї з руських народностей (М. Костомаров), двох Україн у формі Галичини і України (М. Драгоманов), і нарешті панівну версію єдиної Русі-України в її етнографічних межах (що постає від 1848 р. у Галичині та у наддніпрянському українофільстві).

Це наводить на думку, що марна справа конструювати «спільну національну ідею» для тих, хто бачить Україну як незалежну дер-

жаву, і тих, хто бачить її як частину «великої русської нації». Це – контрадикторні ідеї і проекти, в основі яких лежать протилежні цінності.

Проте в нашу епоху ми бачимо цілий ряд проблем – від втрати політичного сенсу нації до відродження регіональних ідентичностей. Класична модерна унітарна концепція нації трансформується. Звідси – глибока криза будь-якого класичного національного проекту, що ми і спостерігаємо в Україні.

Проте звернення до історії українофільського дискурсу дає нам два приклади ідей, що можуть стати у пригоді. Це – ідеї «Книги буття українського народу» (Кирило-Мефодіївське братство) та ідеї Михайла Драгоманова щодо розмежування України, Росії та Європи.

«Книга буття українського народу» [5], розгортаючи романтичну філософію історії, визначає нову ідею України. Ця ідея випливає із універсального історичного процесу, де принципи свободи, рівності і братерства всіх людей протистоять принципам рабства і нерівності. Принципи свободи укорінені у Євангелії і в самій ідеї Бога, що Єдиний може бути «царем і паном». Україна як нація має всесвітньо-історичну, космополітичну місію – саме вона повинна стати місцем перевороту людської історії, де буде заснований новий лад на принципах людяності, свободи і рівності.

Драгоманівська концепція «громадівства» також спирається на схожу схему «цивілізації через національності» [4, с. 65]. Людськість (як людство і як людяність) є сутність будь-якої людини, суспільства, політики. Національність є іпостась. Бути людиною завжди значить бути певної національності, але буття певної національності має сенс лише тоді, коли воно не відривається від буття людиною. Спираючись на позитивістську, антирелігійну модель історії, М. Драгоманов вбачає в Україні ту ж саму всесвітньо-історичну місію – стати місцем народження нового ладу на засадах людяності і свободи.

Обидві ідеї сходяться в спільних цінностях людяності і свободи, та вбачають, що саме історичні передумови України (слабкість ідеї і традиції репресивної державності, сила ідеї вільної самоорганізації гідних людей) дають їй унікальну особливість.

М. Драгоманов [1], дискутуючи про відношення України, Росії та Європи, у контексті української літератури, наголошує кілька базових принципів. Насамперед, Україна історично була невіддільною часткою європейської культури. Російське панування від XVIII ст. стало для України «пропащим часом», оскільки Україна

була силоміць відірвана від джерел свого розвитку та ізольована від комунікації. Тому розвиток України безпосередньо пов'язаний із відновленням ідейних, інтелектуальних, суспільно-політичних контактів зі всією Європою. Це – радше не «інтеграція в Європу», не «рух до Європи», як у випадку Росії. Це – відновлення своєї європейськості, повернення до власної європейської природи. Бути українцем – означає бути європейцем, звісно, українським європейцем. Саме у світлі європейськості М. Драгоманов розглядає російську літературу, щодо якої він наголошує, що українці зобов'язані її читати, оскільки вона витворена у т.ч. й українцями, і є транслятором загально-європейських ідей. М. Драгоманов доходить до того, що стверджує про нерозривний зв'язок і потребу долучатись до спільноросійської літератури, що дало підстави націоналістам (наприклад, Донцову) аж досі зневажати М. Драгоманова як русификатора. Проте слід враховувати, що М. Драгоманов це зазначає лише щодо російської літератури, яка належала до позитивістського, народницького напрямку (він це називає реалістичною літературою), що був саме у тогочасному європейському тренді. М. Драгоманов не зазначає такого щодо «ташкентської» літератури слов'янофільства чи релігійного консерватизму і монархізму. Отже, цінність літератури визначалась ним лише з огляду на цінності, що вона несе – а саме: сучасні, європейські тренди, тобто цінність російської літератури лише в тому, що вона відображає європейську. Її цінність – вторинна, інструментальна, засобова. Якщо українці зможуть напряду черпати відповідні ідеї – «читати хоча б трьома європейськими мовами» – потреба у посереднику відпадає.

Росія теж Європа, але дуже деформована – і тому Україна повинна зробити все, щоб відірватись від цього посередника й комунікувати із Європою безпосередньо.

Відтак, регіональна ідентичність визначається досить просто – М. Драгоманов спирається на принцип самоврядних громад, які, хоч і вписані у спільнодержавний контекст, цілком мають право плекати власні особливості. За приклад він наводить Швейцарію, де італомовний кантон зберігає відданість Швейцарії, а не піддається націоналістичному рухові з Італії, формуючи швейцарську націю. Збереження громадянських свобод, космополітичного начала людськості, яке є ідеєю України – повинно стати інтегративним ресурсом, який протистоятиме будь-якому сепаратизму. Такий ліберально-демократичний націоналізм у

англосаксонському значенні слова «нація» втілює водночас ідею нації та ідею людяності.

Замість висновку. Два найяскравіші приклади – Львів і Одеса.

Історично, до побудови Львову доклались різні діячі, серед яких були поляки, німці, євреї, вірмени, і звісно, русини-українці, але присутній і пласт радянської історії. Досі триває провокативна дискусія за Львів: «Львів – польське місто» є досі живим гаслом; розбудовується наратив «єврейського Львова», «бандерівського Львова», вірменський наратив набагато слабший. Проте Львів зміг організувати дискурси, що були історичними супротивниками, так, що вони стали джерелом розмаїття культурного простору Львова. Львівська ідентичність залишається українською, часто націоналістичною у традиційному для нас значенні цього слова, але водночас – однією із найбільш ліберальних, постмодерних, де посилення на польський, німецький, єврейський елементи стають абсолютно легітимними.

Одеса – інший приклад полікультурного міста, яке на початку ХХ століття також містило переважний первень єврейський, поряд із російським, українським і румунським (молдовським). Зауважимо, що політика, налаштована на гомогенізацію культурного простору і на політичну мобілізацію у контексті націоналістичної ідеології «Русского мира», призводить до політичних конфліктів і навіть до воєнної катастрофи.

Прикладів катастроф багато – Сараєво, Балкани, Донбас, Крим. Приклад Львова показує, що можна поєднати регіональні і пограничні ідентичності із загальнонаціональною, якщо різні сторони не провокують націоналістичне протистояння, тобто не оскаржують кордони націй. Тоді пограниччя стають зоною контактів і примирення. Натомість, коли націоналістична ідеологія стає знаряддям імперіалістичної політики – починається війна.

Використані джерела та література:

1. Волковський В.П. Ідея суспільності: політична філософія в Україні ХІХ століття. Київ: ВД «Академперіодика», 2017. 264 с.
2. Гобсбаум Е. Нації і націоналізм, починаючи з 1780 року: програма, міфи, реальність. пер. і прим. Т. Корпала. Київ: УЦДК, 2010. 288 с.
3. Йосипенко С.Л. Національні філософські традиції як предмет історико-філософської рефлексії. *Sententiae* 2014. № 1 (XXX). С. 52-61.
4. Йосипенко С.Л. Філософія та національна ідентичність. Гуманітарні студії: збірник наукових праць. 2012. Вип. 12. С. 61-69.

5. Кирило-Мефодіївське товариство: у 3-х т. Акад. наук УРСР. Археогр. комісія та ін. упоряд. М.І. Бутич, І.І. Глизь, О.О. Франко. Київ: Наук. думка, 1990. Т. 1. 1990. 544 с.

6. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака та ін.: в 2-х т. Київ: Основи, 1994. Т. 1. 1994. 554 с.; Т. 2. 1994. 573 с.

7. Манан П. Доступний виклад політичної філософії. пер. з фр., післямова та прим. С. Йосипенка. Київ: Укр. центр духовної культури, 2009. 400 с.

8. Лісовий В., Проценко О. Націоналізм, нація та національна держава. Націоналізм: антологія. Наук. т-во ім. В'ячеслава Липинського; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий; літ. ред. Л. Білик. Київ: Смолоскип, 2000. С. 11-36.

В.І. Малімон,

кандидат наук з державного управління, доцент,

доцент

Івано-Франківський національний технічний
університет нафти і газу

LONELINESS AND RESPONSIBILITY FOR THE GLOBAL CHANGES

The contemporary global changes are analyzed and the need for a new philosophical and ethical paradigm based on the principle of responsibility is substantiated. The relationship between loneliness and readiness to assume responsibility for changes at the global level is considered.

Key words: loneliness, positive loneliness, responsibility, ethics of responsibility, globalization.

Самотність і відповідальність за глобальні зміни

Проаналізовано сучасні глобальні зміни та обґрунтовано потребу в новій філософсько-етичній парадигмі, заснованій на принципі відповідальності. Розглянуто взаємозв'язок самотності і готовності брати на себе відповідальність за зміни на глобальному рівні.

Ключові слова: самотність, позитивна самотність, відповідальність, етика відповідальності, глобалізація.

Modern processes of cultural and economic globalization require from Humanity involvement of psychological resources to form adequate adaptive opportunities for a changing world. However, not

everyone is ready to accept new conditions of existence. Many people are experiencing a rupture of old meaningful ties, the inability to gain new ones, while experiencing the need for them. A lonely person is a subject experiencing difficulties with social interaction. Thus, loneliness can distort the perception and nature of social action.

Intensive changes in the political, economic, and cultural spheres of life actively influence the structure of interpersonal relationships and self-awareness of a person. Changes lead to the transformation of psychosocial structures that determine the business and interpersonal interaction, values, and social activities of a human being, his state of emotional health. As a result of direct relations between society and a personality, a certain social character is formed. Social character is less specific than an individual one, however, the personality of a person is formed mainly under the influence of a latter one [1].

In today's conditions, the issues of not only spiritual and social, but also natural dimensions of human life are becoming crucially important. Therefore, in modern social philosophy, as in natural studies, the influence of the natural environment on the human body as well as on the human psyche is becoming more and more understood. Our life, to a much greater extent than we realize, depends on the phenomena of nature. This can be followed by analyzing the relationship between humans and nature. At the first stage, a man sees nature as the source of life and therefore includes it in his own generic life as an integral component, creating moral and practical types of relationships with nature; on the second on, the supernatural power is seen as the mediator between people and environment that is God who helps people to live in a world full of suffering; on the third – a characteristic alienation of man from nature and its expansion into nature [2].

The ethics of responsibility is accorded with the ethics of non-violence, which promotes the idea of tolerance, emphasizing the importance of developing a mutual tolerance of civilizations, cultures, nations, and social groups.

In the opinion of G. Jonas, the technological power of humanity, which has grown, introduces new factors in the “moral equation”: the sphere of collective actions is expanding, the cumulative accumulation of the results of technological change of the world takes place, their scale and irreversibility increase. The prevailing unprecedented situation requires a revision of traditional ethical categories, a new ethics, a new scale of responsibility. “No prior ethics will teach us the norms of good and evil, which would accommodate completely new modalities

of power and its possible creations. The goal of the collective praxis, which we enter with high technologies, appears to have no more land for ethical theory” [3, p. 17].

The basis of ethics of responsibility, according to G. Jonas, should be imperative, corresponding to a fundamentally new type of human activity: “Act so that the consequences of your activities were compatible with the support of truly human life on Earth” [3, p. 45]. All other ethical requirements regarding the future of mankind are only hypothetical. Almost infinite power of man over nature and its essence requires the inclusion in the scope of ethical new objects of moral responsibility. If in traditional ethics the sphere of communication between people was emphasized, the new ethics assumes the responsibility of man for the very existence of nature and its integrity.

According to another outstanding scientist K. Mayer-Abig, there are two types of responsibilities: the responsibility for himself, which is based on their own activities, and responsibility for the others, which concerns the future. It is this last responsibility and should be given priority. “Who brings up the notion of responsibility for animals, plants, raw materials, water supply and, finally, for the climate on the ground that these forms can not be interpreted as the responsibility for the subject, it is false about its essence in principle. It is necessary to repeat: a person, because it is responsible, is by its very nature a being that has its own identity not in itself, but within its limits. Its self-being – in nature, mediated by history, and in history, mediated by nature” [4, p. 69].

According to contemporary ethical thought, K. Mayer-Abih distinguishes eight responsibilities. First, it's egocentrism. “Every individual is responsible only for themselves” [4, p. 71], all others may be under their responsibility only if they are within the scope of their own interest. Secondly, it is nepotism, that is, morality, which is limited to its own, its circle, its immediate surroundings. Thirdly, nationalism, which implies responsibility only for their own country or nation. Fourth, it is “anthropocentrism of the present – a community of people close and far” [4, p. 80], characterized by the pursuit of responsibility for all humanity, and not only for themselves, “their” or their country. Fifthly, it is anthropocentrism, which differs from the previous circle. Responsibility should also include responsibility for future generations to have at least the chance of life than those we have received; no one should be used as a human resource. Sixth, it's mummalism. “Can humanity be limited only by itself, neglecting intercourse with others?” [4, p. 86]. Of course not. Our being is corporeal and our origin makes it

possible to see the affinity with the natural community. “By bringing animals to the stage of responsibility, we perceive their own right in the natural whole, and not consider them only as a means for our own life” [4, p. 89]. Seventh – biocentrism, that is, the community of living beings that fall into the circle of human responsibility. And, finally, the eighth – physiocentrism. The world is perceived as a whole. The scope of responsibility has become so great that nothing else should exist for the sake of another. “No man is the measure of all things, and all that exists with us is the measure of our humanity” [4, p. 96].

S. Krymsky notes that “the emphasis on human qualities becomes a priority for the spirituality of the XXI century” [5, p. 12]. To be representative of one’s culture, to a certain extent, its personification can only be a person who feels unity with others: his people, his history, and culture. Consequently, the “monadistic personality” (by definition of the Ukrainian philosopher S. Krymsky, “capable of representing its nation, its culture, its epoch and thereby manifesting the individual hypostasis of universal experience” [5, p. 13]) overcomes its loneliness through the mechanism of unity with a certain social group, in spiritual unity with it.

Positive loneliness is one of the cultural megatrends of our time and has the following positive aspects:

- 1) loneliness creates certain conditions in order to look at the world from the outside, to analyze and make certain philosophical conclusions;
- 2) loneliness is a condition for the development of the creative activity, the production of certain meanings of cultural;
- 3) loneliness is a kind of protection of the inner world of man and spiritual self-preservation;
- 4) loneliness allows you to harmonize your inner state and avoid the problem of choosing a personal identity in a globalizing world, not to be responsible for making or not making the appropriate decision;
- 5) loneliness determines the possibility of expanding the boundaries of the spiritual existence of the individual and rethinking its place and role in the social space.

Thus, human qualities play a vital role both for the individual development of the person and for the development of society as a whole. Accordingly, the positive loneliness of a person leads to a deeper self-awareness, the search for internal resources, which leads to spiritual unity with other people. The solitude allows a person to satisfy two existential needs: to stay alone with himself while maintaining the connection and unity with the surrounding social environment. Such a

“monad personality” (S. Krymsky) is the bearer of the planetary ethics of responsibility.

Використані джерела та література:

1. Лашук В.Г. Самотність як наслідок суспільної трансформації. URL: http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2008_15/sb15_45.pdf.
2. Харченко Л.М. Духовність як вимір сучасного життя людини: соціально-філософський аналіз. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2621/Kharchenko_Dukhovnist_yak_vymir.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
3. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Київ: Лібра, 2001. 400 с.
3. Маєр-Абіх К. Повстання на захист природи. Від довкілля до спільнот-віту. Київ: Лібра, 2004. 196 с.
5. Кримський С.Б. Заклики духовності XXI століття. Київ: КМ Академія, 2003. 32 с.

Я.О. Петік,
провідний інженер
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

МАЛЮНОК-ГРАФІТІ «ЛЕНІН НА РОЛИКАХ»: ЕМПАТИЧНЕ РОЗУМІННЯ ІСТОРІЇ ВІЛЬГЕЛЬМА ДІЛЬТЕЯ В КОНТЕКСТІ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Висвітлено сутність і значення малюнку-графіті «Ленін на роликах» в контексті постмодернізму. Звернуто увагу на те, що «Ленін на роликах» становить певну філософську проблему.

Ключові слова: малюнок-графіті «Ленін на роликах», філософська проблема, емпатичне розуміння, постмодернізм.

Graffiti Painting “Lenin on Rollers”: the Empathic Understanding of the History of Wilhelm Diltei in the Postmodernism Context

The essence and significance of the graffiti “Lenin on Rollers” in the context of postmodernism are highlighted. Attention is drawn to the fact that “Lenin on rollers” is a certain philosophical problem.

Key words: *graffiti painting “Lenin on rollers”, philosophical problem, empathic understanding, postmodernism.*

Вільгельм Дільтей – це відомий німецький філософ та культуролог, який визначальним чином вплинув на філософію історії та концепцію гуманітарних наук (наук про дух) загалом. У своїх роботах він пропонував новий філософський підхід до проблеми розуміння історії [1, с. 25]. Зокрема, В. Дільтей пропонував трактувати історію емпатично, тобто віддалений у часі історичний період розуміти за допомогою знань про сучасність і навпаки – розуміти сучасність завдяки знанням про минулі епохи. Цей метод відчування історії набув великої популярності у філософії історії та філософській герменевтиці.

«Ленін на роliках» – це відомий малюнок-графіті, створений контркультурним митцем-анонімом під псевдонімом Banksy. Цей малюнок зображує вождя комуністичної революції в Росії Володимира Ульянова (Леніна), який катається на роliках і є мистецьким витвором, який відображає постмодернізм, як із погляду того, в якій формі він створений, так і з погляду того, що саме він зображує.

Ленін зображений, як людина, яка вдається до майже дитячої чи радше підліткової розваги. Малюнок можна трактувати, як сучасну антипропаганду, або як сатиру на революційно-комуністичний запал у теперішньому світі тощо. Багатство культурних пластів, закладених у цей мистецький витвір, разом із технікою, в якій виконано малюнок, зробили «Леніна» доволі популярним серед поціновувачів сучасного мистецтва.

Але в контексті попередньо згаданих концепцій філософії історії «Ленін на роliках» становить певну філософську проблему. Очевидно, що емпатично відчувати та трактувати можна також і предмети мистецтва, а не тільки історичні відомості та тексти. А отже трактувати можна і даний мистецький твір. Але, що саме він означає? Він змішує дві різні історичні епохи, і через самий цей еклектичний образ пропонує певний іронічний погляд на історичні події та високе мистецтво.

Отже, витвір Banksy – це ще одна гостра критика комуністичної утопії, яка відсилає до минулої епохи? Ми можемо уявити, що це не критика, а навпаки елегія комунізму, в центрі розгляду не ідеологічний зміст малюнка, а те, до чого саме він реферує. Якщо це дійсно критика (чи антикритика), то вона здійснюється з позиції

сучасності, а отже насправді Ленін уособлює собою сучасну епоху з її проблемами та культурними контекстами. Це б пояснювало дивний еклектизм графіті.

Утім, тоді б цей мистецький витвір не був би таким популярним. «Ленін на роликах» очевидно естетично відрізняється від сучасних карикатур на Д. Трампа, які теж можуть бути смішними та еклектичними, саме за рахунок свого героя та його зв'язків із історичними подіями. За рахунок цих контекстів «Ленін» приховує в собі більше сенсів, аніж звичайна сучасна політична карикатура.

Центральним питанням, яке пов'язує цей малюнок із філософією стає те – чи може витвір мистецтва відсилати відразу до кількох епох, або більше – чи може синтез різних епох бути індикатором того, що в сучасній літературі називають постмодернізмом?

Використані джерела та література:

1. Дільтей В. Віндельбанд В. Історія молодого Гегеля. Відновлення гегельянства. Київ: ВПЦ «Три крапки», 2008. 307 с.

Т.А. Безпрозванна,
аспірантка

Київський університет імені Бориса Грінченка

ГРОШІ ЯК ФІЛОСОФСЬКИЙ ФЕНОМЕН ТА СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ

В роботі розглядаються особливості філософського підходу до осмислення грошей. Відбувається визначення соціально-філософського значення грошей та їхньої цінності для сучасного суспільства. Гроші розглядаються як одна із головних цінностей, що існує і функціонує в контексті монетарної культури і грошової цивілізації.

Ключові слова: гроші, грошові цінності, монетарна культура, грошова цивілізація.

Money as a Philosophical Phenomenon and the Social Value

The peculiarities of the philosophical approach to the understanding the phenomenon of money are considered in paper. The socio-philosophical

value of money and its value for modern society are being determined. Money is considered as one of the main values that exists and nd functions in the context of monetary culture and monetary civilization.

Key words: money, monetary values, monetary culture, monetary civilization.

У сучасному світі все постає як об'єкт купівлі та продажу, а тому залишитись осторонь обмінних процесів виявляється неможливим. Грошові відносини проникають в усі сфери життя суспільства. Цінність речей, надбань культури визначається за допомогою грошей як універсальної цінності.

Гроші перетворилися із засобу задоволення потреб на головний інструмент розвитку людини і суспільства загалом. Вони входять у буденне життя людини. І залежно від того, якими грошима володіє індивід, визначаються його можливості та бажання, формуються уявлення про те, як саме потрібно одягатися, що їсти, де проводити час.

Здавалось би, що гроші це суто економічний феномен, однак сучасність ілюструє зовсім іншу картину. А тому, актуальним є вивчення поняття грошей філософією, що допоможе створити цілісну уяву про цей феномен і механізми його впливу на людину.

Філософські аспекти розуміння грошей розкриваються у працях Г. Зіммеля, Ф. Тьонніса, В. Зомбарта, М. Вебера, Ф. Юнгера, С. Московічі, С. Абрамової, Н. Зарубіна, М. Шкребець, Г. Сілласте, В. Ільїна та ін.

Гроші є найбільш універсальним засобом обміну, вони знімають обмеження, що існували при обміні однієї речі на іншу. Однак гроші виконують не лише економічні, а й соціальні, культурні функції. Зазвичай гроші використовуються для отримання інших цінностей, але сучасна епоха обертає їх у самоціль, вони набувають абсолютної цінності. Матеріал, з якого зроблені гроші, перестає мати значення і зростає саме соціальна важливість грошей. Гроші перетворюються на соціальний інститут. А їхній розвиток постає як елемент глибоких культурних змін, нова грошова форма культури.

На нашу думку, розглядати місце грошей серед усіх інших цінностей людини можливо лише в контексті монетарної культури – особливого штучного середовища, що створюється людиною в процесі соціоекономічного життя. Монетарну культуру, ми пропонуємо розглядати як сукупність соціальних відносин, досвіду,

світогляду та практичної діяльності людини, які виникають у грошових взаємодіях людей та існують особливим чином в кожному історичному періоді. Причому уявлення про цінність грошей формуються протягом усього життя людини і виражаються у сукупності теоретичних та практичних знань, отриманих суб'єктом у сім'ї, школі, вищому навчальному закладі та реалізуються у подальшій практичній діяльності, а також активності у монетарному середовищі.

Монетарна культура особистості формується всією діяльністю людини, вона є осмисленням і усвідомленням особистістю культурного досвіду людства у сфері монетарних відносин. Своєю чергою, це осмислення створює базу для участі людини в монетарній діяльності. Так, людина є носієм монетарної культури певної соціальної групи, класу, суспільства [1, с. 164].

Як наголошує І. К. Зубішвілі, монетарна культура – це частина загальної культури, і якщо загальна культура являє собою рівень соціального розвитку, то монетарна культура сприяє цьому розвитку. У монетарній культурі інтегруються суттєві ознаки грошей та культури [2, с. 401].

Деякою мірою синонімічним до поняття монетарної культури можна вважати термін «фінансова цивілізація» який вводить у сучасну філософську дискусію В.В. Ільїн. Однак, монетарна культура існує у суспільстві на будь-якому рівні розвитку, в той час як фінансова цивілізація є ознакою сучасного західного суспільства.

Вживаючи це поняття, філософ визначає певні культурні зміни, що відбуваються у монетарній сфері [3]:

- по-перше, відбувається проникнення грошового виміру на всі рівні соціокультурного буття людини;

- по-друге, сучасний стан економічних механізмів створює ситуацію, в якій гроші діють виключно заради самих грошей, віртуалізуючи не лише економіку, а й соціум загалом.

Сучасні гроші в контексті фінансової цивілізації – це субстанція-суб'єкт, повністю ідеальна, духовна, абстрактна, що не має потреб в жодній іншій субстанції, крім самої себе. Ця субстанція народжується з економічних відносин і перебуває в економічних параметрах, проте пронизує собою весь світ, і вводить в дію вже по-справжньому світові гроші, або світові валюти. Гроші у фінансовій цивілізації займають панівні позиції, «підкоряють собі все» [3, с. 396].

Таким чином, гроші є незаперечною цінністю у сучасному світі. Розглядаючи природу цінностей, Г. Зіммель зазначає, що характер цінності, як відношення людини до дійсності є феноменом суб'єктивним. Наше бажання речей виникає із дистанціювання, ми цінуємо більше те, що важче отримати [4, с. 105]. Якщо суб'єкт фіксує наявність дистанції і прагне подолати її, то об'єкт його бажання і є цінністю. З досягненням об'єкту бажання цінність його зникає, і виявляється лише коли об'єкт знову віддаляється.

Дистанціювання є елементом об'єктивації речі, що дозволяє людині визнати її необхідність. На думку філософа, поняття «дистанціювання» і «наближення» взаємопов'язані: «обидва вони утворюють сторони того ставлення до речей, яке ми суб'єктивно називаємо нашим прагненням, а об'єктивно їх цінністю» [4, с. 116]. Таким чином, цінність речі є об'єктивною категорією, а прагнення речі є тим, що визначає суб'єктивне відношення до неї.

Ціннісні відношення, на думку Зіммеля, реалізуються у будь-якій сфері життя. Світ по суті є взагалі обміном одних цінностей на інші. В обміні цінностей одна на одну велике значення має той факт, що отримана у результаті обміну цінність виявляється суб'єктивно більшою для людини, хоча і об'єктивна цінність її серед інших індивідів може бути меншою. Об'єктивна цінність чого-небудь визначається завдяки еквівалентності, співвіднесенню цінностей різних людей. Коли відбувається обмін, ми визнаємо, що «нехай навіть кожен з елементів буде тільки суб'єктивно цінним – але те, що вони є рівними за цінністю один одному, є моментом об'єктивним» [4, с. 120].

Гроші, так само як і інші речі, є самі по собі ціннісно-нейтральними. Ціннісне ставлення до них виникає лише в тому чи тому соціальному аспекті. А тому, у самому об'єкті цінності не закладене жодне відношення до нього. Ціннісне відношення виникає як результат взаємодії між людиною і об'єктом, в якій визначається позитивне або негативне значення об'єкта для людини і його оточення. Саме у такій взаємодії людини з грошима виникає їхня ціннісна характеристика. У різні історичні періоди та чи та цінність набуває найвагомішого впливу, зокрема грошові цінності набули першочергового значення з розвитком капіталізму.

Таким чином, з філософської точки зору гроші є не лише засобом обміну, а й важливим посередником людських відносин. Гроші формують новий світ, де власність стає основою діяльності людини. Завдяки грошам реалізуються людські бажання і визна-

чаються цінності. Гроші є однією з причин нерівності людей. Водночас вони дають владу людині та виступають засобом комунікації. Вся ця багатогранність феномену грошей призводить до того, що вони стають універсальним засобом соціальних взаємодій.

Використані джерела та література:

1. Зубіашвілі І.К. Психологічні особливості становлення основ монетарної культури старшокласників. Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць Ун-ту менедж. освіти НАПН України. Київ: АТОПОЛ, 2013. Вип. 9 (22). Ч.2. С. 162-168.
2. Зубіашвілі І.К. Монетарна культура як фактор стабільності суспільства. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України Київ, 2014. Т.11. Вип. 9. С. 396-407.
3. Ільїн В.В. Фінансова цивілізація. Київ: Книга, 2007. 528 с.
4. Зиммель Г. Избранное: Проблемы социологии. Сост. С.Я. Левит. Москва; Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив: Университетская книга, 2015.

І.А. Бершадська,
аспірантка
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

МУСУЛЬМАНСЬКА РЕФОРМАЦІЯ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Досліджено проблему становлення і розвитку мусульманської реформації в історико-філософському дискурсі та її прояви в епоху глобалізації. Поняття реформації окреслюється у порівнянні з розглядом поняття традиції у мусульманському суспільстві.

Ключові слова: *філософська компаративістика, реформація, мусульманська культура, традиція.*

Muslim Reformation in the Era of Globalization

The problem of the formation and development of the Muslim Reformation formation in the historical and philosophical discourse and its manifestations in the era of globalization is analyzed. The concept of reformation in comparison with the concept of tradition in Muslim society is outlined.

Key words: *comparative philosophy, reformation, Islamic culture, tradition.*

Сучасні дослідження в галузі філософської компаративістики, соціальних та політичних наук підтверджують переконання щодо традиційності устоїв Ісламу як однієї з найприкметніших рис мусульманського суспільства. Вдаючись до розгляду побуту ісламських громад у різних країнах, важко сперечатися стосовно стійкої згуртованості мусульман та непростой адаптації до традиції інших культур. Перед тим, як вести мову про процес мусульманської реформації, варто окреслити значення традиції як дещо протилежного поняття.

У межах філософської компаративістики цікаво буде звернути-ся до постаті сучасного ірано-американського філософа С.Х. Насра. За свої неоднозначні погляди він не раз піддавався критиці з боку сучасної філософської спільноти, і не лише західної, але і тих, кого прийнято називати ісламськими фундаменталістами-традиціоналістами. С.Х. Наср вважає себе прихильником *Philosophia perennis* та традиціоналістом. Крізь призму *Philosophia perennis* він розглядає всі явища інтелектуального та духовного життя [1, с. 64]. Філософ вважає, що істинна філософія є не що інше, як пригадування вічної Істини, що зберігається в нас самих, але тим не менше, нами забута. Філософія, таким чином, має статус сакральної діяльності, спрямованої на розкриття Істини і невтомний пошук Божественної мудрості.

Особливо цікавим виступає розуміння С.Х. Насром поняття традиції. Традиція зазвичай трактується як комплекс норм, звичаїв, світоглядних установок, що є необхідною умовою збереження, передання та стійкості певного виду соціуму. З одного боку, традиція схильна до консервації та утримання минулого, протидії змінам та інноваціям. З іншого боку, традиція – необхідна передумова і конструювальне начало ідентичності соціально-культурної спільноти.

Як людина, що підтримувала шахський режим в Ірані та модернізацію країни, орієнтовану на Захід, філософ розуміє традицію в зовсім іншому сенсі, ніж мусульманські богослови. В його уявленні традицією є сукупність істин чи принципів Божественного походження, які розкриваються людям через посланців, пророків, Логос. Традиція передбачає істини надіндивідуального характеру, укорінені в реальності як такі, і походить з Джерела, з якого походить все інше і до якого все повертається [2, с. 181].

Традиція виступає екзистенційною сутністю, що відпочатково і безперервно проявляється через все земне існування людства. Внаслідок небездоганного життя людства та суспільства традиція

стає прихованою та недоступною для звичайних людей. Вона зберігається головним чином у релігіях, і її прихований сенс в символах можуть зрозуміти та досягнути лише езотерики. Тому С.Х. Наср заперечує право та претензії мусульманських богословів на роль хранителів та істинних тлумачів традиції. Він віддає право бути такими містикам-суфіям, що більше за інших наближаються до Істини-Традиції.

Розуміння традиції як певної субстанції тягне за собою питання самоідентифікації в глобальному просторі. Мислитель не прив'язує самоідентифікацію до етнічної, расової належності індивіда, в даному випадку спрацьовує принцип «знайти самого себе». Його власний приклад як іранця з поглядом на Захід, однак прихильника традиційних норм та звичаїв, свідчить про складність тримання рівноваги в цьому контексті.

Разом із тим, спостерігаємо й ту складність, що пов'язана з реформацією мусульманського суспільства. Приклад мусульманського суспільства демонструє необхідність реформування в умовах пріоритету збереження традиційного укладу. Реформа являє собою пошук ідеальної поміркованості між тими викривленнями, що відбуваються в суспільстві і тими ідеалами, до яких суспільство прагне. Реформаторська ідея завжди містить в собі критику і заперечення панівної застійної традиції, що загрожує розвиткові та інноваціям. У цьому контексті реформа є невід'ємною частиною буття, будучи вічним рушієм в бік оновлення, тобто природним станом історичного становлення в житті нації.

Звертаючись до шкіл, що стояли біля витоків реформаторської думки в Ісламі, то варто виокремити школи, націлені на просвітницький рух та ті, що боролися з будь-якими нововведеннями. Відомі діячі, які слідували традиційним поглядам, тобто висували ідеї, що не сприяли розвитку реформування в Ісламі, але навіть перешкоджали цьому – Аш-Шафії, Ібн Ханбаль, аль-Ашарі, аль-Бакіллані, Ібн Таймійя, а також Абд аль-Ваххаб [3, с. 24].

Просвітницький та реформаторський рух в Ісламі XIX ст. виникає як реакція на політичну, економічну та культурну експансію Заходу. Такі ісламські реформатори, просвітники та борці проти колоніалізму, серед яких аль-Афгані (1839-1898), аль-Кавакібі (1854-1902), Мухаммад Абдо (1849-1905) демонструють визнання досягнень наук Заходу та розумне їх застосування, однак різко заперечують сліпе копіювання стилю мислення та підходів до розвитку суспільства. Якщо традиційність постійно зверталася до богослов-

ської думки, обґрунтовуючи розуміння поняття «громада», то мусульманський реформізм починає долати цю традицію. Він обґрунтував ідею, відповідно до якої «творче Я», не повинне вірити в будь-що, крім того, що воно належить ісламському цілому. Натомість ісламське ціле не являє собою щось незмінне, не проповідує незмінні догмати, навпаки, воно наповнене безперервним оновленням істин, які відкриваються в раціональних теоретичних працях і в процесі політичної та моральнісної еволюції. Наприклад, аль-Кавакібі розглядає традицію не просто як індивідуальний акт, форму свідомості чи образ мислення, а суспільне буття з його ілюзіями, падіннями, ігноруванням міркування, пізнанням себе. Спиралючись на це, аль-Кавакібі висуває на перший план необхідність самокритики як способу подолання традиційності, де пріоритет має віддаватися логічному підходу до аналізу та висновків.

Прагнучи оновлення та розвитку мусульманського суспільства, мислителі акцентують увагу на здобутті знань у країні походження, а також на Заході та використанні наукових досягнень на благо суспільства. Досягнення щастя пов'язується з переважанням розуму у прийнятті будь-яких рішень. У поглядах аль-Афгані ці думки набули радикального вигляду. Пов'язуючи щастя з розумом, він відкидає будь-яке релігійне посередництво [3, с. 160]. Якщо у аль-Афгані реформаторські зміни орієнтувалися на активні дії в сфері політичного життя умми, то у М. Абдо вони стосувалися більше політики «культурного духу» громади.

Один із найвідоміших мусульманських учених-модерністів ХХ ст. Фазлур Рахман Малік (1919-1988) особливу увагу приділяв питанню освіти та іджтигад. Як і Абдо, він вважає, що обтяжливі умови проживання в мусульманському світі пов'язані з політичними та економічними проблемами. Основною причиною яких, на думку мислителя, є низький рівень освіти, консервативність традиційної освіти, що призводить до неправильного розуміння Корану. Однак це є тимчасовим, оскільки мусульманській культурі властивий потяг до науки, до глибокого мислення та аналізу – навіть більшою мірою, ніж культурі європейській. Історія мусульманської цивілізації показує, що коли мусульмани віддалялися від релігійних наук, то вони позбавлялися плодів розуму. Таким чином наголошується на нерозривній єдності Ісламу та науки, враховуючи послаблення консерватизму мусульманських теологів.

Отже, мусульманські реформісти пропонують проєкт розвитку мусульманського суспільства, покладаючись на розвиток наук,

дослідження релігійних пам'яток та творів культури, вироблення власного шляху інтеграції суспільства, пріоритет конституції і демократичного ладу.

Використані джерела та література:

1. Nasr S.H. On Tradition, Metaphysics, and Modernity. Harvard Review of Philosophy, Vol. XXIV. USA: Philosophy Documentation Center, 2017. PP. 63-70.
2. Nasr S.H. The Philosophia Perennis and the Study of Religion. The World's Religious Traditions: Current Perspectives in Religious Studies. Essays in honour of Wilfred Cantwell Smith. Edinburgh: T&T. Clark LTD, 1984. PP. 181-200.
3. Аль-Джанаби М.М. Философия современной мусульманской реформации. Москва: ООО «Садра», 2014. 436 с.
4. Hahn L.E., Auxier R.E.; Lucian W. The Philosophy of Seyyed Hossein Nasr. Chicago: Open Court Publishing, 2001. 1001 p.
5. Смирнов А.В. Сознание. Логика. Язык. Культура. Смысл. Москва: Языки славянской культуры, 2015. 712 с.

І.О. Гудима,
аспірантка

Національний університет «Острозька академія»

ОСМИСЛЕННЯ РОЛІ ЖІНКИ В АВРААМІСТИЧНИХ ТРАДИЦІЯХ

Дослідження сприяє осмисленню духовно-моральних цінностей жінки на базі Сакральних Текстів авраамістичних традицій, у яких розкрита роль жінки в сім'ї та соціумі. Постать жінки, яка з'ясована у результаті дослідження, є прикладом для формування особистості, моральної свідомості та стимулювання доброчесної поведінки для жінки в сучасному світі.

Ключові слова: жінка, релігія, авраамістичні традиції, Сакральні Тексти.

Comprehension of the Woman's Role in Abrahamic Traditions

The research promotes understanding of the spiritual and moral values of women on the basis of the Sacred Texts of Abrahamic Traditions, which reveals the role of women in the family and society. The woman's figure, which is ascertained as a result of the study, is an example for the

formation of a personality, moral consciousness and the promotion of a virtuous behavior for a woman in the modern world.

Key words: *a woman, religion, Abrahamic Traditions, Sacred Texts.*

Духовно-психологічні функції жінки можна розглядати як функції жіночого начала взагалі в суспільстві, сім'ї та функції безпосередньо жінки як особи жіночої статі, що виконує роль матері, дружини, дочки, свекрухи тощо.

Вимоги до жінки були представлені ще в дохристиянській традиції. В Сакральних Текстах авраамістичних традицій маємо образ поганої та хорошої жінки. В юдаїзмі детально розписано, якою має бути жінка. Основна вимога до неї – це скромність. Вона передбачає, що скромним має бути все – і мова, і манера одягатись, їжа, пиття, розваги й задоволення. Жінка має уникати непристойних жестів, виразів, вульгарної мови, агресивності, розв'язності, лайки. В усьому слід дотримуватись міри [3]. Аналізуючи тексти Талмуду (Шабат, 25 б; Йевамот 62 б; Сангедрин, 76 б; Хулин, 86; Бава мециа, 59а Бемидбар раба, 89 та інші місця), присвячені проблемі жінки, Х. Донін доходить висновку, що мудреці Талмуду строго застерігають чоловіка від образливих слів на адресу жінки, навіть якщо поруч немає нікого. Особливо тяжкий гріх, коли чоловік ображає дружину на людях. «Хто багатий?» – спитали рабина Акиву, він відповів: «Той, чия дружина ласкава і добра». Ортодоксальна юдейська традиція орієнтується на чоловіка. Чоловік має дотримуватись певних правил у ставленні до жінки. «Чоловік має любити свою дружину принаймні як самого себе, а поважати більше, ніж самого себе» [3].

Які внутрішні якості повинні виявлятися в жінці? Вона повинна мати «нетлінну красу лагідного й мовчазного духу», але це не означає, що дружини не повинні висловлювати свою думку. Вони повинні усвідомлювати, що Бог очікує від них лагідності і тиші. В цьому полягає краса і сила жінки. Тоді висловлена нею думка, її рада, навіть заперечення вказує чоловікові на її внутрішню красу і силу.

Побожні жінки намагалися завжди відповідати цьому зразку. Петро вказує на одну з таких жінок: «Так Сара корилась Авраамові, і паном його називала. А ви її діти, коли добро робите та не лякаєтесь жодного страху». (1Птр 3:6) [1]. Авраам названий батьком усіх вірян (Гал.3:7) [1], Сарра – матір'ю всіх покірних дружин. Якщо дружини підкоряються Богові й підкоряються своїм чоловікам у

лагідному та мовчазному дусі, то вони можуть бути впевнені, що тим чи тим шляхом Бог винагородить їх.

Приповіді в Старому Заповіті виконували роль настанов, які ніхто не відміняв і в новозаповітні часи. Крім цього Павло пише до Тита, що він повинен наставляти і старих, і молодих. Стариці, своєю чергою, повинні «наставляти» молодих. Приповіді дають чудові зразки настанов, які можуть допомогти старицям у виконанні цього нелегкого доручення, і 31 глава – один зі зразків такої настанови, де через образи дана характеристика добродісної дружини. Це дуже важливо, адже таку характеристику ролі дружини дає жінка (мати Лемуїла) своєму синові. Цнотлива дружина не просто господиня будинку, вона бере на себе відповідальність за прожиток і забезпечення одягом усіх домочадців, вона також займається поза домом, веде торговельні та господарські справи. Вона займається й громадською роботою – опікується бідними і може дати мудрі поради ближнім. Вона розумна та авторитетна жінка, якщо в її радах потребують. Ця жінка не просто «обслуговує» свою сім'ю, піклуючись про те, щоб сім'я не мала потреби, вона, виступає в ролі мудрого наставника поряд із чоловіком, виконує задум Божий, відкритий в 1 і 2 розділах Буття, що і чоловік, і жінка створені за образом та подобою Божою і покликані разом здійснювати управління в цьому світі від Його імені [1].

Також, в ісламському світі приділяється важливе значення ролі жінки в сім'ї. Іслам розглядає шлюб як союз чоловіка і жінки, заснований на добровільних засадах, взаємному коханні, любові, симпатії та бажанні бути разом: «Серед Його знамень – те, що Він створив вам дружин із вас самих, щоб ви знаходили в них спокій, і встановив між вами любов і милість. Воістину, в цьому – знамення для тих, хто думає!» (Коран 30:21) [7].

Підсумовуючи викладене про роль дружини в Священних Писаннях, можемо окреслити низку важливих аспектів:

По-перше, жінка є помічницею, оскільки: «І сказав Господь Бог: Не добре, щоб бути чоловіку самотнім. Створю йому поміч, подібну до нього» (Бут. 2:18) [1].

Ця роль дружини передбачає лідерство чоловіка, його потребу в дружині, її становище «правої руки», співпрацівниці і їхня спільна праця – як фізична, так і духовна. Як вірна помічниця, дружина повинна: підтримувати чоловіка в його починаннях; надихати і молитовно благословляти чоловіка; допомагати розкрити чоловікові всі його кращі здібності; піднімати його значущість.

По-друге, жінка є берегинею домашнього вогнища. «Вона спостерігає за господарством у будинку своєму і не їсть хліба неробства» (Пр. 31:10-31) [1].

«Домашнє вогнище» передбачає особливий затишок у родині, добру атмосферу і тепло людських відносин. Формувати та зберігати цю атмосферу, піклуватися про порядок і чистоту в будинку – одне з завдань дружини.

Треба визнати, що сьогодні ця роль стає дедалі менш популярною і привабливою. У світі не модно бути хорошою дружиною, але модно та престижно бути тільки діловою і незалежною жінкою. Але Господь наперед приготував для дружини цю прекрасну роль, виконати яку вона зможе тоді, коли буде любити, піклуватися про чоловіка, дітей і буде доброю керівницею в своєму будинку. Це дуже складне і творче завдання, це більше, ніж робота, це – спосіб життя, почерпнутий з небесних і вічних істин.

По-третє, жінка має бути мудрою порадницею. «Мудра жінка будує свій дім, а безумна своєю рукою руйнує його своїми руками» (Прип 14: 1) [1].

Мудра жінка є найкращим співрозмовником, кращим слухачем, найкращим знавцем свого чоловіка. Саме вона здатна виявляти ніжну турботу, вміти втішати, підбадьорювати і надихати його. З мудрими дружинами чоловіки стають успішними як в матеріальному, так і в духовному, які «відомі біля воріт, коли сидять із старшими краю». Мудра жінка уміє розуміти чоловіка і задовольняти його потреби. «Носить тягарі один одного, і так виконає те закон Христовий» (Гал. 6: 2) [1].

По-четверте, жінка має бути й ідеалом жіночності та вірності.

Сьогодні світ намагається нав'язати ідеал жінки, який абсолютно далеко від біблійного розуміння. Вона ні в чому не поступається чоловікові, не має слабкостей, вміє постояти за себе, може прекрасно керувати, незламна, вольова і навіть жорстока.

Жіночність мається на увазі: ніжність, м'якість; краса зовнішня і внутрішня; лагідність, скромність; щирість, відкритість; доброта, поблажливість; любов до материнства.

Вірність дружини полягає не тільки в тому, щоб не зраджувати чоловіка, але й бути йому помічницею у важких ситуаціях, захищати чоловіка від нападок інших, ніколи не зраджувати його навіть у малих справах і обставинах, не принижувати авторитет чоловіка перед іншими. Прояв такої вірності зміцнює сім'ю і робить чоловіка сильнішим.

Зрештою, жінка є джерелом радості і миру, оскільки у Святому Письмі зазначено: «І сміється вона майбутнє» (Пр. 31:25); «Сварлива дружина – стічна труба» (Пр. 19:13) [1].

Радість полягає не у відсутності труднощів і проблем, але в присутності Бога, в Його допомозі. Радість – це один із плодів Духу Святого, тому в будинку завжди особливо тепло, коли дружина сповнена оптимізму і радості. І, навпаки, невдоволення, нарікання, пригноблений дух руйнують всю сім'ю.

«І хай володарює в серцях ваших мир Божий, до якого й були ви покликані в одному тілі» (Кол. 3:15) [1]. Миру мало бажати – його треба творити, взаємно прощаючи і приймаючи один одного.

Отже, завдання жінки полягає не в тому, щоб панувати чуттєво, а в тому, щоб шлюб очистив чоловіка, поступово підносячи його від чуттєвої до безумовної любові. Для досягнення цієї мети жінка має полонити душу свого чоловіка не мистецтвом ефемерного одягу, не блиском краси, що гине, а чарами моральної краси, що не гинуть, нездоланною привабливістю чеснот, осяйним блиском людини, що знаходиться в серці. Вона повинна переродити чоловіка [5].

Використані джерела та література:

1. Біблія. Переклад проф. Івана Огієнка. Видавець: Українське Біблійне Товариство, 2010. 1376 с.
2. Біблія. Коментар до Нового Заповіту. Бельгія, Брюссель, 1989. С. 2191.
3. Донин Х. Быть евреем. Иерусалим: Шамир, 1990. 289 с.
4. Кант Э. Антропология с прагматической точки зрения. В 6т. Т. 6. Москва: Мысль, 1966. 743с.
5. Новий Біблійний коментар: У 3ч. Ч.1. Старий Заповіт. Книга Буття – Книга Іова. Пер. з анг. Санкт-Петербург: Мірт, 2000. С. 88.
6. Тлумачення старозавітних книг від книги Буття по книгу Рут. пер. з англ. І. Череватова. США, Ашфорд: Слов'янське місіонерське видавництво, 1992. С. 1.
7. Якубович М.М., Ісмагілов С.В. Ісламознавство: навчально-методичний посібник. Вінниця, 2018. 236 с.

А.В. Косинська,
аспірантка

Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

ШЛЯХИ КОНСТИТУЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: ВІД «ЖИТТЄВОГО СВІТУ» Е. ГУССЕРЛЯ ДО «ПРАКТИЧНОГО МИСЛЕННЯ» Г. ГАРФІНКЕЛЯ

Наукова розвідка присвячена можливостям трактування соціальної реальності. Проаналізовано концепції «життєвого світу» Едмунда Гуссерля та Альфреда Шюца, а також місце буденного життя в етнометодології Гарольда Гарфінкеля, який акцентує увагу на виключній ролі конституювання соціального порядку у соціальній феноменології.

Ключові слова: соціум, феноменологія, соціальний порядок, конституювання, життєвий світ, етнометодологія, донаукове знання.

Constitution of Social Reality: From “Lebenswelt” of E. Husserl to H. Garfinkel’s “Practical Thinking”

The article is devoted to the interpretative possibilities of social reality. The concepts of the “lebenswelt” by Edmund Husserl and Alfred Schütz, as well as the place of everyday life in the methodology of Harold Garfinkel were analyzed. The author focuses on the exclusive role of the constitution of social order in social phenomenology.

Key words: society, phenomenology, social order, constitution, lebenswelt, ethnomethodology, pre-scientific knowledge.

Дослідження концепцій соціальної реальності – від «життєвого світу» Едмунда Гуссерля та Альфреда Шюца до «повсякденного суспільства» Гарольда Гарфінкеля – актуалізує низку філософських, соціологічних, гносеологічних та методологічних проблем, пов'язаних із конституюванням соціального порядку та розвитком соціологічно-філософського знання. У науковій розвідці досліджено, яким чином вибудовується соціальна реальність, що представляє процес її конституювання та в чому відмінності підходів соціальної феноменології та етнометодології.

Соціальна реальність, її тлумачення та характеристики відіграють велику роль у становленні гуманітарної науки. Розуміння соціальної реальності є принциповим для соціально-феноменологічного напряму сучасної філософії, але, разом із тим, це питання не мало достатнього теоретичного опрацювання на теренах України.

Серед українських науковців тематику розробляли Є.І. Андрос – питання пізнання та світогляду, А.М. Лой – проблеми свідомості та ситуйованого розуму, М.В. Попович – раціональність та виміри людського буття, В.Г. Табачковський – суспільні закони та їх функціонування. Принципове значення для нашого дослідження має робота С.О. Кошарного «Біля джерел філософської герменевтики (В. Дильтей і Е. Гуссерль)», в якій досліджується питання «здійснення буття» у філософії Е. Гуссерля [1]. У С.В. Пролеєва знаходимо: «Феноменологія є автентичною формою філософії – це філософія, яка здійснилася як строга наука. Маємо логічну послідовність: феноменологія – це філософія; філософія – це наука; наука – це телос європейського духу; дух – це дійсність європейського людства, яка вивищує його над плинністю історичного буття. Відтак читай: феноменологія – це спасительне європейського людства як такого з полону хибного, неавтентичного існування» [2: 132].

Варто згадати книгу Є.М. Причепія «Феноменологічна теорія свідомості Е. Гуссерля» (1971 р.), роботу В.І. Кебуладзе «Інтерсуб'єктивне вчення Е. Гуссерля як трансцендентальний фон феноменологічної концепції досвіду А. Шюца» (1998 р.). Принциповою для теми є думка В.І. Кебуладзе: соціальна реальність конструюється саме з тих сенсів, які конституують соціальні агенти в інтерсуб'єктивних взаємодіях. Розкриття цих смислів стає можливим завдяки темпоральному та інтерсуб'єктивному аналізу соціальної дії на основі теорії трансцендентальної суб'єктивності [3].

Є.К. Бистрицький зазначає: «Вся наполегливо-безстрашна праця Гуссерля якраз була спрямована на максимальне очищення інтенційних актів, інтенційної активності суб'єкта від усього, скажу так, наданого “предметно-мирською”, природною настановленістю людського життя. Проект, базове завдання феноменології – вивчення тих структур свідомості, завдяки яким завжди скінченний досвід набуває трансцендентної можливості “узріння”, “убачання” або “споглядання сутності” (Wesensschau, Wesenserschauung). Тому, в точному розумінні, поняття досвіду як феноменологічного досвіду (на що спрямоване дослідження Кебуладзе) починається і закінчується там, де трансцендентальна суб'єктивність наражається на

неможливість проведення феноменологічної редукції “до кінця”. В цьому сенсі досвід як такий – це досвід скінченності досвіду, невіддільної фактичності людського усвідомлення, існування» [4, с. 129].

Подібні розвідки підкреслюють необхідність синтезу міждисциплінарного дискурсу та важливість концепту соціальної реальності. В цьому сенсі саме соціальна філософія дає змогу зрозуміти соціальне як невід’ємну рису людини та її існування.

Окреслюючи завдання соціальної феноменології, можна сказати, що основне – це процес конституювання соціального досвіду як такого. Так, А. Шюц убачав предмет соціальної науки у досвіді (універсальних структурах орієнтації суб’єкта) та соціальній дії, яка з нього випливає.

У результаті аналізу концепції Е. Гуссерля, виокремлено принципи: життєвому світу притаманні безпосередня очевидність, інтуїтивна достовірність та «анонімна суб’єктивність», що її зміст – не в активності суб’єкта, а у наявності суб’єктивних та інтерсуб’єктивних феноменів світу; тобто це світ, який я поділяю з іншими.

А. Шюц продовжує тему «життєвого світу», який, на його думку, спочатку сприймається як світ, спільний з іншими людьми; люди розуміють, що вони існують і мають значення одне для одного. Саме тому суб’єкти вступають між собою в різноманітні соціальні відносини.

Г. Гарфінкель досліджує повсякденну діяльність індивідів, де соціальна реальність конститується у результаті інтерпретацій і практичних дій індивідів у конкретних випадках. Що є дотичним ідеї «життєвого світу» Е. Гуссерля і А. Шюца, де будь-які структурні положення займають своє місце в життєвому просторі і починають відігравати в ньому будь-яку роль тільки в результаті того, що суб’єкти наділяють ці положення здоровим глуздом і змістом.

Поняття «конституювання», за визначенням Е. Гуссерля, містить трансцендентальну обумовленість трансцендентного буття, чиста можливість якого має основою чисту свідомість [5].

Мета соціальної феноменології – дослідження процесу набуття людиною життєвого світу. А завдання соціальних наук – описати базові характеристики донаукового знання як зрозумілої усім реальності, що вона і є життєвий світ.

Соціальний порядок набуває нового сенсу «практичного мислення» у теорії Г. Гарфінкеля. І якщо спочатку етнометодологія займалася раціональними властивостями виразів та дій, то напри-

кінці досліджень Г. Гарфінкель виділяє для себе ключові поняття рефлексивності та індексності у контексті повсякденного суспільства, пов'язуючи завдання етнометодології з формально-аналітичною соціологією. Тобто сфера інтересів етнометодології – це об'єктивна реальність соціальних фактів, робота з їхнього створення, опису та пояснення.

Відтак, феноменологія вивчає набуття людиною соціальної реальності, в якій вона живе. Долучитися до неї – аналізувати структури життєвого світу і особливості його функціонування. У процесі дослідження життєвого світу існує змога отримати відповідь на питання: як людина конститує реальність навколо себе?

Використані джерела та література:

Кошарний С.О. Феноменологічна концепція філософії Е. Гуссерля: критичний аналіз. Київ: Український центр духовної культури, 2005.

Пролєєв С. Профетизм модерної німецької філософії: К. Маркс і Е. Гуссерль. Філософська думка, №1. С. 125-133.

Кебуладзе В.І. Інтерсуб'єктивне вчення Е. Гуссерля як трансцендентальний фон феноменологічної концепції досвіду А. Шюца: Автореф.дис... к.філос.н.: 09.00.05 / Київ: КНУ, 1998. URL: <http://cheloveknauka.com/intersubektivnoe-uchenie-e-gusserlya-kak-tarnstsendentalnyy-fon-fenomenologicheskoy-kontseptsii-opyta-a-shyutsa#ixzz5rNdUBQw3>

Бистрицький Є. Трансцендентальна феноменологія і поняття досвіду. Філософська думка. №5. С. 113-132.

Garfinkel, Harold. Ethnomethodological Studies of Work. London: Routledge & Kegan Paul, 1986.

К.М. Павленко,

аспірантка

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ФІЛОСОФІЯ ІНКЛЮЗІЇ В ОСВІТІ

Автор розглядає актуальне питання сутності явища інклюзії в сучасній педагогіці в філософському розумінні. Акцентує увагу на ролі філософії, як смислового орієнтиру в інклюзивному навчанні. Розкрито значення та роль різнобічних наукових поглядів щодо соціальних інклюзивних цінностей. Сформульовано висновки щодо філософського змісту інклюзивного навчання.

Ключові слова: філософія, соціум, суспільство, навчання, виховання, розвиток, інклюзія, інклюзивна освіта, людина, антропологія.

Philosophy of Inclusion in the Education

Author considers the actual question of the essence of the phenomenon of inclusiveness in modern pedagogy in the philosophical sense. The emphasis here is on the role of philosophy as a semantic orientation in inclusive education. Formulated visions on the philosophical content of inclusive education.

Key words: philosophy, society, education, development, inclusion, inclusive education, human, anthropology.

На сучасному етапі явище «інклюзії» набуло особливої актуальності, а знання про неї є нагальною потребою суспільства, а надто педагогів. Концепція інклюзії в освіті впроваджується в освіту України на всіх її рівнях. Це явище розглядається з різних сторін наукового пізнання, і, своєю чергою, потребує також і філософського осмислення.

Загальновідомою є легенда про стародавню Спарту, де новонароджену дитину, яка не відповідала загальним стандартам, скидали зі скелі, тоді як у сусідніх Афінах так не чинили. Легко порівняти історичний спадок цих двох міст. Давньогрецька цивілізація, центр якої переважно знаходився в Афінах, заклала фундамент для всієї сучасної європейської культури та науки. Ця притча може слугувати ілюстрацією до необхідності відповідального ставлення до людини в наші часи, коли формується інклюзивне виховання як приклад вимоги залучати до усіх форм позитивного соціального буття якомога більше людей.

Основоположні засади інклюзивного навчання викладено в «Саламанкській декларації та Рамках дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами» (ЮНЕСКО, 1994). Ця Декларація визначила, що надання освіти всім у межах загальної системи є економічно ефективним і найбільш дієвим засобом подолання дискримінаційного ставлення та побудови інклюзивного суспільства. В Україні питанням інклюзивного навчання присвячені наукові праці П. Таланчука, К. Кольченко, Г. Нікулиної, Ю. Богинської та інших. Багато українських учених здійснили різнобічний аналіз стану досліджень проблеми інклюзивної освіти за кордоном

і порівняли його зі станом впровадження інклюзивної освіти в Україні та країнах СНД. Результати цих досліджень відображено у роботах А. Колупаєвої (автора першого в нашій державі монографічного дослідження з інклюзивної освіти), В. Бондаря, А. Заплатинської, М. Кавуна, Ю. Найди, Т. Сака, М. Сварника, В. Тищенко та інших. Але більшість наукових здобутків щодо інклюзії стосуються саме педагогіки, що і надає необхідність спробувати дати філософське обґрунтування цьому феноменові.

Інклюзія визначається нами тут як включення дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітній процес, тобто таке спільне виховання та навчання дітей, з яким тісно пов'язана етична проблематика цінностей та виховання. У такому сенсі інклюзія передбачає вміння працювати з «іншістю», вміння «бути» поряд з «іншістю».

На прикладі втілення саме інклюзивної освіти можна побачити як працює чи не працює соціальна інклюзія в суспільстві, і наскільки певне суспільство є інклюзивним. Як відомо, метою інклюзії в освіті є створення умов для навчання дітей з урахуванням їхніх потреб. Важко вести мову про інклюзію в суспільстві, де враховуються не потреби людей, а те, на що вони здатні, або не здатні, тобто здібності та заслуги.

Щодо філософських узагальнень з приводу процесу інклюзії, маємо зауважити, що погляд на людину, як на особистість, формується ще у ранньохристиянську добу, зокрема, в Августина і Боеція. Християнська антропологія розглядає людину як особистість, яка, хоч онтологічно походить від Бога, екзистенційно є унікальним буттям-у-собі, таємницею навіть для Бога, і ця таємниця криється у свободі волі людини. Звідси формулюється християнське вчення персоналізму, яке після містичної доби, коли воно артикулювалось у містичних ученнях, було філософськи артикульовано у персоналізмі М. Бердяєва, Е. Муньє та Іоанна-Павла II.

Проте персоналізм завжди дещо відкидали задля суспільного виміру людини, спрямовуючи увагу на спільноту як таку. Домодерний колективізм концентрувався на ідеї Церкви та держави як вищих інституцій: особистість набувала цінності від цих великих спільнот. Модерна доба, хоча ми її називаємо індивідуалістичною, насправді не принесла нічого кращого – колективність Церкви була замінена колективністю нації або класу. Соціалістична, націоналістична, ліберальна чи консервативна ідеології однаково ігнорували інакшість та особливість особистості, підводячи її під

загальний знаменник якоїсь спільноти. Зміни відбулись лише у ХХ ст. – після шоку двох світових воєн розвинулись, з одного боку, філософія діалогу, що впроваджувала ідею ставлення до людини як до Іншого (Е. Левінас), як до Ти (М. Бубер), з іншого боку, постмодернізм, який спростовував усі метанаративи, підносячи нагору ідею особливості, унікальності, відмінності. Наразі дедалі більше зазначається, що особа, будучи окремою субстанцією у фізичному плані, має спільну для всіх індивідів природу, оскільки всі люди належать до однієї спільноти.

Треба зазначити, що й обдаровані діти належить до категорії дітей з особливими потребами. Тобто, особливі потреби – це не лише недоліки фізичні, психічні або психологічні. Це будь-яка іншість, це те, чим людина відрізняється від тих, хто поряд із нею.

Зауважимо, що частіше зустрічається своєрідність, ніж однаковість. І це – та етична теза, над якою можна далі працювати для філософського обґрунтування інклюзії в Україні. Прийняття «іншості» для пересічного громадянина стає нормальним явищем за допомогою механізму компенсації – заміщення фізичного чи психічного, реального чи уявного недоліку іншої людини його позитивними якостями, або його збереженими можливостями. Звісно, робота компенсаторного механізму забезпечується внутрішніми етичними та моральними якостями кожної людини, це залежить і від рівню її освіченості, й від виховання та суспільних традицій.

Особливу роль в даному контексті відіграє компенсаторна функція філософії, про яку йдеться в окремій статті автора [5]. Вона виконує роль забезпечення отримання відволікання та «розради» від бентежливого питання за рахунок заміщення невирішеного питання філософським підґрунтям, зводячи моральну проблему чи етичне питання до категоріального рівня, надаючи, таким чином, розраду.

Інклюзія – це і філософія, і ставлення, і практика активного управління багатоманітністю. Філософія інклюзії ґрунтується на рівних правах кожного індивіда, його особистій свободі, можливостей вибору і доступу. Інклюзивне суспільство дає можливість кожному членові соціуму робити свій вибір з усіх аспектів повсякденного життя. Натомість таке суспільство використовує потенціал усього різноманіття своїх членів, багатство їхніх знань, умінь, навичок, здатностей, ціннісних настанов, переконань, вірувань тощо. Спираючись на цінності демократії, рівності та справедливості, інклюзивне суспільство – це прагнення надати впевненості

у своїх силах абсолютно кожній дитині: і обдарованій, і з соціально-неблагополучної родини, і зі слабким рівнем знання державної (як нерідної) мови, і дитині з інвалідністю. Саме тому інклюзивне суспільство може стати і більш успішним, у ньому людина розвивається як демократична, толерантна, творча, здатна до сприйняття ціннісних систем інших народів і культур, відкрита до спілкування та співпраці. Філософські засади інклюзивного навчання та виховання можна звести до необхідності вирішення таких першочергових завдань:

- проблеми виховання та навчання дітей з особливими освітніми потребами;

- етичні проблеми, а саме: формування потрібних соціуму якостей людини: співчуття, толерантності, емпатії, відповідних комунікативних реакцій, і т. д.;

- визнання прав людини в суспільстві, як нормальна та щоденна практика в ставленні до іншого;

- повага та сприйняття іншості, як норми для суспільства;

- ствердження в суспільній свідомості інклюзивних цінностей, відповідно до яких має будуватись взаємодія між людьми;

- побудова філософського вчення про соціальну інклюзію.

Можна констатувати той факт, що соціум у зв'язку з модернізацією системи навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами змушений звернутися до переосмислення, уточнення наукових засад, зміцнення загальної базової теорії та обґрунтування поліпарадигмальності при розробці нових підходів для вирішення завдань організації та впровадження інклюзивного навчання в дослідницькій та освітній практиці. Можливо, саме філософське пояснення поняття «інклюзія» має потенціал до включення інклюзії в сьогодення сучасного українця. Реалізація освітньої інтеграції потребує осмисленого, наукового-обґрунтованого підходу з оперттям на актуальні філософські ідеї та компенсаторну функцію філософії як такую.

Використані джерела та література:

1. Выготский Л.С. Собр. соч. в 6-ти томах. Т. 5. Основы дефектологии. Москва: Изд-во Акад. пед. наук, 1983.

2. Е. Дюркгейм. Социология и теория познания. В кн.: Новые идеи в социологии. Санкт-Петербург, 1915.

3. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. Київ: «Самміт-Книга», 2009.

4. Основи інклюзивної освіти: навч.-метод. посіб. за заг. ред. А.А. Колупаєвої. Київ: «А.С.К.», 2012. С. 6-21.

5. Рибаківа К.М. Адаптивні можливості філософії в соціалізації людини у сучасному світі. Мультиверсум. Філософський альманах. 2018. Випуск 3-4. (165-166).

6. Таранченко О.М. Освіта дітей з особливими потребами за часів незалежності України: етапність у стратегічному вимірі. О.М. Таранченко, А.А. Колупаєва. Особлива дитина: навчання і виховання. № 3(79). 2016. С. 7-18.

7. Яценко И.А. Генезис и современное состояние теории воспитания и обучения детей с особыми образовательными потребностями в Германии: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Красноярск, 2002. 189 с.

М.Ю. Рогацова,
аспірантка

Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

ЗМІНИ УЯВЛЕНЬ ПРО ЄДНІСТЬ І ДУАЛЬНІСТЬ ЧЕРЕЗ ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ СТАНИ ФІЛОСОФА ШРІ АУРОБІНДО ГХОША

Концепція «супраментальної свідомості» формувалася Шрі Ауробіндою упродовж всього життя. Поштовхом до відкриття кожного з її рівнів (загалом – це складний знаковий концепт) ставали певні екзистенційні стани, що мають аналоги в інших індійських філософських вченнях. Найбільш близькою системою до інтегральної йоги (яка є ключем до «супраментальної свідомості») є школа адвайта-веданти. Основні позиції філософії Ш. Ауробіндо викладені не тільки у фундаментальній праці про йогу «Синтез йоги», а й в описаному практичному досвіді, що зафіксований у «Листах про йогу».

Ключові слова: єдність, дуальність, «супраментальна свідомість», «духовна анатомія».

Changes of Ideas about the Unity and Duality through Existential States of Shri Aurobindo Ghosh Philosopher

The concept of “supramental consciousness” was formed by Sri Aurobindo throughout his life. The impulse for the discovery of each of its

levels (in general – a complex semantic concept) became certain existential states that have analogues in other Indian philosophical doctrines. The closest system to the integral yoga (which is the key to “supramental consciousness”) is the Advaita Vedanta School. The main positions of Sri Aurobindo’s philosophy are set forth not only in the fundamental work on yoga “Synthesis of Yoga”, but also in the described practical experience, which is recorded in “Letters on Yoga”.

Key words: unity, duality, “supramental consciousness”, “spiritual anatomy”.

Праці індійського (бенгальського) філософа Шрі Ауробіндо Гхоша (Гхоша)³ (1872-1950) складаються з дуже непростого ментального корелята східного та західного просторів, де первинним, з погляду інтелектуального, є західний ґрунт; вторинним, хоча і генетичним, – сплав неосяжного, для європейця, «інформаційного коду» Сходу.

До осмислення філософської концепції Шрі Ауробіндо, що базується на розумінні єдності та дуальності, можна підійти кількома способами:

1) відштовхуючись від екзистенційного досвіду філософа (звертаючись до праць «Листи про йогу», «Синтез йоги», «Шрі Ауробіндо про себе», «Інтегральна йога»);

2) через термінологічний апарат мислителя, що не тільки прояснює філософську систему, а й формує чітке уявлення про розвиток філософських поглядів у творах автора, для чого не дає змоги сучасного біографічного підходу;

3) розглянувши поняття єдності і дуальності в еволюційному, відносно філософської думки Гхоша, ракурсі;

---

³ Англійську транслітерацію бенгальського імені Ghosh (Ghose) у нас традиційно транслітерують як «Гхош», відповідно до російського прочитання. Натомість етимологічно ближче прочитання «Гшош», оскільки українська мова дає нам змогу розрізнити вимову германських звуків G, H, Ch/Kh, як, відповідно, «Г», «Г», «Х» (з очевидними поправками на неусувну фонетичну відмінність). Цей підхід також ми поділяємо із редакцією провідного філософського журналу «Філософська думка» та іншими дослідниками східних філософій, зокрема, Ю.Ю. Завгороднім. Саме тому ми вживаємо тут «Гхош», зазначаючи також «Гхош».

4) на основі всіх перелічених пунктів зробити спробу синтезованого пояснення системи свідомості, що є дуалістичною і поліфонічною одночасно.

Концепція супраментальної свідомості, як вищий прояв свідомості у Шрі Ауробіндо, складалася з поступового осмислення екзистенційних станів його особистої свідомості.

Еволюцію цього поняття можна простежити шляхом еволюції термінологічного апарату філософа, на розгляд якого першим звернув увагу колишній архіваріус архіву Шрі Ауробіндо у м. Ауровіль Пітер Хіз у своїй біографічній книзі про Ггоша. Далі це питання розгорнув у своєму науковому дослідженні російський філософ О.Є. Величенко.

Метою даної наукової праці є закласти фундамент до розуміння «супраментальної свідомості» через розгортання категорій єдності і дуальності у філософії мислителя та виявити екзистенційні стани Шрі Ауробіндо, їхні характеристики та особливості відносно європейської та індійської філософської думки.

Перші кроки залучення до вищих станів свідомості внаслідок «спілкування» через практику тиші з йогіном Леле привело Ггоша до усвідомлення розуміння понять «нірвана», «атман», «брагман». Що і є досягненням стану єдності, який для індуїстів, на відміну від європейців, є цілком природним.

Атеїстичне, критичне ставлення до індуїстського розуміння Всесвіту, що було закладено у Кембриджі молодому Ауробіндо, знало фіаско внаслідок пробудження природних властивостей, що в основі своїй мали індійське коріння. Після цього, юнак поїхав до Індії, де вивчав санскрит, гінді, бенгалі та йогу, щоб далі в своїх працях спробувати пояснити європейському інтелектуалові, що є справжні людські можливості. Сам філософ наполягав на тому, що ніколи б не написав 35 томів своїх праць, якщо б користувався тільки інтелектом. При цьому зміст творів Ггоша має цілком раціональний і європеїзований виклад.

При розгляді основних положень філософської концепції Шрі Ауробіндо, наприклад, у розумінні ототожнення Атмана з Брагманом, можна простежити чіткі паралелі зі школою адвайта-веданти. Стан брагмана є ключовим досягненням у «шукачів істини» (за Ш. Ауробіндою) у вченнях буддизму і брагманізму. Однак, на думку філософа, життєвий світ для людини є «ареною для еволюції». І тому наступним кроком після пізнання Брагмана є стан «повер-

нення» в той самий життєвий світ, але вже через трансформацію свідомості.

Людина, з позиції Шрі Ауробіндо, істота недосконала, проте має величезний потенціал до еволюції шляхом розвитку свідомості, якою наділена в одиницності серед всіх живих істот. Своєю чергою, свідомість складається в дуже складний конструкт («духовну анатомію», за А.М. Романченком), що досягнути його за одне життя особистості майже неможливо. Сферами свідомості є нижчі (плани несвідомого і підсвідомого; фізичний, ментальний та вітальний рівні), та вищі (вищий розум, осяяний розум, інтуїтивний розум, надрозум) плани, що потребують належного відкриття. Для цього існує інтегральна йога, що синтезує всі надбання індійської садгани.

Спонуканням до відкриття свідомості вищого ґатунку для окремого індивіда, яку філософ назве «супраментальною свідомістю», може бути те чи те трансцендентне входження, пробудження почуття внутрішньої єдності з абсолютним початком, незважаючи на дуальне сприйняття (дуальні інтуїції) матеріального світу. Супраментальна свідомість, за Гтошем, це поєднання Духу і Матерії. Найкращий приклад, що можна навести для пояснення цієї субстанції – це воскресле (після воскресіння) тіло Христа.

Таким чином, на основі класифікації рівнів свідомості та виявлення їхніх якостей ми можемо:

- розширити уявлення про можливість людської свідомості;
- знайти нові характеристики поняттям єдності і дуальності через аналіз екзистенційних станів Шрі Ауробіндо;
- виявити послідовність категорій абсолюту від єдності через дуальність до єдності у вченні Шрі Ауробіндо.

Використані джерела та література:

1. Гхош Шри Ауробіндо. Человеческий цикл. Казань: Новый Век, 1992. 352 с.
2. Мюллер Макс. Шесть систем индийской философии. Москва, «Искусство», 1995. 448 с.
3. Костюченко В.С. Интегральная веданта. Москва: «Наука», 1970. 192 с.
4. Чельшпева И.П. Этические идеи в мировоззрении Вивекананды, Б.Г.Тилака и Ауробиндо Гхоша. Москва: «Наука», 1986.
5. Шри Ауробиндо. Синтез йоги. Москва: «Профит Стайл», 2006. 680 с.

ВПЛИВ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА ЧЕСНОТ У СУСПІЛЬСТВІ НА ПРОЦЕС ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

Проаналізовано взаємозв'язок та вплив ціннісно-культурних орієнтацій та загально визнаних чеснот у суспільстві на чинний політичний режим залежно від природи його появи та становлення. З цією метою здійснено виокремлення основних характеристик діяльності особистості у політичній сфері через поняття ідентичності, що окреслює задані спільнотою концепти. Такий підхід дозволяє розришити розуміння факторів, що впливають на стабільність та легітимність демократії в окремих спільнотах.

Ключові слова: цінності, ідентичність, демократія, відповідальність.

Influence of Society's Values-Based Orientations and Virtues on the Process of Political Regime Democratization

The main objective of this paper is an analysis of the interrelation and influence of the value-based orientations and virtues in the society on the current political regime depending on the nature of its emergence and establishment. The main characteristics of the person's activity in the political sphere are designated through the identity notion, which defines socially predetermined general concepts. Such an approach allows widening an understanding of the factors that influence the stability and legitimacy of democracy in certain societies.

Key words: values, identity, democracy, responsibility.

Всі знайомі з висловом В. Черчилля, що демократія – найгірша форма правління, але нічого кращого людство досі не придумало. Саме тому ми наразі є свідками того, як велика кількість країн або природним шляхом прийшла до демократичного процесу як основи політичного режиму (такі країни як Франція, США), або шляхом штучного переходу до демократії, адже тенденції сучасного глобального політичного процесу саме до цього схиляють

недемократичні режими (прикладом є країни СНД та, власне, Україна).

Разом із тим, історія свідчить, що політичні режими можуть як швидко поставати, та швидко й занепадати, перетворюючись на інші форми. Україна нині перебуває на болісному, але дуже важливому етапі становлення як демократичної держави. Саме тому важливо зрозуміти, які характеристики та особливості тих чи тих спільнот стають міцним фундаментом для існування демократичного процесу в різних країнах. Взаємозв'язок між цінностями певного суспільства, чеснотами, що є загальновизнаними, та політичними процесами, що відбуваються у певних державах, – це основа для розуміння того, чому певні спільноти самостверджуються у своїй демократичності, а інші – втрачають її.

Дослідження демократії бурхливо розвивається від другої половини ХХ ст. як результат пост-тоталітарного осмислення політичних процесів у світі. Френсіс Фукуяма у своїй роботі «Витоки політичного порядку» надає картину того, як відбувалась демократизація у другій половині ХХ ст. та на початку ХХІ ст. Якщо на 1973 р. лише 45 із 151 країни світу були вільними (неурядова організація Freedom House), то наприкінці 1990-х рр. вже близько 120 країн перетворилися на виборчі демократії [1, с. 19]. Це понад 60% незалежних держав світу.

Зауважимо, що синонімами більшої частини ХХ ст. можна обрати слова «імперія» та «тоталітаризм». Однак, якщо вивчати тенденцію далі, то виявляється, що робити висновки ще зарано, тому що перші десятиліття ХХІ ст. пройшли під гаслом «демократичної рецесії». Ф. Фукуяма стверджує, що за наявними даними, кожна п'ята країна, що демократизувалася на початку 1990-х рр., або повернулася до авторитаризму, або зазнала ерозії демократичних інституцій [1, с. 20]. Цьому ми наразі є свідками стосовно як нашої країни, так і країн-сусідів.

Виходячи з зазначеного, головні питання, які потребують відповіді залишаються наступні:

Чи можуть існувати та функціонувати демократичні інститути тоді, коли культурно-ціннісні орієнтації членів суспільства не відповідають основним засадам демократії?

Яка ідентичність, як одиниця суспільства, зі своїми соціально-політичними переконаннями може бути справжнім членом демократичної спільноти?

На нашу думку, взаємозв'язок між власне політичним режимом та особистісними якостями членів суспільства досить тісний, адже саме співіснування даних індивідів у даному суспільстві легітимує, підтримує чи відкидає встановлений політичний режим. Саме тому аналіз ідентичності як способу буття у спільноті є актуальним для порушених питань. Варто зважати на те, що ідентичність не може бути визначеною однозначно, адже вона охоплює все, що може охарактеризувати людину як таку. Однак можливо спробувати розглянути ідентичність «пошарово», щоб окреслити певні особливості, пов'язані з окремими видами діяльності.

В даному контексті значущим видом діяльності ідентичності є її політична діяльність, яка потребує аналізу. У політичній науці загальноприйнятою є думка, що «людина політична» дорівнює «людині раціональній», вона аналізує, обирає, аргументує та оскаржує. З іншого боку, існування людини у певному суспільному контексті натякає на те, що існують певні усталені ідеї та концепти, які є нераціоналізованими. У своєму дослідженні ідентичності Є. Бистрицький зазначає, що «судження ідентичності ґрунтуються на випереджальному спільному розумінні стану справ – упередженнях, котрі не потребують особливих доведень» [2, с. 31]. Отже, політична діяльність ідентичності базується зокрема і на заздалегідь заданих спільнотою концептах, до яких можна зарахувати чесноти та ціннісні орієнтації.

Повернімося до проблем демократичних інститутів, які можна споглядати наразі і у нашій державі. В Україну демократія прийшла, коли завершилася доба СРСР. Саме тут і вкорінені проблеми, з якими зіткнулася на цьому етапі розвитку наша держава. Коли певна політична конструкція з'являється не природнім шляхом, а шляхом обирання найкращого доступного зовнішнього прикладу, вона не є внутрішньо притаманною для спільноти. На початку існування так точно. Звичайно, з часом така конструкція може та повинна трансформуватися та призвичаїтися до, скажімо так, місцевих налаштувань. З іншого боку, сама спільнота мусить підтягнутися до рівня конструкції. Інакше, як вже зазначалося вище, відбувається рецесія інститутів.

Отже, аналіз того, якою була конструкція нашої держави ще тридцять років тому і якою вона є зараз, важливий з огляду на те, які ідентичності були створені тоді і якими вони постають тепер. Ф. Фукуяма стверджує, що природний шлях демократії виглядає таким чином [1, с. 32]: формалізація соціальних правил, наділення

та розподіл влади, інституалізація, верховенство права, підзвітність органів, що представляють волю широких верств населення, висловлену на виборах.

Останні два етапи і відрізняють демократичний режим від інших. Як результат, виділяють три категорії інститутів демократії: держава, верховенство права та підзвітність.

Фактично, історія нашої держави пішла таким шляхом, що процес інституалізації відбувався і за часів Російської імперії, і за часів СРСР, а от останні два етапи – верховенство права та звітування – так і не стали поки що впевненою частиною суспільного ладу, хоча у нинішній час існують у нашому інформаційному просторі.

Причина цього зрозуміла. У добу СРСР не було фактичної підзвітності та верховенства права. Тобто не було і відповідальності влади перед громадянами. Як результат, в ідентичності громадян не була сформована відповідальність за свою країну, адже вони за неї і не відповідали. Вони взагалі не мали жодного впливу на дії та рішення уряду. Саме з наслідками цього ми і стикаємося нині.

Де тут зв'язок між відповідальністю, цінностями та чеснотами? Власне, за що люди готові боротися до кінця та відстоювати свою позицію? Саме за свої головні цінності і саме виходячи зі своїх чеснот. Люди відчують відповідальність за захист своїх цінностей та діють у межах належних їм чеснот. Релігійна людина буде відстоювати та захищати свою віру, науковець буде відстоювати та захищати свої дослідження, матір буде відстоювати та захищати свою дитину. Саме цінності спонукають членів спільноти до відповідальності та вимоги поваги власних переконань.

В Україні сьогодення цінність держави тільки починає з'являтися в суспільстві. Як бачимо, можливість втратити цю цінність, яку люди навіть не усвідомлювали, призвела до розвитку громадянської активності та громадянського суспільства як такого. Це саме та боротьба за демократію, яка відбувалася у багатьох інших країнах так само болісно та протягом тривалого періоду часу. І тільки історична пам'ять може нагадати про те, наскільки цінною для таких країн була та боротьба. І лише тривалий процес боротьби за демократію, закріплення її як ціннісної орієнтації та як результату усвідомлення власної відповідальності кожного індивіда може призвести до існування реального демократичного процесу в країні.

Використані джерела та література:

1. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції. Київ: Наш Формат, 2018. С. 19-20, 32.
2. Національна ідентичність і громадянське суспільство / Є. Бистрицький та ін. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 31 с.

СЕКЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

О.О. Малишев,

к.ю.н., старший науковий співробітник
Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України

СКАРБИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ НА ТЕРЕЗАХ НІДЕРЛАНДСЬКОЇ ТЕМІДИ: РЕФЛЕКСІЇ НАПЕРЕДОДНІ АПЕЛЯЦІЙНОГО РІШЕННЯ У СПРАВІ ПРО СКІФСЬКЕ ЗОЛОТО

У статті дається юридичний аналіз справи про повернення в Україну скіфського золота з нідерландського Музею Аларда Пірсона. Розглядаються аргументи сторін у процесі та позиція суду першої інстанції, виражена в рішенні від 14 грудня 2016 року. Зроблено висновки щодо врахування уроків цієї справи Україною в майбутньому.

Ключові слова: скіфське золото, повернення культурних цінностей, окупація Криму, право Нідерландів.

Ukrainian National Treasures in the Balance of Dutch Themis: Reflections on the Eve of the Pronouncement of the Appeal Judgement on the Scythian Gold Case

In this article the juridical analysis of the case on the return of the Scythian Gold from the Dutch Allard Pierson Museum back to Ukraine is made. Arguments of the parties in this process and the first-instance court's position expressed by its judgement of 14 December 2016 are reviewed. Some future-oriented conclusions on taking into account the lessons learnt from such experience are drawn.

Key words: Scythian Gold, return of the cultural property, occupation of the Crimea, Dutch law.

Справа про скіфське золото перебуває під постійною увагою української преси та суспільства загалом. І цей інтерес лише зро-

стає у світлі того, що вже незабаром очікується оголошення рішення апеляційного суду. Разом з тим, із нюансами перебігу процесу, позицією та аргументами сторін ми майже не знайомі. Найцікавішим у цьому суді нам видається те, що нідерландська юстиція знайшла спосіб оминати вирішення питання, кому саме має в підсумку належати золото. Також, до того, як ми мали змогу ознайомитись із рішенням першої інстанції від 14 грудня 2016 р., нам було зовсім незрозуміло, чому на Україну як на сторону, яка виграла, було покладено обов'язок компенсувати нідерландській стороні чималі витрати зі зберігання золота впродовж судового провадження.

Нагадаємо хронологію подій. Українське золото (загалом понад 2000 експонатів) з п'яти музеїв України (Центральний музей Тавриди, Керченський історико-культурний заповідник, Бахчисарайський державний історико-культурний заповідник, Національний заповідник «Херсонес таврійський» та Національний музей історії України) перебувало за кордоном від 2013 р. в рамках виставки «Crimea – the Golden Island in the Black Sea». З 3 липня 2013 р. по 19 січня 2014 р. виставка проходила в Рейнському краєзнавчому музеї (м. Бонн, ФРН). З 6 лютого 2014 р. розпочалася виставка у Музеї Аларда Пірсона Амстердамського університету, яка за початковим планом мала завершитись 28 травня того ж року, але ще в 2013 р. Міністерство культури України дозволило її продовження до 31 серпня 2014 р.

Як відомо, наприкінці лютого 2014 р. Крим був окупований Росією і перебуває в цьому стані досі. Вже після незаконного проголошення Криму 18 березня частиною Росії, 31 березня Міністерство культури України надіслало листа до відповідного нідерландського музею з вимогою дострокового повернення колекцій до України. До вересня 2014 р. Україна письмово повторила цю вимогу ще принаймні шість разів. Натомість Росія нібито від імені чотирьох згаданих кримських музеїв заявила вимогу повернути колекції до Криму після завершення виставки.

Обидві сторони у своїх листах посилялися на умови договорів, укладених між відповідними музеями та нідерландською стороною. Так, з одного боку, у договорах було зазначено, що відповідні музейні предмети і колекції належать до державної частини Музейного фонду України, тобто є державною власністю України. З іншого боку, сторонами договорів була не Україна як держава, а конкретні музеї, і в усіх договорах вказувався обов'язок іноземної

сторони повернути експонати саме відповідній стороні договору. Натомість листами від 14 липня 2014 р. Музей Аларда Пірсона дав знати українській стороні та кримським музеям, що він призупиняє свій обов'язок щодо повернення колекцій і після завершення виставки тимчасово зберігатиме відповідні предмети у себе. Музей обґрунтовував свою позицію ст. 37 Книги 6 Цивільного кодексу Нідерландів, суть якої зводиться до того, що боржник може призупинити виконання зобов'язання, якщо має сумніви, кому саме слід здійснити платіж. Подібний зміст має і ч. 2 ст. 527 ЦК України, яка передбачає право боржника вимагати докази належності особи кредитора. Тож після 31 серпня до України було повернуто лише ту частину колекції, яка належала Національному музею історії України, а решту предметів було опечатано та залишено на зберіганні в Музеї.

19 листопада до Окружного суду Амстердама було подано спільний позов чотирьох кримських музеїв щодо повернення експонатів до Криму. Україна згодом вступила у справу як третя особа, заперечуючи проти позову, але не заявляючи зустрічного позову. Така пасивна роль була зумовлена бажанням зберегти імунітет згідно з Конвенцією ООН 2004 р. про юрисдикційні імунітети держав та їхньої власності. Після цього Амстердамським університетом, який представляє в суді Музей Аларда Пірсона, був поданий зустрічний позов до позивачів та третьої особи. У зустрічному позові Університет обґрунтовував правомірність дій щодо утримання в себе золота та вимагав покласти на відповідачів за його позовом судові витрати та всі витрати, пов'язані зі зберіганням колекцій у Музеї Аларда Пірсона.

Росія формально ніяк не демонструвала своєї участі в процесі. Позивачами виступили чотири названі на початку статті Кримські музеї, які фігурують у справі під ще українськими назвами як юридичні особи, створені на підставі законодавства України. На думку російської сторони, події в Криму жодним чином не мали позначитись на статусі юридичних осіб, що засновуються на приватному праві. Хоча право власності України на золото позивачами особливо не заперечувалось, вони називали це право «голою власністю», а себе узуфруктаріями колекцій, яким передано право володіння і користування майном, і ці права голий власник нібито не може відібрати впродовж дії узуфрукту. Тут вбачається спроба представити категорії господарського права України в термінах романської правової сім'ї, адже Нідерланди, попри свою герман-

ськість, зазнали визначального впливу французького цивільного права. Так, нідерландський термін «bloot eigenaar» (гола власність) є дослівним перекладом французького «nue-propriété». Українське господарське право говорить не про голу власність та узупруг, а про право повного господарського відання та право оперативного управління і сутність цих радянських інститутів зовсім інша, адже вони виходять із необхідності забезпечення пріоритету майнових прав держави. В теорії це питання з'ясовано достатньо чітко, але стаття 137 ГК України, де говориться, що право оперативного управління охороняється відповідно до положень, встановлених для права власності, та наводиться по суті обмежений перелік підстав для втручання власника в це право, не дає змоги просто так відкинути твердження російської сторони, що законодавство України не встановлює привілеїв для голої власності.

Утім, як зазначено на початку статті, суд першої інстанції дуже витончено відійшов від питання про майнові права сторін на скіфське золото через переведення спору в річище процедури повернення незаконно вивезених культурних цінностей, передбаченої Конвенцією ЮНЕСКО 1970 р. про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та переданню права власності на культурні цінності. Навколо тлумачення цієї Конвенції багато в чому будується рішення суду першої інстанції від 14 грудня 2016 р. Суд порівнює тексти Конвенції англійською та нідерландською, використовує для тлумачення її положень не ратифіковану ні Україною, ні Нідерландами Конвенцію УНІДРУА 1995 р. про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності, цитує законодавство ЄС, України і Нідерландів, а також доктринальні джерела. На підставі комплексного тлумачення всього цього суд прийшов до висновку, що з огляду на вплив строку українського експортного свідоцтва колекції скіфського золота набувають правового режиму незаконно вивезених культурних цінностей. Нідерландський цивільно-процесуальний кодекс містить окрему частину з низки статей, де дуже завбачливо були сформульовані спеціальні норми саме щодо розгляду судових справ про повернення культурних цінностей. І дуже вдалим чином співпало, що Кодекс передбачає повернення відповідних цінностей державі походження, тобто тій, яка видала експортне свідоцтво. Натомість вирішення питання, кому ці цінності належать Кодекс повністю покладає на компетентний суд держави походження.

Таким чином, не констатуємо «українськість» скіфського золота, щоб не ображати Росію, суд першої інстанції зміг вирішити справу на користь України. Разом із тим, оскільки суд розглянув спір не про майнові права, а щодо процедури повернення культурних цінностей, Україна, на думку суду, в рамках цього процесу не користується юрисдикційним імунітетом, натомість згідно з Конвенцією ЮНЕСКО 1970 р. на Україну мають бути покладені всі витрати, пов'язані з супроводом повернення культурних цінностей, зокрема чимала сума у 111 тис. євро за тимчасове зберігання колекцій у Нідерландах. Кримські музеї, натомість, зобов'язано сплатити лише 2800 євро судових витрат.

Оголошення рішення апеляційного суду мало відбутися у день нашої конференції – 11 червня 2019 р., але в останній момент цю подію перенесли на 16 липня 2019 р. Такі несподіванки жодним чином не вселяють оптимізму. Втім, читач ознайомиться із змістом статті тоді, коли рішення вже буде прийняте, його резолютивна частина та аргументація можуть відрізнитись від того, що було в рішенні першої інстанції. Утім, аналіз вже першого рішення демонструє певні недоліки нашого законодавства та організаційного механізму охорони культурної спадщини. Виклики та ексцеси нашого часу дають змогу поглянути на цей механізм дещо по-новому і вжити заходів для того, щоб захистити наші найцінніші скарби та передати їх у майбутнє вдячним нащадкам.

Використані джерела та література:

1. Uitspraken. ECLI:NL:RBAMS:2016:8264.
2. URL: <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBA MS:2016:8264>

В.І. Милько,
к.і.н., старший науковий співробітник
Інститут історії України НАН України

ФІНАНСУВАННЯ ЗЕМСЬКИХ ШКІЛ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: РОЛЬ ДОТАЦІЙ, СУБСИДІЙ ТА ПОЗИК В ОСВІТНЬОМУ БЮДЖЕТІ

Проаналізовано особливості освітньої діяльності повітових земств України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Основну увагу акцентовано на регіональних відмінностях. Доведено, що у зазначений період для всіх губерній були характерні: нерівномірний розвиток мережі початкових навчальних закладів, наявність серйозних коливань у обсягах освітніх бюджетів та розмірах заробітної плати вчителів. Причинами розбіжностей стала фінансова самостійність повітових земств та недостатня зацікавленість міністерства в їх підтримці.

Ключові слова: земство, початкова освіта, самоврядування, навчальний заклад, субсидія.

Financing of Land Schools in the Late 19th – Early 20th Century: the Role of Grant-in-Aid, Subsidies and Loan

Peculiarities of educational activity of Ukrainian county zemstvos in the second half of the 19th – the beginning of the 20th century have been analyzed. The main attention has been paid to the regional differences. It has been proved that for a specified period for all provinces was typical uneven development of the network of primary schools, the presence of serious fluctuations in the volume of educational budgets, and the amount of teachers' salary. The reasons for the discrepancy were the financial autonomy of county zemstvos and the lack of interest of the ministry in their support.

Key words: zemstvo, primary education, self-governance, educational institution, subsidy.

Повітові земства більш-менш системно опікуватися освітою почали фактично лише від початку 1870-х рр., а подекуди і пізніше, витрачаючи на ці потреби лише по декілька тисяч рублів. Уже із

цього періоду можна виокремити певні репрезентативні регіональні відмінності цієї діяльності.

Велику роль у розвитку земської освіти на Лівобережжі відігравали щедрі пожертви (фінансів і нерухомості) відомих українських родів – Скоропадських, Маркевичів, Галаганів, Тарновських, Терещенків, Ханенків та ін. Варто говорити про яскраво виражений зв'язок між українськими козацько-старшинськими родами та масштабами меценатства в регіоні, який не вирізнявся високим економічним потенціалом на зразок промислового Донбасу чи торгового Півдня. Натомість освітня діяльність слобожанських повітових земств мала різний характер. Випадки благодійних пожертв на користь потреб народної освіти мали місце (наприклад, із боку представників таких родів як Харитоненки, Алчевські та Квітки), утім, найбільшій були місцевості, як не дивно, наближені до губернського центру – Харкова. Це відносно невеликі за площею та населенням Валківський, Охтирський та Богодухівський повіти, а також Куп'янський. У південних регіонах України спостерігалася яскраво виражена контрастність. У Херсонській, Таврійській та Катеринославській губерніях були як найзаможніші повітові управи у всій Російській імперії, так і одні з найбідніших. Специфіку роботи місцевих органів самоврядування багато в чому визначали поліетнічність та різнорівневий економічний розвиток. Наприклад, слабкий розвиток інфраструктури та невисокі демографічні показники зумовили уповільнене формування мережі земських шкіл у степовому Криму, а наявність фінансових ресурсів у портових та фінансових центрах сприяли більшим витратам на освіту і утримання педагогічних кадрів.

Загалом варто враховувати й чисельність та густоту населення, обсяги витрат на освіту й ступінь зацікавленості громади у її розвитку. Доповіді та звіти повітових органів земського самоврядування засвідчують, що від кінця XIX ст. майже повсюдною стала проблема переповненості початкових шкіл. Необхідне розширення мережі навчальних закладів суттєво уповільнювалося дефіцитом коштів. У Валківському, Сімферопольському, Перекопському та Феодосійському повітах відсоток витрат земств на освіту в 1890 р. складав 3-9% від усього бюджету. Показники у понад 25% були характерні для Бердянського, Маріупольського, Роменського, Глухівського, Сосницького, Єлисаветградського, Вовчанського, Сумського повітів. Утім, незважаючи на різний відсоток, загальна тенденція демонструвала повсюдне зростання витрат на освіту. До

1901 р. не залишилося жодного регіону, де б відповідні асигнування складали менше 10% від усього бюджету. Земство Бердянського повіту досягло безпрецедентних на той час 39,3%, загалом же межу в 25% було перейдено ще у 20 повітах [1, с. 475-476, 567-568, 720-724].

Відсутність до 1904 р. земських установ у Київській, Подільській та Волинській губерніях зумовила своєрідне консервування тутешньої мережі початкової освіти. Основним типом навчальних закладів цього рівня тут були церковнопарафіяльні школи. Тож шлях зі створення власної мережі початкових світських навчальних закладів, який в інших регіонах доводилося проходити за 10-20 років, тут долався за декілька років [2, с. 78-80].

П'ятиліття 1908-1912 рр., відзначене економічним підйомом у загальноімперському масштабі, позитивно вплинуло і на фінансовий стан земств. Профільне міністерство впритул наблизилося до реалізації планів по запровадженню загального навчання та різко збільшило відповідні асигнування (по 6-10 млн руб щороку) [3, с. 228-229]. Кошти спрямовувалися передусім на відкриття нових шкіл та зарплату вчителям. У цей період повітові управи навіть із категорії «бідних» дозволяли собі витрачати десятки тисяч рублів на освітні потреби. Цей бюджет земства Лебединського повіту у 1910 р. складав 259,5 тис., а менш заможного Сумського повіту – понад 100 тис. руб [4, с. 50-63; 5, с. 22].

У таких умовах земства почали клопотати про отримання десятків тисяч рублів одноразової допомоги та не менше – в формі позики, інколи навіть на 20-40 років, як це було в Ніжинському повіті Чернігівської губернії чи Зіньківському повіті Полтавської губернії. Обов'язковою умовою для цього була розробка плану розвитку мережі навчальних закладів та плану запровадження загального навчання у повіті. Тож ті управи, які зволікали із цією формальністю не могли претендувати на додаткові фінанси від держави і результати їхньої роботи були значно скромніші. Йдеться передусім про окремі регіони Кримського півострову, зокрема Перекопський повіт.

Таким чином, напередодні Першої світової війни в усіх українських губерніях (та і загалом в Російській імперії) існував загальний механізм отримання державної фінансової допомоги та позик на освітні потреби. Поряд зі стрімким зростанням бюджетів варто означити й іншу тенденцію: асигнування цільових коштів із казни на підвищення зарплат вчителям спричиняло скасування і

зменшення їм виплати земських надбавок. Розміри шкільних фондів не скорочувалися, адже вивільнені гроші зазвичай спрямовувалися на інші освітні потреби. Основним негативним наслідком різкого зростання бюджетів стала відсутність жорсткого контролю за витратами, зокрема на будівельні і ремонтні потреби (поширювалися випадки недобросовісного виконання робіт підрядниками). Отримання повітовими земствами великих позик на різні потреби супроводжувалося наростанням загальної заборгованості та дефіциту коштів. Основними методами її зменшення була не оптимізація витрат, а отримання нових позик вже у Державному банку, губернському земстві чи від різноманітних загальноімперських акціонерних товариств.

Використані джерела та література:

1. Веселовский Б. История земства за сорок лет: в 4 т. Т. 1. Санкт-Петербург, 1909, 724 с.
2. Лещенко М.Н., Сесак І.В. Роль земських установ Правобережної України в розвитку початкової освіти. Український історичний журнал. 1987. №1. С. 77-86.
3. Полное собрание законов Российской империи. 3-е собр. Т. 28, ч. 1. Санкт-Петербург, 1911. 1008 с.
4. Денежный отчет Лебединской уездной земской управы за 1910 год. Лебедин, 1911. 400 с.
5. Журналы Сумского уездного земского собрания очередной сессии 23-28 октября 1912 года. Сумы, 1913. 89 с.

Н.Г. Кашеварова,

к.і.н, старший науковий співробітник
Інститут історії України НАН України

УКРАЇНІКА У ФОТОКОЛЕКЦІЯХ ФЕДЕРАЛЬНОГО АРХІВУ М. КОБЛЕНЦ (НІМЕЧЧИНА)

У статті висвітлюються основні колекції фотографій у складі фондів Федерального архіву у Кобленці, пов'язані з Україною періоду Другої світової війни, передусім, Оперативного штабу Розенберга та структур Вермахту. Стисло характеризується походження та зміст цих фотографій, їхнє значення для дослідження історії

України 1941-1943 рр., а також перспективи подальшого дослідження.

Ключові слова: Федеральний архів у Кобленці, україніка, Друга світова війна, Оперативний штаб Розенберга, Вермахт.

Ucrainica in the Collections of Photographs in the Federal Archive in Koblenz (Germany)

The article sheds light on the main collections of photos in the fonds of the Federal Archives in Koblenz related to Ukraine during the period of the Second World War, first of all, the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg and the Wehrmacht structures. The origin and content of these photos, their value for the study of the history of Ukraine 1941-1943, and the prospects for further research are briefly characterized.

Key words: the Federal Archiv in Koblenz, ucrainica, World War II, Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, Wehrmacht.

У Федеральному архіві в м. Кобленц, що є одним із основних відділень Федерального архіву Німеччини (офіц. «Федеральний архів в Берліні» / нім. «Bundesarchiv Berlin»), і який був основним архівом ФРН до об'єднання ФРН і НДР у 1990 р., зберігається основний масив фотографій Федерального архіву. Останнє десятиліття одним зі стратегічних напрямів його роботи є оцифрування архівних документів та фотографій. Станом на червень 2019 р. 245 тис. фотографій з його сукупного фонду фотографій, плакатів тощо обсягом бл. 11 млн одиниць зберігання вже оцифровані й розміщені у відкритому доступі на його офіційному сайті [1]. Є серед них і матеріали, які можна позначити як «україніку» – різного роду архівні, бібліотечні та їм подібні матеріали, створені в Україні або за її межами і пов'язані з Україною та її історією.

Загалом питанням висвітлення україніки у складі фондів установ культури Німеччини вже не один рік займаються українські історики. Серед останніх публікацій можна, відзначити статтю Тетяни Себти у виданні «Архіви України» [2], присвячену українці у фондах Берлінської державної бібліотеки та у Федеральному архіві в Берліні. Але питання щодо україніки у колекціях фотографій розглядалося головне лише в світлі повернення до України з Федерального архіву у Кобленці у 1997 та 2008 рр. низки фотографій, вивезених Оперативним штабом Розенберга у 1943 р. з Всеукраїнського центрального фотокіноархіву у Києві (нині – Центральний

державний кінофотофоноархів ім. Г.С. Пшеничного). У 2013 р. до них було укладено каталог, де у вступній статті в загальних рисах було висвітлено походження цих фотографій, історію їхнього вивезення та повернення [3]. Але навіть сьогодні лише окремі українські історики частково висвітлюють зміст цього зібрання у своїх публікаціях, як, наприклад, Ольга Ковалевська [4].

Але під час роботи у Федеральному архіві у Кобленці у травні 2019 р. нами було переглянуто низку фондів окремих колекцій та фотографій, де є матеріали, пов'язані з Україною. В основному, це фотографії, створені під час Другої світової війни. Серед них найбільшим масивом є згадані вище фотографії, вивезені з України Оперативним штабом, який займався вивезенням культурних цінностей під час Другої світової війни, а також збиранням матеріалів про життя в СРСР [5]. У складі фондів Федерального архіву ці фотографії покладені в основу фонду Bild 131 («Фототека Оперативного штабу Розенберга»). Більшість їх (бл. трьох тисяч за 1862-1940 рр.) було вивезено з Києва, це фотографії переважно на тему побудови соціалізму, пропаганди, господарського життя в радянській Україні тощо, ще понад 500 – зроблені Штабом в 1942-1943 рр., і вони фіксують міста під час окупації, мешканців, побут, зразки місцевої архітектури тощо на окупованій території СРСР. Кожна з них наклеєна на окремий аркуш картону розміром бл. формату А5. На зворотному боці кожного аркуша в типографський спосіб надруковані такі дані: «Оперативний штаб райхслайтера Розенберга», «Фотоархів», зазначено походження фото, місце і дату знімку, номер плівки та номер фотографії (облікові дані у складі фотоархіву Штабу). Для частини фотографій, яку Штаб вивіз із Києва, у графі «Фото» стоїть позначення «Російський архів», у всіх інших, що були зроблені фотографіями Оперативного штабу у 1942-1943 рр., зазначено прізвище відповідного фотографа (Рік, Ліпке, Кресс тощо). Ця фототека була створена самим Оперативним штабом при Управлінні штабу в Берліні з метою подальшого використання у сфері навчання у НСДАП, пропаганди та в науці. Але частина фотографій з фототеки Оперативного штабу Розенберга не увійшла до складу фонду Bild 131. Окремі фотографії Штабу поверталися з США і після 1960-х рр., але їх не включали до складу фонду Bild 131, і нині вони перебувають у складі інших колекцій, головне серед фотографій військових частин і СС, інформаційних агенств. Так само було й із фотографіями інших нацистських установ чи військових структур, внаслідок чого утворилося кілька змішаних фондів,

пов'язаних із періодом Другої світової війни. Більшість фотографій чорно-білі, але є і кольорові.

Фотографії України періоду окупації під час Другої світової війни є також у складі інших зібрань. Серед основних із них, наприклад, фонд 101 (1939-1945), – фонд підрозділів пропаганди Вермахту, де є фотографії окупованих міст України; фонд Bild 169 («Колекція щодо військової кампанії в Росії») (1941-1943) – колекція фотографій військових підрозділів, де серед іншого зафіксовані вулиці і мешканці Львова, Києва, Житомира, Харкова, Донецька тощо, зразки архітектури і побуту; фонд Bild 137 («Німецький інститут закордону» – установи, що збирала матеріали про німців за кордоном), де є фотографії Львова, Житомира, Новограда-Волинського, поселень в Криму, німецьких колоній в Україні, а також окремі колекції під номерами 68-70, де представлені Київ, Кременчук, Черкаси, Харків, Дніпро, Кривий Ріг, Одеса переважно 1941-1942 рр.

Серед інших цікавими є також фонди Bild 168 («Знімки з повітря німецьких військово-повітряних сил»), збірна колекція т.зв. «репро-негативів» – фонд Bild 146. Трапляються фотографії окупованої України й у фондах учасників військової кампанії, наприклад, у фонді Bild 121 («Колекція Адольфа фон Бомгарда», 1937-1944), який містить фотографії діяльності поліції порядку, де подекуди зафіксовані антиєврейські акції, та ін.

Однак частина фотографій України у цих фондах позначена як «Росія», «Південна Росія», «СРСР», фотографії Львова знаходяться серед фотографій польських міст. Трапляються помилки в назвах – наприклад, замість «Переяслав» – «Береяслав». Частина фотографій не ідентифікована. Тому ці зібрання потребують поглибленого дослідження: ідентифікації, уточнення, виправлення помилок, а також подальшого впровадження у науковий обіг в Україні.

Використані джерела та література:

1. Das Digitale Bildarchiv des Bundesarchivs. URL: <https://www.bild.bundesarchiv.de>
2. Себта Т. Україніка в Берлінській державній бібліотеці Пруської культурної спадщини та Федеральному архіві в Берліні. Архіви України. 2006. № 1-6 (259). С. 200-234.
3. Каталог фотопозитивів, повернених та переданих Федеральним архівом Німеччини. Київ, 2013. 280 с. URL: https://tsdkffa.archives.gov.ua/Aparatus/Katalog_peredanyh.pdf
4. Ковалевська О. Повсякдення окупованого Мінська очима німецьких фотографів: за матеріалами Федерального архіву Німеччини та ЦДКФФА

України ім. Г.С. Пшеничного. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/galereya/2608-olga-kovalevska-povsyakdennya-okupovanogo-minska-ochimanimetskikh-fotografiv-za-materialami-federalnogo-arkhivu-nimechchini-ta-tdskffa-ukrajini-im-g-s-pshenichnogo-chastina-1>

5. Кашеварова Н. Діяльність Оперативного штабу Розенберга з вивчення нацистами «східного простору» (1940-1945) : монографія. Київ: Інститут історії України, 2014. Ч.1 : Джерелознавче дослідження. 552 с.

В.В. Коцур,
к.політ.н., доцент,
старший науковий співробітник
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ЗАРУБІЖНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Здійснено спробу дослідити національні меншини незалежної України у дискурсах зарубіжних вчених. Відзначимо, що національні меншини України від 1990-х років стали предметом дослідження не лише російських вчених, а й їхніх зарубіжних колег із ЄС та США. Водночас російські дослідники зосереджували увагу на ідеологічній складовій політизації етнічностей в Україні та особливій ролі росіян в українському соціумі. Європейськими та американськими дослідниками приділялася увага дослідженню національних меншин з огляду на реалії геополітики, перспективи російського впливу на українських теренах, збереження цілісності України.

Ключові слова: Україна, Російська Федерація, науковий дискурс, національні меншини, дослідження.

National Minorities of Independent Ukraine in the Foreign Scientific Discourse

In this article attempted to investigate the national minorities of independent Ukraine in the discourses of foreign scientists. It should be noted that the national minorities of Ukraine since the 1990s became the subject of research not only of Russian scientists, but also of their foreign colleagues from the EU and the USA. At the same time, Russian researchers

focused on the ideological component of the politicization of ethnicities in Ukraine and the special role of Russians in the Ukrainian society. The European and American researchers paid attention to the study of national minorities in view of the realities of geopolitics, the prospects of Russian influence on Ukrainian territories, and the preservation of Ukraine's integrity.

Key words: *Ukraine, Russian Federation, scientific discourse, national minorities, research.*

Національні меншини періоду незалежності України стали об'єктом вивчення не лише вчених пострадянського простору, а й далекого зарубіжжя, насамперед ідеться про російські та англо-мовні розвідки.

Так, порівняльний аналіз парламентських процесів в Україні і Російській Федерації із виокремленням ролі громадян у формуванні підтримки провідних політичних партій має місце в дослідженні В. Кувалдіна, який указував на відмінні риси патогенезу в силу різниці геополітичного становища Росії й України. У роботі Т. Гузенкової [8] подано авторське визначення ефективності роботи Верховної Ради України в сфері консолідації поліетнічного українського соціуму, зокрема, засобами «тіньової» і публічної політики з висвітленням участі етнічних груп окремих регіонів України в політичній діяльності. Дисертаційне дослідження М. С'єдіна містить аналіз впливу соціокультурного середовища та етнічної належності громадян України на їхнє включення у політичний процес.

Власне, сам процес політизації етнічності в Україні розглядався багатьма російськими дослідниками як закономірний результат в поліетнічній державі зі слабкою центральною владою. Проте деякі дослідники акцентували увагу на тому, що процес формування території України супроводжувався «насильницьким» включенням до її складу неукраїнського населення (передусім російського), яке не вважало Україну своєю Батьківщиною. При цьому аналіз процесу політизації етнічності супроводжувався висвітленням різноманітних моментів, пов'язаних із протистоянням українського і російського населення, або ж акцентуванням уваги на відмінностях у світосприйнятті, професійній та соціально-культурній активності українців та росіян. Російські вчені висловлювали сумніви щодо збереження соборності українських земель в умовах поширення регіоналізму та посилення політизації етнічності за

«суттєвих відмінностей» в оцінці перспектив зовнішньополітичної орієнтації представниками різних етнічних груп в Україні. З іншого боку, дослідники Московського державного інституту міжнародних відносин ще в 2009 р. на основі соціологічних опитувань відзначили, що досвід «помаранчевої революції» вказує на сильні сторони української політичної ідентичності, що виключає реальні ризики розколу країни [10].

Водночас, вивчення участі представників національних меншин України в етнополітичних процесах європейськими та американськими дослідниками здійснювалося не лише у контексті оцінок процесу демократизації в Україні, а й з огляду на реалії геополітики, виходячи з необхідності визначення перспектив передусім російського впливу на українських теренах, збереження цілісності України та визначення конкурентоздатності української економіки на світовому ринку.

Так, сучасні відносини між народами України досліджував Valentin Sazhin [4], а Тамара Дж. Реслер з Вайомінзького університету розглядає проблему дилеми демократизації і захисту меншин в Росії, Україні та Литві [3].

Особливий інтерес дослідників був прикутий до виборчих кампаній в Україні в умовах посилення політизації етнічності та впливу цього чинника на перспективи збереження територіальної цілісності України. У полі зору дослідників була здатність українського політикуму, враховуючи інтереси різних частин поліетнічного суспільства, уникнути міжетнічних конфліктів на теренах держави. У цьому ж контексті обговорювалося й питання «цивілізаційного розколу» на теренах України, проте цілком відірано від українських реалій.

Дослідження В. Рейзінгера, А. Міллера, В. Леслі та К. Хілла відбивають особливості парламентських виборів в Україні загалом та електорату різних регіонів зокрема, аналізується політична діяльність представників національних меншин у політичних перегонах [5]. Вплив політизації етнічності на перебіг процесів демократизації українського суспільства та вияви авторитарних тенденцій досліджувалися колективом учених, залучених до роботи Кембриджським університетом [1]. У цьому контексті зарубіжними дослідниками зверталася увага на процес взаємодії чи її відсутність у прийнятті політичних рішень між організаціями громадянського суспільства (зокрема національних меншин) та державними структурами [2]. Дослідники відслідковували тенден-

цію поступової інтеграції українського соціуму в загальноєвропейський політичний і культурний простір [7]. Чільне місце в працях зарубіжних дослідників посідає проблематика участі представників національних меншин у русі за відновлення Української держави та ролі населення різних регіонів у цьому процесі.

У контексті характеристики етнополітичних процесів та їхнього впливу на відновлення Української держави виокремлюємо дослідження британського вченого Е. Вільсона [6]. Свого часу досить критично про роботу цього автора «*Ukrainian nationalism in the 1990s: A minority faith*» написав М. Рябчук: «Деконструюючи націоналістичні міфи, Ендрю Вілсон непомітно витворює міфи нові, професійно загорнуті в ліберальну фразеологію та поважний академічний об'єктивізм. Подеколи спостереження й висновки англійського вченого надто вже вподібнюються до вузькопартійних, тенденційно-пропагандистських концепцій певного середовища російськомовних консерваторів в Україні, котрі радше через непорозуміння, ніж з об'єктивної сутності називають себе «лібералами». Вибудовуючи свій контент, Е. Вільсон досить часто зосереджувався виключно на російсько-українському протистоянні і, відповідно, зводячи до нього проблему русифікації східноукраїнського населення, уникав вести мову про громадсько-політичну активність представників численних етнічних груп цієї території, тим самим автоматично розмежовуючи їх лише на прихильників російсько-українського протистояння. Водночас за свідченнями сучасних українських дослідників економічні важелі впливу на значній частині східноукраїнських територій опинилися протягом 1990-х років в руках татарів, євреїв, греків» [9]. Тому можна стверджувати, що проблематика націоналізму, якої торкається Е. Вільсон, і особливо, головних чинників, що впливають на колективні орієнтації суспільств постколоніального простору, які територіально перебувають не просто на державному прикордонні, а й на геополітичному, набагато складніша й суперечливіша, аніж прагнув представити британський науковець.

Отже, до актуальних питань сучасних дослідницьких практик в царині національних відносин слід віднести наступні: «історичний тягар» нерозв'язаних проблем кримськотатарського народу і окупацію Росією півострова; російська національна меншина в Україні в умовах «гібридної війни», загарбання Криму і частини Донецької і Луганської областей; російський слід в «угорському питанні» на Закарпатті в умовах електоральних і фінансово-е-

нергетичних залежностей владних еліт Угорщини від Росії; національні меншини і підживна діяльність російських спецслужб на Півдні України; питання державної мови, освіти реформа і реалізація соціальних, політичних, соціокультурних потреб національних меншин; залучення національних меншин до активної державотворчої діяльності на основі європейських ціннісних орієнтирів демократії верховенства права.

Використані джерела та література:

1. Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus and Moldova. Eds. K. Dawisha, B. Parrott. Cambridge: UP, 1997. XVIII. 386 p.
2. Potekhin O. Ukraine at the cross – roads. Stockholm: Olof Palme Intern. Center, 1996. 54 p.; Zhukova T. Ukraina i omvandling: Folkomflyttningar och etniska relationer. Stockholm: CEIFO, 1996. 92 p.; Wolczuk K. The moulding of Ukraine: The constitutional politics of state formation. Budapest: Central European University, 2001. XXI. 315 p.; Nahaylo B. The Ukrainian resurgence. London: Hurst, 1999. XIX. 608 p.
3. Tamara J. Resler. Dilemmas of democratisation: Safeguarding minorities in Russia, Ukraine and Lithuania. Europe-Asia Studies, Volume 49, 1997. Issue 1. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09668139708412428>
4. Valentin Sazhin. Contemporary relations among nationalities in Ukraine. Nationalities Papers, Volume 21, 1993. Issue 2.
5. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00905999308408286>
6. William M. Reisinger. Political Values in Russia, Ukraine and Lithuania: Sources and Implications for Democracy. William M. Reisinger, Arthur H. Miller, Vicki L. Hesli and Kristen Hill. British Journal of Political Science. Vol. 24. No. 2. 1994. P. 183-223.
7. Wilson A. Ukrainian nationalism in the 1990s: A minority faith. New York: Cambridge UP, 1997. 300 p.; Wilson A. The Ukrainians: Unexpected nation. New Haven; London: Yale UP, 2000. XVIII. 366 p.
8. Wolczuk K. The moulding of Ukraine: The constitutional politics of state formation. Budapest: Central European University, 2001. XXI P. 284.
9. Гузенкова Т.С. Верховная Рада в 1991-2001 гг. (Историческое становление новейшего украинского парламентаризма): дисс. докт. ист. наук. Москва, 2002. 409 с.
10. Донбас в етнополітичному вимірі. Київ: ІПІЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2014. С. 221-260.
11. История России: XX век. В 2 т. Т. 2: 1939-2007. Москва: Астрель: АСТ, 2009. С. 761. (829 с.)

Л.М. Коцур,
к.і.н., старший викладач
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

ІНСТРУМЕНТИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ У ДОСЯГНЕННІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ЦІЛЕЙ В УКРАЇНІ У 1990-Х РР.

У запропонованому дослідженні розкрито деякі аспекти зовнішньополітичної діяльності Російської Федерації у 1990-х рр. Завдяки офіційним урядовим аналітичним матеріалам продемонстровано інструменти Російської Федерації у досягненні зовнішньополітичних цілей в Україні у 1990-х рр. Показово, що найефективнішими засобами тиску були політичні, економічні та гуманітарні чинники, які вдало використовувалися російською владою.

Ключові слова: Україна, Російська Федерація, політичний тиск, економічний тиск, національні меншини, «співвітчизники».

The Russian Federation's Tools for Foreign Policy Goals' Achieving in Ukraine in the 1990s

The proposed study reveals some aspects of Russian foreign policy in the 1990s. Thanks to official government analytical materials, we managed to demonstrate the Russian Federation's tools for achieving foreign policy goals in Ukraine in the 1990s. It is significant that the most effective means of pressure were political, economic, and humanitarian factors that have been successfully used by the Russian authorities.

Key words: Ukraine, the Russian Federation, political pressure, economic pressure, national minorities, "compatriots".

Напередодні розпаду Радянського Союзу більшість республік почала проводити активну державотворчу політику, спрямовану на відродження історичної пам'яті, формування національної та мовної ідентичності. Щоб цьому запобігти, Росія негайно розгорнула в республіках процес «у галузі розвитку національного російського двомов'я, народної освіти, культури й науки». А з прийняттям Закону «Про мови в Українській РСР» у 1989 р. центральні газети й журнали КПРС й УРСР розпочали русифікаторську полі-

тику, агресивно висловлюючись про українську мову. Також за сприяння Москви, значно посилювались настрої за самовизначення Криму та його автономізації. Почали вибудовуватися міфи навколо проявів так званого «українського і татарського націоналізму». Внаслідок чого на півострові значно зріс рівень соціальної та політичної напруги [5].

Паралельно «Демократичний союз Новоросії» проголосив своєю метою створення на території низки південно-східних областей України та ряду придністровських територій Молдови так званого «Новоросійського демократичного державного утворення – Української федерації», а у Донецьку в листопаді 1990 р. відбулася конференція «Інтерруху Донбасу», представники якого категорично виступили проти незалежнення України [5; 2].

Політична криза й розпад СРСР у 1991 р. лише посилили наміри Кремля дестабілізувати ситуацію на території України. Відразу після результатів референдуму РФ заявила, що залишає за собою право розв'язати «проблему кордонів» з республіками, які проголосили незалежність. Наступного дня по телебаченню виступив мер Москви Г. Попов, який конкретизував проблему кордонів, а також поставив під сумнів суверенітет України щодо Криму й Одеської області. Відтак вже у травні 1992 р. Верховна Рада РФ зробила офіційну заяву про те, що акти про передачу Кримської області Україні не мають юридичної сили від моменту їх прийняття. Унаслідок чого Верховна Рада АРК 5 травня 1992 р. ухвалила Акт проголошення державної самостійності та прийняла Конституцію Республіки Крим (РК) [2, с. 51-52]. Проте територіальних претензій до України не підтримав Б. Єльцин, який змістив риторику виключно у бік Чорноморського флоту й статусу Севастополя.

23 червня 1992 р. в Дагомісі відбулися російсько-українські переговори, на яких було підписано компромісну Угоду між Україною та РФ про подальший розвиток міждержавних відносин, де було закладено підґрунтя у сфері міжнаціональних взаємин та досягнуто домовленості про встановлення подвійного контролю над Чорноморським флотом на п'ятирічний термін. А вже у вересні 1992 р. Верховна Рада АРК привела у відповідність до українського законодавства конфліктні статті Конституції Криму [2; 3].

Проте росіянам цього було замало. Тому, вже в липні 1993 р. ВР РФ прийняла рішення про надання Севастополю статусу міста РФ, але під тиском Ради Безпеки ООН це питання реалізовано не було [2, с. 53]. Після цього РФ спрямувала свою увагу в гуманітарну

царину: почали створюватися перепони у торгівлі, зокрема, так звана «цукрова війна»; російська сторона почала наполягати на створенні спільної україно-російської комісії з узгодження змісту підручників історії України, чим спровокувала серед української громадськості хвилю протесту [3, с. 6]; у вересні 1993 р. РФ намагалась нав'язати Україні договір про подвійне громадянство тощо. Проте, Україна витримала цей тиск. За таку «непокірність» України Росія упродовж 1992-1993 рр. підвищила ціни на нафту й газ на 100% до світової, чим започаткувала енергетичну залежність України від РФ [2; 3, с. 57].

Окрім того, на початку 1994 р. в РФ почали «розкручувати» вигадану проблему утисків російськомовного населення в Україні. Зокрема, цей аспект було покладено в основу пріоритету зовнішньої політики РФ для реалізації своїх загальнонаціональних інтересів [4]. Відверто порушуючи норми міжнародного права, до категорії «співвітчизники» РФ віднесла окрім громадян РФ, всіх етнічних росіян та русофонів новостворених незалежних країн, які повинні були виступати проповідниками російських інтересів на території держав, де вони проживають й отримувати за це щедre фінансування. За підрахунками російських експертів до цієї категорії належало 80% населення України [4].

З метою реалізації даного курсу було розпочато розробку відповідної нормативно-правової бази; створено низку фондів та урядових програм для підтримки «співвітчизників»; в бюджеті РФ виокремлено статтю на підтримку співвітчизників [4].

Підтримувала цю лінію й офіційна російська влада та російська преса, яка формувала негативний образ Української держави серед її населення, особливо у південно-східних областях. Зокрема, Україну дедалі частіше почали звинувачувати в утисках російськомовних [4]. Наприклад, на Міжнародній науково-практичній конференції «Російська освіта в Україні в контексті міжнародного досвіду», яка проходила наприкінці 1995 р. у Києві, і яку організувало Українське товариство російської культури «Русь», гостро обговорювалося питання про надання російській мові статусу другої офіційної, неприйняття терміну «національна меншина» стосовно росіян, що проживають в Україні. Показово, що на проведення конференції Міннацем РФ (Міністерство РФ у справах національностей та регіональної політики) було виділено 20 млн російських рублів. Проте чинним законодавством України такі дії були не передбачені. Також без попереднього узгодження з відповідними

державними структурами України протягом 1995 р. РФ надавала фінансову та гуманітарну допомогу російським товариствам та російськомовним газетам [4].

Після підписання Договору «Про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією» 31 травня 1997 р. (набув чинності 01.04.1999) увагу на так званому «порушенні прав росіян» було сконцентровано ще більше [1]. Тому, активне нагнітання вигаданої проблеми утисків російськомовних в Україні спостерігалась упродовж усього 1998 р. Не останню роль тут відіграли аналітики Російської академії наук, які українську державотворчу й національну політику розглядали як «драконівську» й «антиросійську». Офіційній владі Росії науковці рекомендували відмовитись від «фракрової дипломатії» на українському напрямі й запровадити жорсткий тиск з боку РФ із залученням організацій співвітчизників, що діють в Україні; прискорити затвердження федеральної програми розвитку російського етносу та його культури за межами РФ і прийняти закон про захист співвітчизників за кордоном [1; 4].

Привертає увагу й те, що позиція російських владних структур щодо підтримки етнічних росіян навесні 1998 р. дедалі виразніше ґрунтувалася на матеріалах російських громад, створених в Україні. Наприклад у перші місяці 1998 р. на адресу центральних державних органів РФ активно стали надходити численні листи та звернення від «російськомовних» громадян, виключно з України, в яких висловлювалися скарги щодо порушення їхніх прав і свобод. Поступово українську владу почали звинувачувати в дискримінації російської більшості Криму, обмеженні її прав. Стверджувалося, що звуження повноважень АРК означає наступ на права росіян. А заходи російських громадських організацій в Криму «на захист своїх прав і свобод» розглядалися як виключно позитивні й такі, що потребують всілякої підтримки з боку РФ [4].

Отже, виходячи із запропонованого огляду підсумуємо, що упродовж 1990-х рр. РФ використовувала територіальні, економічні та гуманітарні важелі тиску на сусідні країни й Україну зокрема. Ефективним засобом політичного тиску був гуманітарний, який містив широку і сприятливу соціальну базу й міг ефективно використовуватися на міжнародній арені.

Використані джерела та література:

1. Договір «Про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією». Набрання чинності від 01.04.1999. Офіц. Сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006
2. Кульчицький С. Утвердження незалежної України: перше десятиліття: Україна між Сходом і Заходом. Український історичний журнал. 2001. №3. С. 48-68.
3. Литвин В.М. Самоствердження України: нелегкий поступ. Український історичний журнал. 2003. №1. С. 3-22.
4. ЦДАВО, Ф.5252, Оп-1, ОД.3Б-108. До питання забезпечення прав і свобод росіян в Україні в контексті українсько-російських відносин (Аналітична записка). Арк. 43-51; Про подальше розгортання в РФ практичних заходів стосовно «захисту співвітчизників» за кордоном. Арк. 52-55.
5. ЦДАГО, Ф.1, Оп 32, Спр. 2874. Інформація про оперативну обстановку в республіці на 9 годину 30 червня 1990 року. Арк. 106-109; ЦДАГО, Ф.1, Оп 32, Спр. 2875. Інформація про оперативну ситуацію в республіці на 9 годину 12 вересня 1990 року. Арк. 11-12; ЦДАГО, Ф.1, оп. №32, спр. 2763. ЦК КПУ 23. 02. 1990 р. Арк. 56-62; ЦДАГО Фонд. 1, опис №32, справа 2643, (№ 2/40 – 21 лютого 1989 р.) ЦК КПРС, Соціально-економічний відділ товаришу Шимко В.І. Додаток з питання вдосконалення міжнаціональних відносин у РСРС. Арк. 80.

Є.В. Сафар'янс,

к.і.н., науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ДІЯЛЬНІСТЬ Ю.В. КОСТЕНКА НА ПОСАДІ ПОСТІЙНОГО ПРЕДСТАВНИКА УКРАЇНИ ПРИ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ У ВІДНІ НА ПОЧАТКУ 1990-Х РР.

Досліджено діяльність відомого українського дипломата Ю.В. Костенка у Відні на початку 1990-х рр. Проаналізовано роботу Постійного представника України при міжнародних організаціях у Відні. Розглянуто процес налагодження двосторонніх дипломатичних відносин між Україною та Австрійською Республікою.

Ключові слова: Україна, Австрія, Ю.В. Костенко, міжнародні організації, дипломатичні відносини.

Y.V. Kostenko's Activity as the Chief of the Permanent Mission of Ukraine to the International Organizations in Vienna in the Early 1990s

The author investigates the activities of the famous Ukrainian diplomat Y.V. Kostenko in Vienna in the early 1990s. The work of the Permanent Representative of Ukraine to international organizations in Vienna was analyzed in the article. The process of establishing bilateral diplomatic relations between Ukraine and the Republic of Austria was considered.

Key words: *Ukraine, Austria, Y.V. Kostenko, international organization, diplomatic relation.*

Юрій Васильович Костенко – відомий український дипломат, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Австрійській Республіці. У вересні 1988 – грудні 1994 рр. обіймав посаду Постійного представника України при міжнародних організаціях у Відні. Він проводив переговори щодо процесу визнання незалежності України Австрійською Республікою, а також працював в сфері налагодження відносин із міжнародними організаціями, офіси яких розміщуються у Відні.

Варто зауважити, що після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. й до моменту офіційного встановлення дипломатичних відносин із Австрійською Республікою 24 січня 1992 р. існував перехідний етап, під час якого активну діяльність з налагодження дипломатичних зв'язків здійснював Постійний представник України при міжнародних організаціях у Відні Юрій Васильович Костенко. Міністр закордонних справ України А. Зленко спільно зі своїм колегою з Австрії – міністром закордонних справ А. Моком – підписали 26 вересня 1991 р. «Спільне Комюніке про встановлення консульських відносин між Україною та Австрійською Республікою» [1]. Ю.В. Костенко зауважує, що на той момент встановлення консульських відносин австрійцям було більш ніж досить, а тому вони не поспішали визнавати незалежність України [2, с. 17]. Федеральний міністр закордонних справ Австрійської Республіки А. Мок стверджував, що Україна є членом ООН, що надає їй статус суб'єкта міжнародного права, а тому немає потреби визнавати її [3, с. 98].

2 листопада 1991 р. під час зустрічі з шефом кабінету Міністра закордонних справ Австрії доктором Вольфгангом Льюблем та

заступником завідуючого відділом Східно- та Південноєвропейських країн політичного управління МЗС Австрії доктором Роханом Ю.В. Костенко обговорював важливі для подальшого визнання України питання. Ю.В. Костенко акцентував увагу на тому, що від 26 вересня 1991 р. Україна та Австрія перебувають у консульських відносинах та висловив сподівання, що після всенародного референдуму 1 грудня 1991 р. обидві держави встановлять повноцінні дипломатичні відносини [4, арк. 3]. Проте представники МЗС Австрії не поспішали з висновками, зокрема доктор Рохан заявив, що про дипломатичні відносини між Австрією та Україною говорити зарано, а Відень уважно стежить за тим, яким «буде розподіл компетенції в галузі зовнішніх відносин між Радянським Союзом і республіками» [4, арк. 4].

11 листопада 1991 р. Ю.В. Костенко мав зустріч зі спеціальним радником міністра закордонних справ Австрії А. Мока з питань культури доктором Б. Штільфрідом та доктором М. Венінгером, котрий був того дня у Відні. Під час зустрічі обговорювалися питання щодо надання Ю. Костенку статусу Генконсула у Відні та можливо-го відкриття австрійського Генконсульства у Києві [4, арк. 5].

20-22 листопада 1991 р. Ю.В. Костенко брав участь в обговоренні українського питання на Міжнародній конференції зі стабільності й безпеки у новій Європі, що проходила у Відні в будівлі Інституту співробітництва з питань безпеки, економіки та захисту довкілля.

Після всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. розпочався процес політичного визнання України іншими державами. Лише 24 січня 1992 р. між Австрійською Республікою та Україною було встановлено офіційні дипломатичні відносини.

10 червня 1992 р. у віденському палаці Гофбург Ю.В. Костенко став першим послом України в Австрії. Він передав Президентові Австрійської Республіки Курту Вальдгайму вірчі грамоти, а 3 серпня 1992 р. відкрито консульський відділ українського посольства в Австрії. Запрацював дипломатичний канал двосторонніх відносин.

Ю.В. Костенко був контактною особою для зв'язків МЗС України з МАГАТЕ – міжнародним товариством з атомної енергії, що від 1957 р. координує дії міжнародної спільноти для мирного використання атомної енергії. Так, саме він передавав інформацію від Секретаріату МАГАТЕ про засідання технічних комітетів у Відні 18-22 травня 1992 р. та 1-5 червня 1992 р. [5, арк. 5], а також персональне запрошення Голові Державного комітету України з ядер-

ної та радіаційної безпеки Н.А. Штейбергу для участі 16-18 березня в засіданні технічного комітету на тему: «Інформаційна система міжнародної шкали ядерних подій» [5, арк. 1]. Сам Ю.В. Костенко брав участь у роботі сесії Комітету з адміністративних і бюджетних питань Ради керівників МАГАТЕ, що проходила у Відні 5-6 травня 1992 р. [5, арк. 10].

Завдяки Ю.В. Костенку Раду організації ветеранів України ще у вересні 1992 р. прийняли до Міжнародної Федерації Борців Опору, штаб-квартира якої розміщена у Відні [6, арк. 6].

5 січня 1993 р. Посол Ю.В. Костенко у Віденському міжнародному центрі мав зустріч із керівником поштової служби ООН пані Р. Туру, яка передала копію листа Генерального директора Віденського відділення ООН Д. Джаконеллі Президентові України Л.М. Кравчуку. Під час зустрічі дипломати обговорювали питання щодо організації філателістичної виставки у Києві. Сама виставка була відкрита 11 червня 1993 р. в Державному культурно-просвітницькому центрі «Український дім», її вперше спільно організували поштові адміністрації ООН, України та Австрії [6, арк. 1]. Виставку вдалося організувати завдяки зусиллям представника української діаспори в Австрії Б. Ямінського, який впродовж десятиліття працював у віденській штаб-квартирі Організації Об'єднаних Націй відповідальним працівником Поштової адміністрації ООН [7, арк. 96].

В грудні 1994 р. Ю.В. Костенка змінив на посаді М.П. Макаревич.

Отже, завдяки Постійному представництву України при міжнародних організаціях у Відні та безпосередній діяльності Юрія Васильовича Костенка на початку 1990-х рр. вдалося розгорнути більш активну діяльність України в ООН та МАГАТЕ, забезпечити офіційне визнання України Австрійською Республікою та подальшу співпрацю між обома державами. Важливими також є взаємини між нашими державами у процесі роботи міжнародних організацій.

Використані джерела та література:

1. Спільне Комюніке про встановлення консульських відносин між Україною та Австрійською Республікою. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/040_009
2. Костенко Ю. Перші кроки: Віденський вимір. Політика і час. 1996. № 9.
3. Химинець В. Українсько-австрійські відносини: політичний та економічний аспекти. Науковий вісник Дипломатичної академії України: наук. журн. Дип. акад. України. Вип. 9. Київ, 2003. С. 97-110.

4. Галузевий державний архів Міністерства закордонних справ України, ф.1, оп.4, спр. 6833а.
5. Галузевий державний архів Міністерства закордонних справ України, ф.1, оп.4, спр. 6906.
6. Галузевий державний архів Міністерства закордонних справ України, ф.1, оп.4, спр. 7229.
7. Галузевий державний архів Міністерства закордонних справ України, ф.1, оп.4, спр. 7230.

О.С. Черняєв,
к.і.н., старший викладач
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

У запропонованому дослідженні розкрито процес створення органів державного управління освітою в незалежній Україні. Встановлено, що структура управління освітою в Україні є складною та багатофункціональною. Зазначено, що система управління освітою потребує реформування згідно з вимогами часу.

Ключові слова: Україна, освіта, органи державного управління, структура освіти, реформування.

History of State Educational Management Bodies' Creating in Independent Ukraine

The proposed study reveals the process of creating state education management bodies in independent Ukraine. It is established that the structure of education management in Ukraine is complex and multifunctional. It is noted that the education management system needs to be reformed according to the up-to-day requirements.

Key words: Ukraine, education, state administration, structure of education, reforming.

Після розпаду СРСР однією з нагальних сфер, які потребували реформування, була освіта. Як відомо, органами державного управління освітою в Україні є Міністерство освіти й науки; міністерства

і відомства України, які мають навчально-виховні заклади; Вища атестаційна комісія (ВАК) України; відділи (управління) освіти місцевих державних адміністрацій. Державний характер управління системою загальної середньої освіти базується на принципах: доступності для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; доступності й безоплатності здобуття повної загальної середньої освіти; обов'язковості повної загальної середньої освіти; рівності умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізму, демократизму, пріоритетності загальнолюдських духовних цінностей; органічного зв'язку зі світовою та національною історією, культурою, традиціями; незалежністю освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій; наукового характеру; інтеграції з наукою і виробництвом; взаємозв'язку з освітою інших країн; гнучкості й прогностичності системи освіти; єдності та наступності; безперервності й різноманітності; поєднання державного управління і громадського самоврядування [5].

В Україні поштовхом до виникнення нових підходів до розуміння управління освітою стало прийняття у 1991 р. Закону України «Про освіту» з подальшими змінами (1996, 1998 рр.), у статтях якого визначені засади переходу від традиційної до державно-громадської системи управління. Закон забезпечив теоретичні засади такого переходу, що виявилось, зокрема, в утвердженні академічних свобод, появі приватних освітніх закладів. Закон підтвердив необхідність оновлення механізмів фінансування й управління освітою [1].

Міністерство освіти і науки України (МОН України) – центральний орган виконавчої влади України. Це міністерство є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері освіти, наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності. Міністерство утворене 28 лютого 2013 р. шляхом реорганізації Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України в Міністерство освіти і науки України та Міністерство молоді та спорту України.

Структура міністерства – керівництво і центральний апарат, до якого входять:

– департаменти (з відділами): Департамент загальної середньої та дошкільної освіти; Департамент професійно-технічної освіти; Департамент вищої освіти; Департамент науково-технологічного

розвитку; Департамент інновацій та трансферу технологій; Департамент атестації кадрів вищої кваліфікації; Департамент управління справами; Юридичний департамент; Департамент економіки та фінансування;

- управління (з відділами): Управління ліцензування та акредитації; Управління роботи з персоналом та керівними кадрами; Управління бухгалтерського обліку та звітності; Відділ внутрішнього аудиту; Управління зав'язків з громадськістю та забезпечення діяльності Міністра (Патронатна служба); Управління міжнародного співробітництва та європейської інтеграції;

- сектори: Сектор інформаційно-технічного забезпечення та захисту інформації; Сектор з питань безпеки життєдіяльності; Спецсектор; Сектор з питань спеціальної перевірки; Головний спеціаліст з питань мобілізаційної роботи;

- урядові органи: Державний департамент інтелектуальної власності; Державна інспекція навчальних закладів України;

- наукові установи у сфері управління міністерства: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти; Український інститут науково-технічної експертизи та інформації; Український інститут промислової власності. Від 7 липня 2005 р. при міністерстві діяла Всеукраїнська студентська рада, як консультативно-дорадчий орган [2].

Довгий час важливу роль відігравала Вища атестаційна комісія (ВАК), яка була створена ще за часів СРСР. У пострадянських країнах – це центральний державний орган у галузі присудження наукових ступенів і вчених звань.

У СРСР ВАК була заснована в 1932 р., фактично почала роботу в 1934 р. До того часу наукові ступені присуджувалися безпосередньо в інститутах і університетах. Створення єдиного атестаційного органу було викликано загальним дефіцитом досить кваліфікованих і одночасно ідеологічно витриманих науковців, здатних адекватно оцінювати дисертаційні роботи. ВАК України було утворено Указом Президента України від 25.02.1992 р. № 100.

ВАК України взяв за основу радянську модель спеціалізованих вчених рад, систему кодування і назв наукових спеціальностей, за якими захищаються дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук і доктора наук.

Проте 9 грудня 2010 р. Вищу атестаційну комісію України було ліквідовано, поклавши її функції на Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України (на Атестаційну колегію Міністерства

освіти і науки, молоді та спорту України). У 2013 р. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України було реорганізовано у Міністерство освіти і науки України та Міністерство молоді та спорту України [4].

Не менш важливими є відділи (управління) освіти місцевих державних адміністрацій, затверджені постановою КМУ «Про структуру місцевих державних адміністрацій» від 11 травня 2005 р. N 328 [3], покликані втілювати рішення центральних органів влади на місцях.

Отже, система органів державного управління у сфері освіти в Україні є досить потужною, постійно зазнає структурних змін і трансформацій, відповідаючи на виклики часу.

Використані джерела та література:

1. Гаєвська Л. Інноваційні процеси в системі управління освітою після здобуття Україною незалежності.

URL:http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/21/visnuk_4.pdf

2. Міністерство освіти і науки України. Офіційний веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua>

3. Про структуру місцевих державних адміністрацій. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 травня 2005 р. N 328. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/328-2005-%D0%BF>

4. Указ Президента України від 9 грудня 2010 року № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади». URL: <http://www.president.gov.ua/documents/10852010-12181>

5. Чигрін І.В. Управління освітою в Україні: стан, тенденції, перспективи. URL: http://tme.umo.edu.ua/docs/Dod/2_2010/chigrin.pdf

В.В. Науменко,
молодший науковий співробітник
Центр пам'яткознавства НАН України та
Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

А.О. Горькова,
к.і.н., учений секретар
Центр пам'яткознавства НАН України та
Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

ІСТОРИЧНІ ОБОРОННІ СПОРУДИ XVIII – ПОЧ. XX СТ. ТА СУЧАСНИЙ МІСЬКИЙ ЛАНДШАФТ КИЄВА

Тези присвячено проблемі збереження фортифікаційних споруд та будівель оборонного призначення Києва XVIII – поч. XX ст., вивчення їхнього сучасного стану та місцезнаходження на території спеціалізованих установ чи безпосередньо у міському ландшафті, поширенню знань про них засобами наочної екскурсійної роботи та у віртуальному просторі, оцінці значення об'єктів культурної спадщини для майбутнього.

Ключові слова: Київ, пам'ятка, оборонна споруда, міський ландшафт, забудова.

The Historical Defensive Works of the 18th – Early 20th Centuries and the Modern Urban Landscape of Kyiv

The thesis is devoted to the problem of preservation of fortifications and defensive works of Kyiv of the 18th – early 20th centuries, to the study of their current state and location on the territory of specialized institutions or directly in the urban landscape, to the dissemination of knowledge about the sights by means of visual excursion work and in the virtual space, to the assessment of the importance of cultural heritage objects for the future.

Key words: Kyiv, monument, defensive works, urban landscape, building.

Проблема збереження пам'яток історії стоїть надзвичайно гостро, особливо у великих містах, що швидко забудовуються. Це так само справедливо і у випадку з Києвом. Тому роботу з охорони, реставрації, музеєфікації і, за можливості, реконструкції старовинних

об'єктів, які мають історичну, культурну, естетичну та наукову цінність, не можна переоцінити.

Унікальні київські ландшафти привертають увагу багатьох дослідників, зокрема, в історичному аспекті (І. Гирич, С.П. Романчук [1-2]), містобудівному (Є.Є. Водзинський, Т.В. Скібіцька [3-4]), технологічному (В.П. Ієвлева [5]). Серед останніх розвідок вирізняється дисертаційна праця А.І. Звіряки, у якій ландшафт київських гір та долини р. Дніпро розглядається як історична та культурна пам'ятка [6].

Оборонні споруди як об'єкти культурної спадщини, їх збереження, реставрація та популяризація викликають значний науковий інтерес в Європі і світі, що засвідчують публікації [7-9] та наукові конференції [10]. В Україні за винятком окремих праць, як напр., В.В. Машталір «Військово-історичні споруди XIX-XX ст. як об'єкти культурної спадщини» [11], фортифікаційні споруди Києва не були предметом окремого комплексного пам'яткознавчого вивчення в плані охорони, збереження та використання у захищеному (музеефікованому) та вільному для доступу міському середовищі, що визначає актуальність наукового пошуку.

Мета дослідження полягає в напрацюванні рекомендацій щодо охорони, збереження та використання пам'яток оборонного зодчества Києва XVIII – поч. XX ст. як музеефікованих об'єктів та у сучасному міському ландшафті. Предметом дослідження є охорона, збереження та використання фортифікаційних споруд Києва XVIII – поч. XX ст. у сучасному міському ландшафті. Завдання: 1) проаналізувати засоби музеефікації та зразки ревіталізації пам'яток оборонного зодчества Києва XVIII – поч. XX ст.; 2) визначити способи упорядкування історичних пам'яток та зменшення агресивного впливу на них міського середовища; 3) обґрунтувати необхідність оновлення форм та змісту просвітницько-інформаційних матеріалів про оборонні споруди Києва; 4) окреслити організаційні напрями роботи з пам'ятками у майбутньому. Основними методами дослідження обрано: теоретичні – аналіз, синтез, узагальнення; емпіричні – натурне спостереження, фотофіксація; спеціальні: історико-порівняльний, іконографічний, ландшафтознавчий та естетичний. Матеріал дослідження: нормативно-законодавчі акти України, проектні пропозиції з ревалоризації, ревіталізації й реставрації вітчизняних та закордонних пам'яток, пам'яткознавчі та краєзнавчі наукові праці, результати фотофіксації.

Окремі фортифікаційні споруди, будівлі оборонного призначення та укріплення Києва упродовж останнього століття отримали

статус історико-культурних заповідників, зокрема: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник (Всеукраїнське музейне містечко, 1926 р.), Національний історико-архітектурний музей «Київська фортеця» (історико-революційний музей «В'язниця. Каторга. Заслання», 1930 р., «Косий капонір», 1971 р.), Національний музей історії України у Другій світовій війні (Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр., 1981 р.), Державний історико-архітектурний заповідник «Стародавній Київ» (1987 р.), Національний культурно-мистецький та музейний комплекс «Мистецький арсенал» (2006 р.). Об'єктами культурної спадщини Києва були визнані регіональні ландшафтні парки «Лиса гора» (1994 р.) та «Дніпровські острови» (2004 р.).

Сучасні тенденції до комерціалізованої ревіталізації історичних будівель визначають реставрацією фортифікаційних споруд у поєднанні із забудовою прилеглих територій. Таку забудову пропонують проекти реконструкції: Верхньої підпірної стіни 1853-1855 рр. Київської фортеці (арх. група Ю. Черевка, 2015 р.) [12], Казарм на перехийку з Микільською брамою (Башти №7) 1846-1850 рр. зі зведенням висотного торговельно-офісного центру «Arsenal Square» (арх. Ж.-М. Вільмотт, бюро City One Development) [13], цехових будівель 1850-1854 рр. на території заводу «Арсенал» під бізнес-центр «CoWorking» (арх. О. Максимов, бюро AVG Group of Companies) [14], зведення багатофункціонального комплексу «Arsenal» та «Loft House» [15-16] тощо.

Аналогічні виклики постали перед архітекторами м. Вільнюса (Л. Вайтіс, В. Наужинае, С. Марозае), російської Самари (Л. Кудеров, М. Полещук, С. Алмаєв), європейських міст, зокрема Братислави та Відня. Якщо литовським архітекторам вдалося зберегти історичне середовище і створити зразкову новобудову, то російські колеги пішли шляхом кардинальних змін міського простору, що призвело до втрати його історичної цінності. Питання використання військової спадщини – оборонних об'єктів Другої світової війни німецьких Веж-бункерів – виявилось суперечливим і для Віденських архітекторів, його вирішення покладено на майбутні покоління.

Враховуючи сучасні тенденції до комерціалізованої ревіталізації об'єктів культурної спадщини, були напрацьовані рекомендації, які містять три блоки. Блок 1: поліпшення стану історичних об'єктів та прилеглої території за рахунок практичних заходів (збереження пам'яток, консервація та благоустрій територій, вулочна навігація). Блок 2: змістове наповнення (поширення інфор-

мації та просвітницьких матеріалів аудіовізуальними засобами, інтерактивна взаємодія з «глядачем», 3D реконструкція оборонних споруд, карти історичних меж на супутникових знімках, аудіосупровід (інклюзивність). Блок 3: функціональна організація (оновлення музейної та екскурсійної роботи на території спеціалізованих установ і у відкритому міському середовищі).

Аналіз форм музеєфікації оборонних споруд Києва XVIII – поч. XX ст. та проектів з їх ревалоризації у порівнянні із закордонним досвідом дозволив напрацювати рекомендації щодо першочергових заходів з охорони, збереження та використання історичних пам'яток, їх гармонізації з прилеглими міськими територіями; визначити способи популяризації на новітніх носіях інформації, створення віртуальних і тактильних моделей втрачених фрагментів або цілих об'єктів; окреслити концептуальні напрями використання історичних об'єктів оборонного призначення в гуманітарній сфері.

У перспективі плануємо конкретизувати пропозиції й рекомендації по кожному фортифікаційному об'єкту Києва XVIII – поч. XX ст. з метою збереження цілісності оборонного комплексу історично роз'єднаних укріплень за умови втручання у нього сучасної тотальної забудови.

Використані джерела та література:

1. Гирич І. «Історичний шлях» у київських монументах: спадок минулого і сьогочасні проблеми. Пам'ятки України. Історія та культура, 2007. №1. Ч.1(154). С. 122-138.
2. Романчук С.П. До історико-ландшафтних реконструкцій стародавнього Києва. Фізична географія та геоморфологія: Міжвуз. наук. зб. Вип. 2(70). Київ: ВПЦ «Київський університет», 2013. С. 194-201.
3. Водзинський Є.Є. Містобудівна спадщина Києва. Культурна спадщина Києва: дослідження та охорона історичного середовища. Київ: АртЕк, 2003. С. 25-31.
4. Скібіцька Т.В. Київський класицизм втрачає історичну відповідність: житловий будинок на вул. Хорива, 16/7 (до питання порушень автентичності об'єктів культурної спадщини на території Державного історико-архітектурного заповідника «Стародавній Київ»). Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. Вип.6. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. С. 93-100.
5. Ієвлева В. Вплив історичних інженерних споруд на формування київського міського ландшафту. Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. Вип. 5. Київ: Фенікс, 2010. С. 151-174.
6. Звіряка А.І. Історичний ландшафт Київських гір і долини р. Дніпро як пам'ятка культурної спадщини: дис. ... канд. іст. наук. 26.00.05. Музеєзнавство. Пам'яткознавство: Рукопис. Київ, 2015. 256 с.

7. Focus on Fortifications. R.Frederksen, S.Müth (Eds.). Oxford: Oxbow Books, 2015. 192 p.
8. Ancient Fortifications. S.Müth (Ed.) Oxford: Oxbow Books, 2016. 23 p.
9. Sánchez J. G. Fortifications in the ancient Mediterranean and Near East, 2017. P. 1379-1381. URL: <https://www.academia.edu>
10. Fortifications and World Heritage: Challenges in Interpretation and Site Management: Conference, India, New Delhi, 5-6 Febr. 2015.
11. Машталір В.В. Військово-історичні споруди XIX – XX ст. як об'єкти культурної спадщини України: дис. ... канд. іст. наук. 26.00.05. Київ: ЦП НАН України і УТОПІК, 2014. 210 с.
12. Марущак А. В Киеве хотят восстановить легендарный Зеленый театр. Сегодня: газета. Дата обновления: 4.04.2018. URL: <https://kiev.segodnya.ua/kother/v-kieve-hotyat-vosstanovit-legendarnyy-zelenyy-teatr-1127821.html>.
13. Вільмотт Ж.-М. Проект Торгово-офісного центру «Arsenal Square». City One Development. Update date: 6.06.2018. URL: <https://city1development.com.ua/project/arsenal-square/>.
14. AVG. Бізнес-центр «CoWorking». Перебудови в історичному центрі міста. SkyscraperCity. Update date: 13.06.2018. URL: <https://www.skyscrapercity.com>
15. AVG. Багатофункціональний комплекс «Arsenal». SkyscraperCity.com. Update date: 25.04.2018. URL: <https://www.skyscrapercity.com>.
16. AVG. Житловий комплекс «Loft House». SkyscraperCity.com. Update date: 13.06.2018. URL: <https://www.skyscrapercity.com/>

Н.О. Новородовська,
аспірантка

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

В.В. Новородовський,
к.і.н., молодший науковий співробітник
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України

РУСИФІКАЦІЯ УКРАЇНИ ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ МОВНО-НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У ПЕРІОД «ЗАСТОЮ»

Розглядаються особливості русифікації в Україні, як одного з елементів радянської мовно-національної політики. Розкрито основні тенденції розвитку російської та української мов, а також зазначено ключові заходи радянської влади щодо створення нової

радянської ідентичності. З'ясовано основні наслідки мовної політики радянської влади в Україні. Висвітлено причини реалізації цієї політики, зокрема, формування нової ідентичності «радянський народ».

Ключові слова: русифікація, Україна, політика, ідентичність, мова.

Russification of Ukraine as One of the Areas of Linguistic-National Policy During the “Stagnation” Period

Features of Russification in Ukraine as one of the elements of the Soviet linguistic-national policy are considered. The main tendencies of the development of the Russian and Ukrainian languages are revealed, as well as the key measures of the Soviet government concerning the creation of a new Soviet identity. The main consequences of the linguistic policy of Soviet power in Ukraine are revealed. The reasons for implementing this policy are highlighted, in particular, the formation of a new identity “Soviet people”.

Key words: Russification, Ukraine, politics, identity, language.

Сучасна мовна проблема в Україні зумовлена низкою обставин, серед яких чільне місце займає історичний фактор. Через тотальну русифікацію в Україні, яка стала окремим елементом радянської національної політики, спрямованої на асиміляцію етнічних спільнот та формування нової «радянської ідентичності» на основі російського етносу в період «застою», сформувалося підґрунтя для поступової експансії на мовно-культурний простір України. Складність полягає в тому, що внаслідок цієї політики русифіковано значну частину південного сходу України, а також закладено у свідомість населення ідею «про нерозривний зв'язок українсько-російських відносин», що стало основою для російської агресії в Україні на сучасному етапі.

Політика русифікації стала одним із засобів асиміляції етнічних спільнот в СРСР, а також формування такої нової ідентичності, як «радянський народ». Підтвердженням цього став XXII з'їзд КПРС у 1961 р., де чітко проголошувалася програма злиття націй в один народ. Звісно, що формування такої ідентичності мало здійснюватися на основі російської, а відтак, починаючи від періоду «застою» (1964-1985) розгорнулася кампанія популяризації російських мовно-культурних цінностей, які поступово мали стати загальносо-

юзними. Звісно ці процеси проходили за тотального наступу на мовні особливості інших спільнот, зокрема й українців.

В умовах радянської національної політики, спрямованої на асиміляцію всіх народів, у роки «застою» відбувалося своєрідне духовне знищення кожної етнічної спільноти. Ця політика суттєво відрізнялася від сталінської, оскільки вона дедалі менше використовувала фізичний тиск. Водночас у роки сталінізму сформувалося суттєве підґрунтя для поступової русифікації населення, зокрема через ліквідацію української наукової інтелігенції, репресії та депортації цілих народів, а також ідеологічним обґрунтуванням російської мови як основного засобу комунікації між народами. Звісно, все це мало вагомий вплив на етнопсихологічні особливості окремих спільнот, що зумовлювало поступове згасання самоідентичності. Тим не менше, як відзначала Л. Масенко, попри всі ці заходи, десятиліття від початку 1960-х рр. варто вважати культурним ренесансом для України, що пов'язано з появою представників української інтелектуальної еліти [1]. Однак ця еліта не могла повністю відкрито ідентифікувати себе як українців, оскільки це могло спричинити переслідування з боку радянської влади, а відтак від середини 1960-х рр. вони позиціонували себе як радянські українці. З однієї сторони, це наслідок постійної політики асиміляції та формування нової універсальної ідентичності «радянський народ». З іншої – це перший обережний крок інтелектуалів до початку відродження українського мовно-культурного простору, який від 1980-х рр. переростав у національний рух за незалежність.

Упродовж 1970-х – початку 1980-х рр. радянська влада прийняла низку нормативно-правових актів, які надавали перевагу російській мові над українською. Серед них варто відзначити наказ Міністерства освіти СРСР «Про написання і захист усіх дисертацій російською мовою» (1970 р.), закон СРСР «Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту» (1973 р.), директиву Міністерства освіти УРСР «Удосконалення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах республіки» (1978 р.), постанову колегії Міністерства освіти УРСР «Про додаткові заходи по вдосконаленню вивчення російської мови в освітніх школах і педагогічних навчальних закладах Української РСР» (1983 р.). Фактично ці документи узаконювали русифікаційні процеси в Україні.

Радянська мовно-національна політика, спрямована на русифікацію суспільства, передбачала низку заходів, зокрема: переслідування та ідеологічний тиск проти дисидентів, зростання

кількості російських навчальних закладів, книг, популяризація російської мови, матеріальне стимулювання інтелігенції, яка була носіями російської мови тощо. У результаті сформувалося бікультурне протистояння між носіями української мовно-культурної ідентичності та русифікованими групами населення. Радянська політика русифікації зумовила скорочення навчальних закладів з українською мовою, а в деяких містах навіть їхнє зникнення, зокрема в Донецьку, Луганську, Чернігові, Миколаєві, Харкові, Одесі. Своєю чергою це спричинило зниження кількості учнів, які навчалися українською мовою в УРСР. Радянська влада розуміла актуальність русифікації в освітній сфері, оскільки формування нової ідентичності можливо повністю реалізувати через молоде покоління, а відтак всі заходи були спрямовані здебільшого на освітні заклади.

Відзначимо також зниження рівня українського книгодрукування та видавництва газет і журнальної періодики. Упродовж 1969-1980-х рр. відбулося зниження частки друку українських книг з 46% до 19%, а журналів у період 1959-1980-х рр. – з 60% до 24% [4, с. 370-371]. Як бачимо, заходи радянської влади щодо русифікації періодичних журналів, газетних видань та книг мали негативне значення для розвитку україномовної продукції. Очевидно, що з часом радянська влада мала повністю замінити україномовні видання на російськомовні, що зумовило б подальшу асиміляцію українців.

Аргументуючи використання російської мови як комунікативного засобу міжнаціонального спілкування, радянська влада здійснила спроби поставити українську мову на другорядний план культурного та політичного розвитку республіки. У навчальних закладах, наукових установах, партійних та державних органах та при листуванні, на фабриках, заводах використовувалася російська мова, що зумовило зростання кількості українців, які вважали її за рідну. Про це свідчить той факт, що станом на 1970 р. кількість українців, які вважали російську мову рідною, становила 3 млн осіб, у той час, як за переписом 1959 р. цей показник сягав 2,6 млн [2, с. 67]. Перепис 1989 р. засвідчив, що з 51,5 млн населення УРСР лише 37,4 млн були українцями, з яких лише 87,7% вважали українську мову за рідну [3, с. 291].

Мовно-національна політика партійного керівництва сформувала основу для асиміляції всіх народів Радянського Союзу та створення нової радянської ідентичності на основі російської. З

іншої сторони, потужний тиск на мовно-культурну ідентичність окремих етносів зумовлював процес формування дисидентських та правозахисних рухів, які намагалися протистояти русифікації. Зважаючи на відсутність системності у радянській національній політиці, невизнання права народів на самовизначення та замовчування основних чинників конфлікту на етнічному ґрунті, від середини 1980-х рр. на території УРСР сформовано низку національних рухів, які не лише намагалися протистояти русифікації, а й боролися за формування суверенної держави.

Таким чином, русифікація як один із напрямів мовно-національної політики радянської влади в УРСР зумовила асиміляцію низки етнічних спільнот, зокрема й українців у південно-східному регіоні, а також створила підґрунтя для формування нової ідентичності «радянського народу». Звісно, негативні тенденції в мовно-культурному просторі України посилювали спротив інтелектуальної еліти, що згодом спричинило появу національних рухів. Однак, незважаючи на це, русифікація та асиміляція значної частини населення південно-східного регіону мала негативні наслідки для України на сучасному етапі державотворення, а відтак постає необхідність у подальшому вивченні русифікаційних та асиміляційних процесів періоду «застою» з метою пошуку оптимальних шляхів дерусифікації та деокупації окремих регіонів Донецької та Луганської областей та Автономної Республіки Крим.

Використані джерела та література:

1. Масенко Л. Мовна політика УРСР. Історія лінгвоциду. URL: http://movahistory.org.ua/wiki/%D0%9C%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9B_%D0%9C%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%B2_%D0%A3%D0%A0%D0%A1%D0%A0:_%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B3%D0%B2%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B4%D1%83
2. Міронова І.С. Національне питання в УРСР (1920-ті – 1980-ті рр.): проблеми та шляхи вирішення. Історичний архів: наукові студії. Миколаїв, 2016. Вип. 17. С. 63-69.
3. Рафальський О.О. Національні меншини України у XX столітті: Історіографічний нарис. Київ: Поліс, 2000. 447 с.
4. Ярмоленко М. Мовна політика в УРСР у 40-80-х роках XX століття. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. Вип. 3 (65). С. 365-377.

А.В. Балицька,
старший науковий співробітник
Музей історії міста Києва

РЕОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я КИЄВА У ПЕРШІ МІСЯЦІ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (ЧЕРВЕНЬ-ВЕРЕСЕНЬ 1941 Р.)

Досліджено проблему функціонування системи охорони здоров'я Києва на початковому етапі німецько-радянської війни (червень-вересень 1941 р.). Проаналізовано структурно-організаційні та кадрові зміни в діяльності медичних служб столиці у зазначений період.

Ключові слова: війна, система охорони здоров'я, медичні установи.

Reorganization of the Health Care System of Kyiv in the First Months of German-Soviet War (July-September 1941)

The problem of the functioning of the health care system in Kyiv at the initial stage of the German-Soviet war (June-September 1941) was examined. The structural-organizational and personnel changes in the activity of the capital's medical services in the specified period are analyzed.

Key words: war, health care system, medical institutions.

22 червня 1941 р. гітлерівська Німеччина напала на Радянський Союз. З початком бойових дій галузь охорони здоров'я, як і всі інші сфери народного господарства республіки, в екстреному порядку переходила на воєнний лад.

Зазнавши жаків ворожих бомбардувань, Київ від перших днів війни набув статусу прифронтового міста. У перших наказах, виданих владними органами столиці, сповіщалося, що за умов військового стану всі установи, підприємства та організації переходять на особливий режим функціонування. Так, згідно з наказом №1 від 26 червня 1941 р., виданим начальником Гарнізону м. Києва, в організаційну структуру всіх медзакладів міста вносилися суттєві корективи: змінювалися графіки роботи співробітників; призначалися додаткові чергування (і не тільки по медустановах, а й у бомбосховищах, евакопунктах); збільшувалася тривалість ро-

бочого дня; у вечірні та нічні години вводився режим світломаскування; а керівники медичних установ, перебуваючи поза роботою, зобов'язувалися інформувати Медслужбу Штабу оборони міста про своє місцеперебування тощо [1, арк. 27; 28; 36; 40].

В короткий строк у місті було розгорнуто широку базу військових евакогоспіталів, які забезпечували лікування поранених та хворих воїнів. Проте, вже на початку липня стрімке наближення лінії фронту зумовило необхідність евакуації з Києва всіх тилових госпіталів. Це позначилося на складній ситуації, у якій перебувало місто: поранені бійці продовжували поступати до міських медсанбатів, які через максимальну завантаженість не справлялися з роботою. Погіршенню ситуації сприяла ціла низка негативних факторів: збільшення числа травмованих і поранених місцевих мешканців; велика кількість інфекційних хворих (переважно біженців), які прибували до Києва; нестача кваліфікованих медичних працівників; брак медичного обладнання та медикаментів, що найбільш гостро відчувався з початком проведення евакуаційних заходів [2, с. 344].

Для усунення проблеми у лікарнях міста було оперативно розгорнуто додатковий ліжковий фонд для надання потрібної допомоги. Вжиті заходи були необхідні, але вони відчутно збільшували навантаження на працівників стаціонарів. Зауважимо, що саме кадровий голод був чи не найголовнішою проблемою для медичних установ. До війни у лікувальних закладах Києва працювало 4355 лікарів, 4068 середніх медичних працівників, 4800 осіб молодшого персоналу [3, арк. 33зв.]. Проте з перших днів війни їхнє число значно скоротилося. Тисячі військовозобов'язаних співробітників закладів охорони здоров'я були мобілізовані до лав Червоної Армії, інші – як-то службовці інститутів при Академії наук УРСР – були евакуйовані вглиб країни, а були й такі, хто через панічні настрої, що поширювалися містом, самовільно залишали свої робочі місця, тікаючи з Києва. Документи Державного архіву міста Києва наочно ілюструють зазначене: «Зав. Горпромсанінспекцией и Санстанцией назначить Логвинскую, вместо убитого в армию д-ра Шура..»; «Зав. Дезкурсами т. Заржицького М.И. увільнити з 26-го червня ц.р. [1941-авт.] в зв'язку з його призовом до лав РСЧА»; «Лікаря Ворону А.Б. увільнити з 15 липня 1941 р. з посади завідувача Жовтневої Райсанстанції за її власним бажанням у зв'язку з від'їздом з м. Києва»; «Лікаря Лібельського А.О. увільнити з посади інструктора дезсправ з 12-го липня ц. р. [1941-авт.], в зв'язку з са-

мостійним залишенням роботи та від'їздом з м. Києва» тощо. [1, арк. 25зв.; 32; 32зв.; 4, с. 36-38].

У той час, коли великі лікарні були вкрай заповнені, дрібні медустанови реорганізовувалися. Через зменшення обсягу роботи та дефіцит коштів вони або частково згортали свою діяльність, або повністю закривалися: «У зв'язку з різким зменшенням кількості відвідувачів у профілактичних медпунктах та відсутність коштів на оплату персоналу...профілактичні пункти, за винятком одного – центрального [на вул. Басейній №? – авт.], тимчасово ліквідувати з 10 липня 1941 р. » або «...в связи с сокращением работы на малярной станции, с 1 сентября 1941 г. штат был сокращен, остались 3 инструктора-бонификатора, 1 санитар, 1 сторож». Звільнений персонал направлявся на роботу до інших установ міста «...звільнених лікарів відрядити в розпорядження відділу кадрів Міськздороввідділу, передаючи також останньому – їх трудові книжки...» [1, арк. 31зв.; 40].

Однак, попри численні проблеми та негаразди, від кінця червня до середини вересня всі міські лікарняно-профілактичні та санітарні установи намагалися забезпечити необхідний обсяг допомоги цивільному населенню і здійснювати контроль за медико-санітарним станом столиці та діяльністю підпорядкованих їм закладів [5, с. 62]. Наприклад, у наказі по міський санітарній інспекції за №105 від 27 липня 1941 р. повідомлялося: «При осмотре карет для перевозки инфекционных больных присланных I дезстанцией 26.VII- с.г. обнаружено безобразное их состояние: а) бельё не первой свежести; б) аптечка и кислород вообще не существуют;... г) внешний вид машины запущенный...Приказываю директору 1 дезстанции тов. Сахно в 2-х дневный срок привести машину в должное рабочее и санитарное состояние. Ст. Горсанинспектор г. Киева Файнберг»; в іншому архівному документі читаємо наступне: «...осуществляют ежедневный лабораторный контроль на объектах водоснабжения Киева (открытые водоёмы, водопровод, водные резервуары ... ежедневный контроль со стороны Горгоссанинспекции...отчеты в 9 ч. утра...» [1, арк. 38зв.; 27зв.].

Активну позицію у допомозі медикам займали небайдужі кияни. З ініціативи представниць Червоного Хреста створювалися санітарні дружини, до складу яких увійшли понад 2 тис. жінок, які доглядали за хворими та пораненими. На зібрані у населення кошти ними були організовані 114 медпунктів швидкої допомоги

та пункти харчування, які діяли у всіх районах міста, а також на залізничній та річковій станціях [2, с. 344].

Таким чином, у перші місяці німецько-радянської війни система охорони здоров'я Києва зазнала значних структурних та кадрових змін. Характерним для даного періоду стали реорганізація та перепрофілювання майже всіх медичних закладів міста під потреби воєнного часу; функціонування у нових екстремальних умовах та забезпечення, водночас, дієвої медичної допомоги як цивільному населенню, так і пораненим червоноармійцям.

Використані джерела та література:

1. Державний архів м. Києва (ДАК) Ф. Р-583. Оп. 2. Спр.12. 42 арк.
2. История городов и сел Украинской ССР: в 26 т. Т. Киев. [глав.ред.кол.: П.Т.Тронько. (председ. Главн. редкол.) и др.]; Институт Истории Академии Наук УССР. Киев: Глав.ред. Украинской Советской Энциклопедии, 1979. 595 с.
3. ДАК. Ф. Р-11. Оп.4. Спр. 24. 42 арк.
4. Пігідо-Правобережний Ф. Велика Вітчизняна війна. Вінніпег, 1954. 230 с.
5. Квитницкий-Рыжов Ю.Н. Из истории здравоохранения в Киеве во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Советское здравоохранение. 1990. № 5. С. 62.

Г.О. Андріяка,
здобувач наукового ступеня к.і.н.
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

ОРГАНІЗАЦІЯ НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ В КИЇВСЬКИХ ГОСПІТАЛЯХ ВСЕРОСІЙСЬКОГО ЗЕМСЬКОГО СОЮЗУ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ (1914-1918)

У науковій розвідці висвітлено діяльність київських госпіталів Київського губернського комітету Всеросійського земського союзу у наданні медико-санітарної допомоги військовослужбовцям

російської армії у воєнний час. Представлено динаміку збільшення чисельності земських медичних закладів для військових у місті Києві. Охарактеризовано роботу київських госпіталів та їхні особливості.

Ключові слова: армія, Велика війна, госпіталь, медична допомога, пацієнт.

Organization of Medical Care to Servicemen of the Russian Army in Kyiv's Hospitals of All-Russian Zemstvo Union during the Great War (1914-1918)

The report has highlighted the activity of Kyiv's hospitals of Kyiv provincial committee of All-Russian zemstvo union in providing medical care to servicemen of the Russian army in time of the war. The dynamic of increasing the number of Kyiv zemstvo medical centers for military personnel is presented. Also author gives a description of the activity of Kyiv hospitals and their working peculiarity.

Key words: army, Great War, hospital, medical aid, patient.

Розвиток подій на міжнародній арені характеризувався неминучістю розв'язування війни, в яку згодом була втягнута Російська імперія. У цей же час влада активізує свої зусилля та ресурси для забезпечення власних збройних сил необхідним майном на випадок розгортання збройного конфлікту між сторонами протистояння. Водночас розпочинається масова мобілізація військовозов'язаних до лав Російської імператорської армії. Хоча війна ще не була офіційно оголошена, проте земська спільнота теж робить перші кроки до об'єднання всіх губернських земств в одну загальноземську санітарну організацію для узгодження дій у наданні всебічної підтримки збройним силам російської держави.

Організатором створення земського об'єднання виступило московське земство, яке в липні 1914 р. на робочій нараді обговорило та на губернському зібранні затвердило проект «Всероссийского земского союза помощи больным и раненым воинам» з його організаційною будовою. А вже наприкінці липня того ж року в Москві відбувся з'їзд представників майже всіх губернських органів самоврядування Російської імперії, де остаточно закріпили структуру Всеросійського земського союзу (далі – ВЗС), що мала наступний вигляд: головний комітет знаходився у Москві, а на місцях – губернські та, в разі потреби, повітові комітети. У цьому форумі взяв

участь і делегат від київського земства, голова Київської губернської земської управи М.А. Суковкін [1, с. 5-8].

Пізніше, 7 серпня 1914 р., скликано екстрене Київське губернське земське зібрання, де було розглянуто доповідь губернської управи про співпрацю київського земства з ВЗС і створення губернського осередку земського об'єднання – Київського губернського комітету ВЗС. Київському місцевому осередку союзу тим же зібранням було надано грошову допомогу у 300 тис. руб. із земського бюджету для виконання поставлених перед ним завдань і дозвіл отримувати додаткові надходження у вигляді благодійних внесків від приватних осіб та організацій [1, с. 9, 18].

А вже наступного дня, 8 серпня 1914 р., відбулося перше засідання Київського губернського комітету ВЗС, на якому було вибрано його голову та заступника голови, а також визначено виконавчий орган місцевого осередку – Київську губернську земську управу. Тоді ж були окреслені найближчі завдання щодо організації надання медичної допомоги військовослужбовцям російської армії, яких доправляли до земських госпіталів із передових позицій фронту. Першочергові функції губернського комітету були зосереджені на планомірному розподіленні хворих і поранених військових збройних сил російської держави до медичних закладів земського об'єднання в межах губернії, зокрема міста Києва, організованих спеціально для них; облаштуванні під госпіталі приміщень земських лікарень та інших закладів, які надавали доброту для лікування армійців; організації опіки тощо [1, с. 8, 10, 15-16]. Протягом серпня-вересня 1914 р. відбулася низка робочих нарад київського місцевого осередку союзу, на яких узгоджено штати госпіталів та вирішено організаційні питання їхньої роботи. Одночасно були створені склади (речовий, медикаментів та перев'язувальних засобів) для укомплектування лікувальних установ ВЗС необхідним майном [2, с. 115; 3, с. 173]. Пізніше, 1 грудня 1915 р. почав функціонувати продовольчий склад на базі київського госпіталю ВЗС № 7, який займався постачанням в місцеві медичні заклади союзу продуктів харчування [1, с. 18; 3, с. 183].

Київському губернському комітетові ВЗС підпорядковувалися в загальній діяльності всі земські госпіталі для військовослужбовців в межах губернії, що діяли під прапором ВЗС. Для керівництва над кожним госпіталем уповноважували одного з членів губернського осередку земського об'єднання, також до безпосереднього їх управління долучали даму-опікунку і неодмінно призначали го-

ловного лікаря [1, с. 16]. Варто наголосити, що на посади головних лікарів передусім запрошували земських лікарів Київської губернії [3, с. 180].

Активна діяльність виконавчого органу губернського комітету у медико-санітарній галузі сприяла відкриттю 12 серпня 1914 р. перших двох лікарняних закладів союзу в місті Києві: госпіталю ВЗС № 1 (при Києво-Кирилівській губернській земській лікарні) на 500 ліжок та госпіталю ВЗС № 2 (у приміщенні Київської земської фельдшерсько-акушерської школи) – на 125 лікарняних місць. Планомірна та систематична робота губернської управи, за безпосередньої участі її госпітального департаменту, дозволила за короткий проміжок часу облаштувати в Києві низку госпіталів для хворих і поранених військовослужбовців: якщо на 1 вересня 1914 р. було 7 госпіталів із загальною кількістю 1655 ліжок-місць, то на 1 листопада того ж року їх чисельність зросла до 20 з 3561 штатним ліжком, зокрема 1 інфекційним госпіталем ВЗС № 19 на 380 ліжок, що знаходився на території клінічного містечка Київського університету Св. Володимира [1, с. 14-15; 3, с. 173-174; 4, с. 163]. У 1915 р. київські госпіталі зазнали реорганізації, внаслідок чого 3 медичні заклади з загальною кількістю 186 ліжок-місць були ліквідовані. Тобто, станом на 1 січня 1916 р. у місті Києві діяло 17 земських госпіталів ВЗС з 3642 штатними ліжками, кількість останніх коливалася залежно від їхньої затребуваності [1, с. 15].

Київський губернський комітет ВЗС розмежував медичну допомогу в київських земських лікарняних закладах для військових за наступними спеціалізаціями: інфекційні захворювання, неврологія, пульмонологія, отоларингологія, офтальмологія, терапія, хірургія, щелепно-лицьова хірургія; до того ж деякі госпіталі виконували функції реабілітаційних центрів [3, с. 181-182]. Разом із тим у земських госпіталях міста Києва робили рентгенологічні обстеження, надавали стоматологічні послуги, крім того у згаданих установах діяли поліклінічні відділення для надання медичної допомоги амбулаторним хворим військовослужбовцям [2, с. 119; 3, с. 182; 5, с. 208-211].

У травні 1915 р. під керівництвом київського комітету було організовано санаторне лікування та реабілітація пульмологічних хворих армійців, передусім туберкульозом, у санаторно-профілактичному закладі «Общества для борьбы с чахоткой и бугорчаткой» в Пушці-Водиці під Києвом, яких направляли туди після стаціонарного лікування. У цьому санаторії згаданим товариством було об-

лаштовано 150 ліжко-місць для лікування військових збройних сил Російської імперії. За період роботи санаторного закладу (травень-грудень 1915 р.) з усіх 290 пролікованих військовослужбовців, померло лише 9 осіб або 3,1% [2, с. 119, 142; 3, с. 204].

Загалом, від 12 серпня 1914 р. по 1 січня 1916 р. у київських госпіталях ВЗС пролікувалося 56492 пацієнтів, зокрема 290 хворих у протитуберкульозному санаторії в Пущі-Водиці. Смертність серед пацієнтів цих медичних закладів відобразилася в цифрі – 1431 або 2,53 % від загальної кількості хворих [1, с. 17; 3, с. 181-182].

Отже, за безпосередньої участі Київського губернського комітету ВЗС відбулася швидка організація київських земських госпіталів для військовослужбовців збройних сил Російської імперії, яких доправляли з фронту на лікування та реабілітацію. До того ж надана вчасно кваліфікована медична допомога військовим сприяла їхньому швидкому одужанню та зменшенню серед них смертності у лікарняних закладах київського земства.

Використані джерела та література:

1. Очерк деятельности киевского губернского земства по удовлетворению нужд, вызванных войной (от начала войны по 1 января 1916 г.). Киевская губернская земская управа. Киев: Типо-лит. наслед. К.Ш. Круглянского, 1916. 44 с.
2. Врачебно-санитарная хроника Киевской губернии. 1915. № 5-8.
3. Врачебно-санитарная хроника Киевской губернии. 1915. № 9-12.
4. Обзор Киевского губернского земства за 1904–1917 г. Киевская губернская земская управа. Киев: Типография Киевской губернской народной управы, 1918. Ч. 1. 196 с.
5. Врачебно-санитарная хроника Киевской губернии. 1916. № 7-12.

Я.М. Домбровська,
аспірантка
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК РЕДАКТОРСЬКО-ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ В 1990-Х РР.

Проаналізовано процес розвитку редакторсько-видавничої справи України в 1990-х рр. Особливу увагу приділено формуванню законодавчої бази з питань регулювання редакторсько-видавничої діяльності, етапам її розвитку за часів незалежності та підготовці відповідних кадрів для роботи у редакторсько-видавничій галузі.

Ключові слова: *видавнича справа, редагування, законодавча база, Україна, державне будівництво.*

History of Editorial and Publishing Business' Formation and Development in Ukraine in the 1990s

The process of development of the editorial and publishing business in the Ukraine in the 1990s is analyzed. Particular attention is paid to the legislative framework's formation for the regulation of editorial and publishing activities, the stages of its development during Ukraine's independence and the training of the relevant personnel for the work in the editorial-publishing industry.

Key words: *publishing, editing, legislative framework, Ukraine, state-building.*

Зі здобуттям Україною незалежності усталена радянська система редакторсько-видавничої справи потребувала докорінних змін. Водночас недоцільним є також копіювання нових видавничих стандартів Російської Федерації, насамперед через політичні мотиви, зокрема, агресію Росії на Донбасі та анексію Криму. З іншого боку, модернізація радянських стандартів до нових умов, у яких розвивається українське книговидання, сьогодні практично неможливо. Це пояснюється тим, що критерії й методика, на яких базувалася редакторсько-видавнича справа насамперед мали відношення до політичної безпеки колишнього Радянського Союзу. Інтереси авторів, читачів та видавців у радянсько-більшовицькій

системі не враховувалися. Про розумне використання досвіду західного книговидання в цих документах і не йшлося.

Тому цілком закономірним було створення в середині 90-х рр. XX ст. при Державному комітеті із стандартизації, метрології та сертифікації України Технічного комітету за номером 101 (Т К-101) «Технологія поліграфії». Перед цим підрозділом постало завдання здійснювати організацію й підготовку до затвердження державних стандартів України в галузі видавничої діяльності, формних і друкарських процесів високого, офсетного, спеціальних видів друку та брошурувально-палітурних процесів книжкового і газетного виробництва [4].

У процесі формування законодавчої бази у книговидавничій сфері незалежної України можна виокремити чотири періоди її становлення: 1991-1993 рр. – етап «несвідомої» законодавчої підтримки видавничої галузі; 1994-1999 рр. – час «свідомого знищення» видавничої галузі або період «ввезеної книги»; 2000-2003 рр. – початок законодавчої підтримки видавничої галузі; від 2004 р. – період поступового відродження національного книговиробництва на ринкових засадах [2]. В українській історіографії з досліджуваної теми хоч і є певний масив наукових розвідок, дотичних до різних аспектів проблеми, але вони не охоплюють її у повному обсязі (серед дослідників можна виокремити праці М. Тимошика, Р. Іванченко, О. Мільчина, М. Сікорського, З. Партико, А. Капелюшного, В. Різуна, Н. Зелінської, М. Феллера, В. Карпенко та ін.) [3].

Події, що визначили стан видавничої галузі, хронологічно розвивалися наступним чином. У відповідь на проголошення Україною державного суверенітету у 1990 р., Росія в односторонньому порядку скоротила постачання стратегічної сировини, зокрема паперу. Через це призупинилася діяльність цілої низки видавництв.

5 липня 1991 р. Президія Верховної Ради України прийняла постанову щодо державного захисту книговидання та преси України в умовах переходу до ринкової економіки, згідно з якою Кабінетові міністрів було доручено передбачити пільгове оподаткування видавництв та торговельних організацій, які видають і реалізують літературу, що виходить українською мовою. Як результат – з січня 1992 р. від сплати податку звільнялися ті видавництва, що здійснювали випуск літератури українською мовою та мовами національних меншин, якщо ця література становила не менше 70% їхньої сукупної продукції.

Цим важливим рішенням Голова Верховної Ради України Леонід Кравчук по-справжньому оцінив вагу і значення українського друкованого слова для становлення державності й утвердження української національної ідеї. Однак своєрідний ренесанс новітнього українського книговидання тривав недовго [4].

Сформований після виборів нового президента Леоніда Кучми новий склад Кабінету Міністрів скасував цю пільгу для вітчизняних видавництв з 1 січня 1994 р. Українська книга в умовах різкого зменшення державного замовлення, відсутності дотацій та пільг ставала економічно невигідною, а для багатьох видавців – і не потрібною. Особливо загрозливою ця тенденція стала від 1996 р., коли Росія, турбуючись про власний інформаційний простір на теренах колишнього СРСР, запровадила за аналогом більшості високорозвинених держав світу нульову ставку податку доданої вартості на всю друковану продукцію. Україна ж, навпаки, ризикуючи повністю втратити цей простір, збільшила величину цього податку до 20%, зрівнявши книгу з виробами будь-яких інших галузей народного господарства. Таким чином середина 1990-х рр. увійшла в новітню історію безрезультатного боротьбою українського книговидання за своє виживання і невдалими спробами його представників позитивно зрушити це питання через зміни в законодавчому полі.

1995 р. парламентом України було «провалено» Закон про видавничу справу, на який покладалися великі сподівання. Народний депутат України II скликання Петро Осадчук так пояснює причину неприйняття парламентом цього закону: «Якби в залі умовно українського парламенту сиділи інші люди, ближчі до духовної спадщини Т. Шевченка, І. Франка і Лесі Українки, то конче потрібний правовий акт для порятунку вмираючого книговидання було б прийнято» [4].

Важливим є і те, що після розпаду СРСР Україні необхідно було змінювати підходи до підготовки редакторів, що є невід'ємним складником при підготовці видавничої продукції [1]. Тому у вищих навчальних закладах України було впроваджено низку навчальних програм, які здійснювали підготовку студентів для редакторсько-видавничої справи. Найчастіше ці програми реалізовувалися серед студентів таких спеціальностей як «Видавнича справа та редагування», «Журналістика», а також філологічних спеціальностей, зокрема й майбутніх педагогів [2].

Отже, в 1990-і рр. вітчизняна видавнича галузь перебувала у скрутному становищі, на жаль, не маючи належної державної

підтримки. Зауважимо, що традиційна книговидавнича справа в сучасному світі продовжує залишатись прерогативою національної культури. Книга завжди являла собою засіб формування суспільної свідомості, виховання й освіти, збереження і поширення знань, національних та загальнолюдських духовно-культурних цінностей. Особливо зросла роль книги в останні десятиліття, що характеризувалися прискореним розвитком телекомунікацій, зростанням кількості комп'ютерів, потужність яких безупинно збільшується, оновленням технічної та технологічної бази традиційного книговидання.

Використані джерела та література:

1. Кондратович К. М. Історія виникнення та розвитку редагування. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». URL: http://www.rusnauka.com/1_NNM_2015/Istoria/2_185363.doc.htm.
2. Кучина Н. І. Розвиток книговидавничої справи в незалежній Україні. Автореф. дис. к. іст. н. 17.00.01 – теорія та історія культури. Київ. 2007. 22 с. Київський національний університет культури і мистецтв.
3. Сілевич Л. І. Публіцистична та редакторсько-видавнича діяльність Євгена-Юлія Пеленського. Автореф. дис. канд. філол. наук 10.01.08 – журналістика. Львів. 2005. 18 с.
4. Тимошик М. Історія видавничої справи. Підручник. 2-ге вид., виправлене. Київ: Наша культура і наука, 2007. 496 с. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Tymoshyk_Mykola/Istoriia_vydavnychoi_spravy.pdf.

В.В. Мазур,
аспірант

Інститут історії України НАН України

ПЕНСІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Проаналізовано особливості реформування пенсійної системи Російської імперії, з'ясовано основні проблеми її реалізації. Зазначено відмінності пенсійного забезпечення чиновників та державних службовців українських губерній. Наведено приклади щодо соціального захисту окремих категорій службовців Правобережної України, педагогів різних навчальних закладів, персоналу лікарень та ін.

Доведено, що система розвивалася одночасно в напрямку уніфікації та ускладнення.

Ключові слова: пенсія, стаж, державні службовці, соціальний захист.

Pension Legislation of the Russian Empire: the Ukrainian Context (Second Half of the 19th – Beginning of the 20th Century)

The peculiarities of the Russian Empire's pension system reforming are analyzed, the main problem of its implementation is defined. The differences between the pension provision of officials and civil servants of Ukrainian provinces are pointed out. Examples of social protection of certain categories of Right-Bank Ukraine employees, teachers of different primary institutions, staff of hospitals, etc. are given. It is proved that the system developed simultaneously in the direction of unification and complication.

Key words: pension, seniority, civil servants, social protection.

Одним із пріоритетів вищих органів законодавчої та виконавчої влади України впродовж усього періоду незалежності (і не лише) залишається реформування пенсійної системи. Метою відповідних законодавчих актів та стратегій декларується забезпечення європейських стандартів функціонування та надання послуг, зміцнення фінансової стабільності, підвищення прозорості діяльності Пенсійного фонду, а також оптимізації адміністративних видатків. Проте очевидним фактом є необхідність подальшого реформування. Теоретичним підґрунтям для формування засадничих принципів може бути попередній історичний досвід, зокрема періоду другої половини XIX – початку XX ст.

Для більшої частини українських земель тогочасна система пенсійного забезпечення ґрунтувалася на досить розгалуженому законодавстві Російської імперії. Перший у її історії «Загальний статут про пенсії та одноразові виплати» було затверджено в 1827 р. Саме цей документ на наступні десятиліття визначив основи відповідних виплат для чиновників та державних службовців. Ця категорія населення могла претендувати на пенсії лише у випадку довготривалої та сумлінної служби. Розмір виплат, залежно від терміну вислуги, варіювався від 1/3 окладу (20-30 років стажу) до його повного розміру (понад 30 років стажу) [1, с. 1037].

Про ускладнення системи пенсійних виплат у другій половині XIX – на початку XX ст. свідчить те, що майже щороку «в ручному режимі», шляхом прийняття окремих законів, до певного розряду пенсійних окладів додавалися ті чи ті категорії чиновників. Зокрема, у 1850-х – 1860-х рр. в українському контексті так було зі службовцями Харківської контори державного комерційного банку, міського магістрату та сирітського суду Кременчука, канцелярії магістрату і думи Бердичева, межових палат та комісій Чернігівської і Полтавської губерній, Одеським міським архітектором, Київським міським землеміром, секретарем міської думи Недригайлова, квартальними наглядачами поліції Сімферополя, секретарем Карасубазарського римо-католицького суду, головним садівником Уманського саду тощо.

Загалом, власну специфіку виплати пенсій або окреме регулювання мали чиновники різних відомств, у регіональному контексті передусім виділялася Правобережна Україна. Етнічні та політичні чинники визначали створення в регіоні специфічних посад держслужбовців для зміцнення державного ладу й боротьби із національними рухами та, відповідно, регулювання питання віднесення їх до певного пенсійного розряду. У 1859 р. так було із чиновником з особливих доручень у справах щодо євреїв при Київському, Подільському та Волинському генерал-губернаторові [2, с. 99]. Схожі політичні мотиви мало і рішення 1878 р. про надання міністрам та головним управителям повноважень призначати пенсії та одноразові виплати, відповідно до чинних пенсійних розрядів, посадовим особам та їхнім родинам за службу в дворянських установах Правобережної України. Доцільність такого нововведення зумовлена тогочасною заборонаю на проведення дворянських виборів, яка поширювалася також на так званий «Північно-Західний край» (білоруські та литовські губернії) і діяла від початку 1860-х рр. до 1905 р. Від 1888 р. зазначеним особам надано право на виплату пенсій і жалування одночасно.

Характерною рисою розвитку системи пенсійного забезпечення у Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. була тенденція до її уніфікації відповідно до встановлених розрядів. Але, поряд із поступовим розширенням переліку категорій чиновників, які могли претендувати на соціальні виплати, спостерігалось ускладнення законодавчої бази стосовно окремих регіонів, зважаючи на політичні чинники. Крім окремих випадків на Правобережжі, відмінності мали місце також у Царстві Польському та в

Кавказькому намісництві. Крім того, паралельно із реформуванням різних сфер, пенсійні норми також переглядалися (наприклад, із затвердженням нових статутів навчальних закладів). Відтак, з одного боку система вдосконалювалася та ставала стандартизованою, а з іншого – відбувалося її ускладнення.

У 1871 р., в рамках політики відновлення флоту на Чорному морі, у Миколаєві відкрилися Морські юнкерські класи. Вже у 1876 р. закон встановив призначення пенсій начальнику класів у розмірі 1 тис. руб., а викладачам – залежно від кількості годин щотижневих занять. На загальноімперському рівні, для всіх навчальних закладів морського відомства, це питання було вирішене у наступному 1877 р. Тоді ж, іншим указом, було встановлено й уніфіковані розміри пенсійних виплат для керівництва всіх військових навчальних закладів: директорам гімназій – 1500 руб., вчительських семінарій – 1401 руб., прогімназій – 1200 руб. на рік [3, с. 369].

Наприкінці XIX ст. пенсійне забезпечення продовжувало еволюціонувати залежно не лише від загальних тенденцій, а й знову ж таки від політичних чинників. Укотре як приклад можна назвати Правобережну Україну, де продовжувалася боротьба з польським національним чинником. Одним із механізмів вирішення цього завдання була освіта. Відтак імператор за поданням профільного міністра визнав доцільним підвищити від 1887 р. заробітну плату та пенсії законовчителю і вчителю російської мови та словесності в жіночому училищі графа Д. Блудова у м. Острог. Відтоді з усього заробітного фонду педагогічного персоналу в 3150 руб. на зазначених осіб витрачалося 1600 руб. Підвищувалися й пенсійні оклади: для законовчителя – до 500 руб., для вчителя російської мови та словесності – до 900 руб. [4, с. 10].

У 1889 р. право на пенсії отримали наглядачки 32 двокласних міських училищ, які існували від 1869 р. у Київській, Подільській та Волинській губерніях. Обов'язковою умовою для цього була наявність звання домашніх наставниць та вчительок і щомісячне відрахування 2% від окладу в спеціальний міністерський фонд. За умови внесення цих виплат за попередні роки до загального стажу міг додаватися термін вислуги до 1889 р. Подібно до цього, у 1892 р. керівництво та професорів Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька було зрівняно у пенсійних правах зі своїми колегами в імператорських університетах. Зокрема, директор цього закладу після 25 років вислуги отримував 2400 руб., піс-

ля 30 років – 3000 руб. Однак пенсія не призначалася, якщо особа продовжувала залишатися на своїй посаді.

Поступове розширення відповідних прав стосувалося не лише сфери освіти, де відбувалася поступова уніфікація пенсійних розрядів для педагогів навчальних закладів різного типу. У медицині актуалізувалася проблема соціального захисту для службового персоналу, який на відміну від адміністрації та лікарів не мав права на пенсійне забезпечення. У цьому випадку уряд не встановлював єдині підходи, а розглядав ситуацію залежно від конкретного закладу. Так, у 1899 р. було надано дозвіл на виплату пенсій для прислуги Вінницької окружної лікарні душевнохворих. Відповідний капітал формувався за рахунок 2% відрахувань із спецфонду установи, натомість лікарі отримували пенсії з держказначейства [5, с. 178].

Надалі, на початку ХХ ст. система пенсійного забезпечення продовжувала вдосконалюватися, надто під впливом революційного руху 1905-1907 рр. та необхідності покращення соціального захисту солдатів у період Першої світової війни. Український контекст цього питання вирізнявся насамперед із огляду на регіональну (Правобережжя) та відомчу (освітня сфера, воєнне відомство тощо) специфіку.

Використані джерела та література:

1. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ РИ). 2-е собр. Санкт-Петербург, 1830. Т. 2. 1138 с.
2. ПСЗ РИ. 2-е собр. Санкт-Петербург, 1861. Т. 34. Отд. 1. 839 с.
3. ПСЗ РИ. 2-е собр. Санкт-Петербург, 1879. Т. 52. Отд. 1. 823 с.
4. ПСЗ РИ. 3-е собр. Санкт-Петербург, 1889. Т. 7. Отд. 1. 533 с.
5. ПСЗ РИ. 3-е собр. Санкт-Петербург, 1902. Т. 19. Отд. 1. 1324 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андріяка Ганна Олександрівна, здобувач наукового ступеня кандидата історичних наук Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Балицька Альбіна Василівна, старший науковий співробітник Музею історії міста Києва

Безпрозванна Тетяна Андріївна, аспірантка Київського університету імені Бориса Грінченка

Бершадська Ірина Андріївна, аспірантка Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

Булка Олег Вячеславович, аспірант ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Бурцева Марія В'ячеславівна, випускниця аспірантури ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Ветринський Ігор Михайлович, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Власова Альона Юріївна, головний спеціаліст відділу іміджевих проєктів та маркетингу управління туризму департаменту культури і туризму Запорізької міської ради, випускниця аспірантури ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Волковський Володимир Павлович, кандидат філософських наук, науковий співробітник, голова Ради молодих вчених Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

Гаврилов Владислав Олександрович, аспірант ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Горькова Анастасія Олексіївна, кандидат історичних наук, учений секретар Центру пам'яткознавства НАН України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

Гудима Інна Олександрівна, аспірантка Національного університету «Острозька академія»

Данилець Вадим Леонідович, аспірант ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Домбровська Яна Михайлівна, аспірантка ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Жога Мирослав Володимирович, аспірант ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Іванов Денис Ігорович, аспірант, молодший науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Іванцова Євгенія Олександрівна, аспірантка Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Касаткіна Катерина Андріївна, викладач Запорізького державного медичного університету, аспірантка Запорізького національного університету

Кашеварова Наталія Григорівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Косинська Анастасія Вадимівна, аспірантка Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

Коцур Віталій Вікторович, кандидат політичних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України

Коцур Леся Михайлівна, кандидат історичних наук, старший викладач ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Кравченко Марія Володимирівна, молодший науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Кучаравенка Ул. М., студент факультета міжнародних відносин Білоруської державної університету міжнародних відносин Білоруського державного університету

Латенко Володимир Сергійович, аспірант ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Луцак Віктор Володимирович, аспірант ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Мазур Владислав Володимирович, аспірант Інституту історії України НАН України

Малецька Марія Олександрівна, студентка Київського університету імені Бориса Грінченка

Малишев Олександр Олегович, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, голова Ради молодих вчених Відділення історії, філософії та права НАН України

Малімон Віталій Іванович, кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміні-

стрування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Медвідь Федір Михайлович, доктор наук в галузі політології, кандидат філософських наук, доцент, професор Міжнародної кадрової академії, професор Навчально-наукового інституту права ім. князя Святого Володимира Міжрегіональної академії управління персоналом

Милько Володимир Іванович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, голова Ради молодих вчених Інституту історії України НАН України

Мудрієвська Ірина Ігорівна, кандидат історичних наук, науковий співробітник, голова Ради молодих вчених ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Науменко Володимир Володимирович, молодший науковий співробітник Центру пам'яткознавства НАН України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

Новородовська Наталія Олександрівна, аспірантка ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Новородовський Валерій Вікторович, кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України

Павленко Катерина Миколаївна, аспірантка Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Пархоменко Владислав Олегович, аспірант Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Петік Ярослав Олександрович, провідний інженер Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

Половинська Віта Віталіївна, кандидат історичних наук, доцент Київського міжнародного університету

Пугачова-Лакішик Дар'я Володимирівна, кандидат політичних наук, науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Рогачова Марія Юріївна, аспірантка Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

Романенко Олена Валеріївна, кандидат політичних наук, молодший науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Руднічук Анна Анатоліївна, магістр історії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Сафар'янс Євгеній Валерійович, кандидат історичних наук, науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Танцюра Костянтин Геннадійович, аспірант ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Танцюра Олексій Геннадійович, аспірант ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Твердохліб Анатолій Іванович, аспірант Навчально-наукового інституту права ім. князя Святого Володимира Міжрегіональної академії управління персоналом

Харлан Ганна Олександрівна, кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Хрульова Поліна Олександрівна, аспірантка Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

Черняєв Олександр Сергійович, кандидат історичних наук, старший викладач ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Чжен Віра Абрамівна, завідувач кафедри східних мов Київської гімназії східних мов №1, випускниця аспірантури ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Чуткий Павло Сергійович, аспірант ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Шимкевич Катерина Олександрівна, кандидат історичних наук, викладач Запорізького металургійного коледжу ЗНУ

Якуба Вероніка Вікторівна, аспірантка ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ
І ФІЛОСОФІЇ У ДОСЛІДЖЕННЯХ МОЛОДИХ УЧЕНИХ**

**збірник тез учасників
конференції молодих учених
11 червня 2019 р.**

*Загальна редакція: к.і.н., доцент Солошенко В.В.
Відповідальний редактор: к.і.н., Мудрієвська І.І.*

Формат 60х84/16, Ум. друк. арк. 20,8.
Наклад 100 прим. Зам. 19-248.

Виготовлювач ПП «Видавництво «Фенікс».
03067, м. Київ, вул. Шутова, 13Б.
www.fenixprint.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК за № 271 від 07.12.2000 р.